

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
PEDAGOGIKA FAKULTETI
MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM
METODIKASI KAFEDRASI**

**51117000- BOSHLANG'ICH TA'LIM VA SPORT TARBIYAVIY ISH
YO'NALISHI**

**MEHNAT TA'LIMI DARSLARIDA XALQ AN'ANALARIDA KASB
VA MEHNAT TARBIYASINING TUTGAN O'RNI
MALAKAVIY BITIRUV ISHI**

Bajaruvchi: Inoyatova Qunduz

Ilmiy rahbar: M.M.Tilavova

MAVZU: Mehnat ta'limi darslarida xalq an'analarida kasb va mehnat
tarbiyasining tutgan o'rni

Reja:

Kirish:

- bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi;
- bitiruv malakaviy ishi mavzusining o'rganilganlik darajasi;
- tadqiqot maqsadi;
- tadqiqot obyekti;
- tadqiqot predmeti;
- tadqiqot vazifalari;
- tadqiqot metodi;
- tadqiqotning metodologik asoslari;
- bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligi;
- bitiruv malakaviy ishining ilmiy-amaliy ahamiyati
- bitiruv malakaviy ishining tuzilishi.

I BOB. YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY AN'ANALAR, MILLIY MADANIYATIMIZ HAMDA MILLIY QADRIYATLARIMIZDAN FOYDALANIB MEHNAT VA KASB TARBIYASI BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

I.1. Xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishda mehnat ta'limi darslarida sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlaridan foydalanib yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish.

I.2. 1–4 sinflar mehnat ta'limi darslarida xalq hunarmandchiligini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari va hunar o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari

I.2. Milliy an'ana va milliy qadriyatlar-millat iftixori.

II. BOB. MAMLAKATIMIZDA MILLIY HUNARMANDCHILIK ASOSLARINI MEHNAT TA'LIMI VA TARBIYASIGA TADBIQ ETISH METODIKASI.

II.1. Hunar o'rganishning milliy istiqboli.

II.2. Mamlakatimiz ta'lim tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganishning hozirgi davrdagi ahvoli

II.3. Maktablarda o'tkaziladigan o'quv-tarbiyaviy tadbirlarda xalq hunarmandchiligini o'rganishning mazmun va shakllari

Xulosa

Adabiyotlar ro'yxati

Kirish

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida shakllanishida jamiyatimiz rivojlanishining barcha ma'naviy va moddiy ishlab chiqish sohalarida tubdan o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Ijtimoiy va iqtisodiy hayotimizda ro'y berayotgan o'zgarishlar jamiyat kelajagi taraqqiyoti poydevori bo'lgan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi uzluksiz tizimini ham butkul islox qilish, yangicha mazmun va shakl barpo etish tabiiy zaruriyatini paydo qilmoqda.

Yoshlarni hayotiga, mazmunli mehnatga va aniq tanlangan kasblarga tayyorlash vazifasini uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimi, aniqrog'i, uzluksiz mehnat va kasb ta'limi tizimi bajaradi.

Uzluksiz mehnat va kasb ta'limi tizimida ajdodlarimiz hayotiy tajribalaridan foydalanish, urf-odatlar, milliy aqidalar, moddiy va ma'naviy meroslarini o'rganish va bu muhim sohani butunlay tubdan qayta qurishni, o'zligini namoyon etishni taqozo etadi. Bu tizimda avlodlarimiz xalq hunarmandchiligi meroslarini o'rganish, amalda qo'llash va o'rgatish, mehnat va kasb ta'limi sohasi tarixiy, etnik, milliy, mahalliy, demografik, xududiy jihatlardan o'zligini kashf etilishi, islox qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

«Xalq hunarmandchiligi – har bir moddiy mehnat qurollari yordamida xom ashyodan turli maxsulotlar ishlab chiqarish, shunday maxsulotlar tayyorlaydigan kasblarning umumiy nomi». Xalq hunarmandchiligi kishilik jamiyatining paydo bo'lishi va taraqqiyoti bilan vujudga kelib, dehqonchilik va chorvachilikdan ajralib chiqadi. Jamiyat taraqqiyoti bosqichlari, mehnat vazifalari taqsimoti, tayyorlanadigan buyumlar xususiyatiga ko'ra hunarmandchilikning 3 yo'nalishi keng taraqqiy etdi. 1. Uy hunarmandchiligi; 2. Buyurtma bilan maxsus tayyorlaydigan hunarmandchilik; 3. Bozor uchun maxsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik. Umuman olganda hunarmandchilik yuqoridagi 3 yo'nalishda, turli sur'atda va kulamda taraqqiy etgan 200 dan ziyod yirik sohalari, turli mavjud

bo'lgan, ammo, tarixiy taraqqiyot jarayonida, ehtiyoj, sharoit va imkoniyatga qarab, hozirda 150 dan ziyod tarmog'i sohasi mavjudligi ma'lumdir.

Usib kelayotgan yosh avlod mehnat va kasb ta'limi tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganish uchun ushbu sohaning barcha sohalarini chuqur isloh etishi zarurdir.

Iqtisodiy va ijtimoiy uzgarishlar go'rkirab davom etib turgan hozirgi davrda mehnat va kasb ta'limi tizimida xalq hunarmandchiligini mustaqil soha sifatida o'z urnini belgilab berish, nazariy va amaliy imkoniyatlarini taqdim etish, ushbu tizimning uzligini namoyon qilishdan tashqari buyuk o'tmishga, buyuk tarixga va buyuk tajribaga ega bo'lgan, ammo, hozirgi davrda mukammal tizim asosida, muayyan tartib bilan o'rganilmayotgan va o'rgatilmayotgan xalq hunarmandchiligi taraqqiyotiga, uning jahon madaniyatida yorqin yulduz bo'lib porlashiga imkon yaratadi.

Xalqimizning uzoq o'tmish tarixi, kelib chiqishi moddiy ne'matlar yaratish asosi bo'lgan xalq hunarmandchiligi taraqqiyot rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan. Dastlab oddiy, kundalik ehtiyojlar uchun sodda ov qurollari, nayza, bolta va boshqa moslamalarni toshdan yunib yasagan ibtidoiy odamlar, davrlar o'tishi bilan mehnat qurollarini ishlov berishga qulaylashtirib, mustahkamligini oshirib borganlar. Insoniyat taraqqiyot natijasida oddiy kundalik turmush qurol va moslamalari moddiylikdan ma'naviy boylikka, bebaho san'at asarlarigacha yetkazib yasash taraqqiy etgan. Va bu uzoq davom etgan taraqqiyot arxeologik qazishmalar yordamida topilgan buyumlar sifatida, yozma va og'zaki manbalarda ta'riflanib, bizning davrimizgacha yetib kelgan. Xalqning ijodkor va moxir, iqtidorli vakillari tomonidan yaratilgan moddiy meroslar ma'naviyatimiz durdonalariga aylanib bordi. Sharq mamlakatlari kuxna tarix silsilalarida bo'lgan ma'naviy, ilmiy taraqqiyotni butun dunyoga taratdi. Shark mamlakatlarida butun dunyo allomalari tan olgan mutafakkirlar, san'at ustalari, allomalar, donishmandlar salohiyatlari asosida yaratilgan asarlari asosida, bu ulkaning, bu yurtning, bu xalqning shuxrati butun olamga yoyildi. Madaniyat va ma'naviyatimizning

taraqqiysi VIII asrlarga kelib va X asrlarda dunyo madaniyatida yangi davr – ilk uygʻonish davrini, oʻziga xos Repessensni asos solinishiga poydevor boʻlib xizmat qildi.

Koʻp asrlar davrida taraqqiy etib, yuzaga kelgan va 200 dan ziyod tarmoqqa ega xalq hunarmandchiligi texnika, texnologiya sivilizasiyasi davrigacha (XVIII-XIX asrgacha) asosiy ishlab chiqish sohasi boʻlib keldi. Texnika, texnologiyaning tez surʼatlar bilan taraqqiy etishi baʼzi sohalar yuqolib, baʼzilari yalpi sanoat miqyosidagi ishlab chiqarishiga singib ketdi. Masalan, sovutichilik, nayzalar ishlab chiqarish yuqoladi va xususiy qogʻoz ishlab chiqarish, tufangdozlik (tuplar qoʻyish), muxrkandlik, sim chuzuvchilik, mixchilik kabi hunarmandchilik turlari sanoat ishlab chiqarish tarmogʻiga aylantirildi. Ammo, 150 dan ziyod yoʻnalishda hunarmandchilik sohalari xalqning oʻlmas ijodiy, maʼnaviy-moddiy boylik, sanʼat asari, bebaho meros yaratish sohalari darajasida rivojlantirilib, buyuk hunarmand sulolarining xayot koʻrinishi tarzida davom ettirilib kelmoqda. Hunarmandlarning buyuk sulolalarida avloddan-avlodga maʼlum bir yoki bir necha turturdosh, yaqin hunarlarni oʻrgatib borish, ota-bobolar kasbini davom ettirish, bolalarga hunarlarni oʻrgatish, inson sifatida shakllantirish urf-odat boʻlib kelgan. Masalan, Urgutdagi kulollar sulolasi tarixi 500-600 yilga borib taqaladi, hozir ham bu kasbni ulugʻlab kelmoqdalar, Urganji (Buxoro) dagi buyraboflar sulolasi ham hozirgi avlod vakillari shu yoʻnalishdagi hnarmandchilik kasblarini egallamoqdalar hamda davom ettirmoqdalar.

Hozirgi davrda butun dunyoga mashhur xalq ustalari avlodlari yaratgan hunarmandchilik buyumlari oʻz soxalari boʻyicha oʻtkazilgan va oʻtkazilayotgan xalqaro va respublikamiz koʻrgazmalarida doimiy gʻoliblar sifatida ulugʻlanmoqda. Ammo, buyuk ustalarimizning tarixi, tajribasi, faoliyat mazmuni, usuli, ijodiy yoʻli, mahorat sirlari taʼlim tizimida mukammallashtirilgan holda oʻrganilmasdan va oʻrgatilmasdan kelinmoqda. Bu sohadagi taʼlimiy-tarbiyaviy ishlar faqat turli toʻgarak va ustaning oʻziga shogird tushib oʻrganish kabilar bilan cheklanibgina qolmoqda. Kuzatishlarga qaraganda, pedagogik tajribalar va ilmiy

tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim tizimida juda yirik tarbiyaviy, ta'limiy va vaqt zahiralari ega bo'lgan mehnat va kasb ta'limi sohasi xalq hunarmandchiligini bevosita tizim holida o'rganish va o'rgatishga har tomonlama mos keladigan soha hisoblanadi. Yoshlarning mehnat va kasb ta'limini o'rganish sifati butun ta'lim tizimining yo'lga qo'yilishini aniqlash ko'rsatkichlaridan hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining o'rganilganlik darajasi.

Bitiruv malakaviy ishimiz asosan, yoshlarning mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi va tayyorgarligini takomillashtirishga bag'ishlanganligi sababli, ushbu sohadagi ilmiy tadqiqot ishimiz, chop etilgan materiallar, biz uchun ahamiyatlidir.

Respublikamizda mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi va tayyorgarligi turli sohalarni tadqiq qilish bo'yicha pedagog olimlardan U.N.Nishonaliyev, E.T.Choriyev, N.Sh.Shodiyev, N.S.Saidaxmedov, A.R.Xujaboyev, O.Xayitov, A.I.Vorobyev, R.X.Jurayev, I.Xaydarov, R.Mavlonova, P.T.Magzumov, K.D.Davlatov, J.Ramizov, K.Mirsaidov va boshqa kuplab olimlar ish olib borganlar.

Tadqiqot maqsadi: Uzlüksiz mehnat va kasb ta'limi tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishning nazariy asoslarini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti: Umumiy o'rta ta'lim va oliy ta'lim bosqichlaridagi mehnat va kasb ta'limi jarayoni.

Tadqiqot predmeti: Yoshlar uzluksiz mehnat va kasb tayyorgarligi tizimining umumiy o'rta ta'lim va oliy kasbiy pedagogik ta'lim bosqichida xalq hunarmandchiligini o'rganishning mazmuni, shakli, shart-sharoiti, uslubi va vositalari.

Tadqiqot vazifalari: Bitiruv malakaviy ishi mavzusini yoritishda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- Boshlang'ich sinf mehnat ta'limini maqsad va vazifalari haqidagi bilimni hosil qilish;

- Boshlang'ich sinf mehnat darslarida xalq an'analarida kasb va mehnat tarbiyasining tutgan o'rni haqidagi bilimlarni hosil qilish;

- Xalq an'analarid hunarmandchilik bilan ishlashda o'quvchilarga turlicha ishlov berishni, asboblardan foydalanishni o'rgatish;

- Milliy hunarmandchilik ashyolarni to'plash jarayonida ularga bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish.

Bitiruv malakaviy ishining metodlari: Bitiruv malakaviy ishini yoritishda analitik- sintetik va qiyosiy tipologik tahlil metodiasosida ish olib borildi. Mavzular doirasida zamonaviy va interfaol metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asoslari: mutafakkirlarining ijodiy, ma'naviy merosi, xalq og'zaki va yozma ijodiyot namunalari; xalq hunarmandlari merosini ta'limiy, tarbiyaviy mohiyat talqini; G'arb va Sharq allomalarining shaxs kamoloti ta'lim, tarbiya to'g'risidagi nazariya, g'oyalarining O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimidagi qaror va qonunlar; O'zbekiston Respublikasi konsepsiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun, «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi», ilg'or pedagoglarning ish tajribalari; mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi, tayyorgarligi to'g'risida Sharq va G'arb allomalari, nazariyotchi va metodist olimlarning salohiyatlari tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy yangiligi. Mehnat ta'limi darslarida xalq an'analarida kasb va mehnat tarbiyasining tutgan o'rni ustida ijodiy ishlash bosqichlari, usul va vositalari tavsiflandi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ham mehnat darslarida hunarmandchilik bilan shug'ullanish, ijodiy ishlash bo'yicha usuliy tavsiyalar tayyorlandi.

Bitiruv malakaviy ishining ilmiy-nazariy ahamiyati. Mehnat ta'limi darslarida xalq an'analarida kasb va mehnat tarbiyasining tutgan o'rni bilan ishlash orqali bolalarni qo'l mehnatiga o'rgatish yo'llari va bu orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari sezilarli darajada ortganini tajriba – sinov ishi orqali ko'rsatib beriladi. “Har bir avlod oldida insoniyat yaratilgan jamiki boyliklari, bilimlarni o'rganish, o'zlashtirish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot

taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur etish qiyin. Bu vazifani amalga oshirishning birdan – bir yo‘li ta’lim tizimini tinmay rivojlantirib borish orqali yosh avlodni ilm fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir. Zero, ilm olish yo‘lidagi izlanish insonning e’tiqodi va dunyoqarashni shakllantiradi. Ma’naviy axloqiy kamolot sari yetaklaydi.”

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi: Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy qismi, kirish, 2 ta bob, 6ta band, xulosa foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iboratdir.

I BOB

YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY AN'ANALAR, MILLIY MADANIYATIMIZ HAMDA MILLIY QADRIYATLARIMIZDAN FOYDALANIB MEHNAT VA KASB TARBIYASI BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

I.1. Xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishda mehnat ta'limi darslarida sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlaridan foydalanib yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish.

Yosh avlodga mehnat va kasbiy ta'lim-tarbiya berish jarayonini mukammallashtirish uchun Markaziy Osiyo mutafakkirlarining pedagogik qarashlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

«Bugun bizning oldimizda shunday tarixiy imkoniyatlar paydo bo'ldiki, - dugan edi 1-prezidentimiz I.A. Karimov – biz bosib o'tgan yo'limizni tanqidiy baholab, milliy davlatchiligimiz negizlarini aniqlab, buyuk madaniyatimiz tomirlariga, qadimiy merosimiz tomirlariga qaytib, o'tmishdagi boy an'analarni Yangi jamiyat qurilishiga tatbiq etmog'imiz kerak» (I.A. Karimov: O'zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. – T.: «O'zbekiston», 1995. -9 b.). Shu ma'noda o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda, ayniqsa milliy hunarmandchilik va zamonaviy industrial kasblarda o'ziga xos mehnat mazmuniga e'tibor qaratish talab etiladi. Buyuk ajdodlarimiz kasb-hunarli kishilarni hunarmand deb atashgan hamda ularning jamiyatdagi ijtimoiy holatini hunarmandchilik bilan bog'lagan. Chunki Markaziy Osiyoning qo'li gul ustalari yaratgan san'at durdonalari kishilarga zavq beradi. Zero har bir davr hunarmandchilik namunalarida insonlarning go'zallik tuyg'ularini tarbiyalaydigan o'sha davrning g'oyalari, maqsadlari va orzulari ifodalangan. Har bir hunarmand o'z hunarini faqat o'ziga xos mehnat mazmunlari bilan boyitib, hunarini rivojlantirib kelgan . Har bir hunarmand o'z kasbiga yangilik kiritishi shart bo'lgan . Shunda har bir usto o'z davrida hunarning mehnat mazmunida Yangi qirralarini

ijod qilib boyitgan. Buyuk mutafakkirlarimiz o'z asarlarida har bir hunarga xos fikrlarini ifodalaganlar. Axloqshunos olim Majid Havoiy hunarmandchilik to'g'risida shunday fikr bildirgan edilar: «Kasb va hunarmandlarni e'zozla, hunarmandchilikka ruju qo'ygan xalqning hurmat va e'tibori oshadi». Ulardan yana biri bunday degan edi: «Ey farzand, agar oqil, dono bo'lay desang, hunarmand bo'lishni o'yla, hunarmandchilik sababidan izzat-hurmatga erishasan, agar hunardan bebahra bo'lsang, quruq soyasiz daraxtga o'xshab qolasan. Ey farzand, aqlu farosatli va ilmi hunarli kishilar bilan do'st bo'l. Hunarsiz kishida xosiyat bo'lmaydi. Mehnatdan, ilmi hunar o'rganishdan uzoqlashma».

Xalq hunarmandchiligining ma'naviy meroslarimiz bilan hamohang rivojlanishi juda ko'p mutafakkirlarimizning, donishmandlarimizning bitik va adabiy meroslarida yuksak mahorat-la bitildi, hamda jahonning madaniyat xazinasiga abadiy hissa bo'lib qo'shildi. Turli ijtimoiy-iqtisodiy tuzumlarda yaratilgan xadis, pandnoma, rivoyat, hikoyat, doston, maqol, g'azal, ruboiy, masnaviy va boshqa ko'rinishlarda ta'lim-tarbiya va kasb-hunar o'rganishning afzalligi, halol mehnat bilan yashashning zarurligi to'g'risidagi fikrlar bizgacha yetib kelgan.

Bunday yozma manbalarga VI-VII asrlarda yaratilgan Avesto, XI asrda Kaykovus tomonidan yaratilgan «Qobusnoma», Abu Nasr Forobiyning «Baxt-saodatga erishuv» asari, Xind faylasufi Beydabo (Bedpoy) tomonidan yozilgan «Kamila va Dimna», Al-Xorazmiy «Ugitlar»i Abu Rayxon Beruniyning «Minerologiya» asari, Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u Bilig», Maxmud Koshgariyning «Devonu-lugotit turk», Axmad Yugnakiyning «Xibat-ul xakoyik», Paxlavon Maxmudning «Ruboiy»lari, Abu Abdullox Muxammad ibn Ismoil al-Buxoriy tomonidan to'plangan «Xadislari», Lutfiyning «Gul va

Navro'z», Alisher Navoiyning «Xamsa», «Maxbubul-kulub»larida, Aruz Samarqandiyning «Nodir xikoyatlar»i, Zaxiriddin Muxammad Boburning «Boburnoma» va boshqa ko'plab adabiy, tarixiy, madaniy-ma'rifiy merosimiz namunalarini misol keltirish mumkin.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi hisoblangan «Avesto»da mehnat qilish, halol kun kechirish to'g'risida shunday satrlar ko'plab keltirilgan: «Yaxshilik va ezgulik yaratish uchun kishi mehnat qilishi, o'z qo'llari bilan moddiy noz-ne'matlar yaratishi lozim». Yana, «Mehnat qilmaydigan odam! Sen haqiqatdan ham tilanchilar qatorida, yot eshiklarga ta'zim qilib, abadul-abad bosh eshib turajaksan, haqiqatdan ham sening yoningda turli xil zirootlarni olib o'tadilar». U tarbiyaviy, ta'limiy, pandnoma ko'rinishidagi yirik asardir. «Qobusnoma» 44 bobdan iborat bo'lib, boshdan oxirigacha o'sib kelayotgan avlodga, axloq, bilimli bo'lish, hayotda o'z o'rnini topish, har kimga o'zining shaxsiy va ijtimoiy hayotni yo'lga qo'ya olish va turmushning boshqa qirralarini yoritib, tahlil qilib berish bilan sug'orilgan. Undagi «Hunarning afzalligi va qadri baland, oliy tabiatli bo'lish haqida» nomli 6-maqolot, «Dehqonchilik va bozor hunarlari haqida» deb nomlangan 43-maqolot bizning tadqiqotimiz uchun, ya'ni yosh avlodni mehnatga va kasb-hunar o'rganishga yo'naltirish uchun nihoyatda ahamiyatlidir. Jumladan, 6-maqolotda shunday deyiladi: «Ey farzand, ogoh bo'lkim, hunarsiz kishi hamma vaqt foydasiz bulur va hyech kimga foydasi tegmaydi... Agar kishi oliy nasab, asl bo'lsa-yu, hunari bo'lmasa, haloyiqning izzat va hurmatidan maxrum bo'lmasa, undan battarroq bo'ladi».

Ushbu malokotda ham, asarda ham bir aytilgan pand-nasihati turli rivoyatlar keltirilib, xayotiy misollar bilan quvvatlangan. «Foydasiz bulur, hyech kimga foydasi tegmaydi» deyilganda, albatta muallif avvalo, jamiyat, xalq manfaatini, kelajak manfaatini, so'ngra esa shaxs o'zining manfaatini tutishni istaydi.

Demak, hunarni egallashdan avvalo jamiyatga moddiy yoki ma'naviy boylik yaratiladi, hunarmandlarning o'zi esa zoriqmay-zuriqmay yashaydi, nopok ishlarda parhez qiladi. «Oliy nasab, asl bo'lsa-yu,... deyilganda har bir kishining jumladan, shaxzodalar ham o'zining o'tmishi, avlodi, quruq faxrlanishi bilan cheklanib qolmasdan ana shu avlodning yuzini yerga qaratmag'il, buni faqat hunar o'rgansang, nopok ishlarga qul urmaysan, shundagina sen hunar orqali o'zingni, oilangni, atrofdagi yor-birodarlaringnigina ham emas, balkim, avlodningni ham har

xil istexnodan saqlaysan degan mazmuni keltirib chiqarishga, yetkazishga harakat qildi. Demak, qissadan-hissa shuki, har qanday kishi lavozimidan, bilimidan, boyligidan, avlodining nasl-nasabining kim va qanday bo'lishidan qat'iy nazar, hunar egallashi lozim, shundagina u hayotda har xil nojoiz harakatlardan holi bo'ladi.

Albatta Sharq xalqlari, jumladan, Markaziy Osiyo xalqlari VIII-IX asrlardan boshlab, asosan, islom diniga, uning aqidalariga rioya qilib kelmoqdalar. Musulmonlarning eng oliy, eng muqaddas kitobi bo'lgan «Qur'oni Karim» o'zining oyatlarida, suralarida mu'tabar Ollox nomidan xalqni, ahli muminni to'g'ri yo'lga boshlaydi. «Qur'oni Karim»ning bevosita oyatlaridan kelib chiqib, xalq orasida turli pand-nasihat, uqtirishlar, ta'kidlashlar ko'rinishida bo'lgan «Xadis»lar ham kishilarning turmush tarzini, ijtimoiy faoliyatini bir-biriga munosabatini ma'lum darajada tartibga solish to'g'risida ug'itlar beradi.

Islom olamining buyuk muxaddislaridan hisoblangan Ismoil al-Buxoriy o'zining salafarlari (6 muxaddis) orasida «Xadis ilmida amir al-muminiyn»dir. Ulug' olim Ibn Ismoil al-Buxoriyning 20 dan ziyod asari bo'lib «Al-jome' assaxix» ishonarli to'plami eng yiriklaridan hisoblanadi, hamda «Saxiyk al-Buxoriy» nomi bilan ham yuritiladi. Ushbu asarda 72, 75 takrorlanadigan xolda, takrorlanmaydigan holda 4000 hadis ma'lum mavzuiy tartib holda to'plangan Manbalarda esa al-Buxoriy xazratlarining 600000 ga yaqin hadisini yod bilganliklari tilga olinadi.

Jumladan, «Al-jomi' as-saxix»ning «Savdo-sotiq kitobi»dagi 14-bobda «Kishining kasbi va o'z qo'li bilan mehnat qilishi haqida shunday deyiladi: «Oysha raziyalloxu anxo rivoyat qiladilar: «Abu Bakr Siddiq xalifa bo'lganlarida»: «Mening o'z kasbim borligini kavmimiz yaxshi bilur. Men garchi musulmonlar ishlari bilan bind bo'lishim, ham, shu kasbim orqali oila tebraturman» derdilar.

O'rta asr Sharqining buyuk allomasi abu Nasr Farobiy o'zining qator asarlarida ilm va ta'limning mukaddasligi, xushaxloqlik, sadoqat, insoniylik, tarbiya mehnat va kasb-hunar o'rganish to'g'risidagi falsafiy, ilmiy g'oyalarni

ilgari surdi. M: uning «Risola fi-t tanbix asbob as-saodat» (Baxt-saodatga erishuv yo'llari haqida risola), asarlarida o'zining yaxshi, mukammal, baxtli jamiyat haqidagi orzularini batafsil bayon qiladi. U nomi ko'rsatilgan dastlabki asarida shunday yozadi: «Fozil jamiyat va fozil shahar shunday bo'ladiki, shu mamlakatning axolisidan bulgan har bir odam kasb-hunar bilan shug'ullanadi. Odamlar chin ma'nosi bilan ozod bo'ladilar...». Forobiy «Baxt-saodatga erishuv haqida risola» asarida ta'lim-tarbiya, mehnat va kasb-hunar kishisining fazilatlarini to'g'risida shunday fikr yuritadi: «Ta'lim faqat so'z va urganish bilangiga buladi. Tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bulgan ish-xarakat, kasb-hunarga berilgan bulishi, o'rganishidir. Agar ular shu kasb-hunarga berilgan bo'lsalar, kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar». Demak, mutafakkir oqil jamiyat qurishning ham, barkamol shakllangan insonlarni tarbiyalashda ham, millat va xalqning ravnaqi ham kasb-hunar o'rganish va halol mehnat qilish zarurligini anglaydi va uqtiradi. Markaziy Osiyoning, sharqning buyuk allomasi, shuxrati butun olamga mashxur qomusiy mutafakkir Abu Rayxon Beruniy fan olamida, tafakkur xazinasida yirik o'ringa ega bo'lgan ilmiy meros qoldirdi. Uning «Minerologiya» (Qimmatbaho toshlarni bilish), «Hindiston», «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar» kabi asarlarida tafakkurga, ilmga, falsafaga, ta'lim-tarbiyaga, mehnatga va kasb-hunarlarni egallashning ahamiyati to'g'risida fikrlari bayon qilingan.

Abu Rayxon Beruniyning «Minerologiya» asarida jumladan, shunday keltirib utiladi: «Mehnatsiz shon-shavkatga, martabaga erishgan kishi hurmatga loyiqmi? Yuqori martabaga mehnatsiz erishgan kishi va farog'at soyasida yashaydi, yaxshi kiyinadi, ammo, ulug'lik libosidan maxrum, yalang'ochdir». Demak, mehnatning tagi rohat, ammo, mehnatkash kishi juda katta amaldor bo'la olmasligi, juda boy-badavlat bo'la olmasligi, yalang'och bo'lishi mumkin ammo, huzur-halovatda bo'ladi.

Sharqning ulug' bilimdonlaridan biri Yusuf Xos Xojib o'zining «Qutadg'u bilig» (Saodatga yullovchi bilim) nomli asaridagi «Oytuldi o'g'li Ugdulmishga pand berishini aytadi» nomli hikoyatida kasb-hunar o'rganish shunday ugit qiladi: «Ugil-qizga hunar va bilim o'rgatish kerak, toki bu hunarlar bilan fe'l-atvor go'zal bo'lsin». Demak, ota-onalarning burchlaridan biri farzandlari hoh o'g'il bo'lsin, qiz bo'lsin, avvalo ularga hunar o'rgatish bilimlaridan xabardor qilsin, kelgusida ana shularni o'rgangach, ularning fe'l-atvori, odob-axloqi ham go'zal bo'lishiga erishildi. U yana «o'g'il-qiz tug'lsa, ularni qanday tarbiyalashni aytadi» nomli hikoyatda shunday to'xtaladi:

«O'g'il-qizga bilim ham odob urgat,
Ikki olam uniki, uning manfaati yetarli bo'ladi,
O'g'ilga barcha san'at-hunarlarini to'la urgat,
Bu san'at-hunarlar bilan u mol-dunyoyiga beradi.

Yosh avlodni halol mehnat qilishga, turli kasb-hunarlarini egallashga urgatilib borishi xalqimizning butun taraqqiyoti tarixida, turli davrlarda ham muqaddas aqida an'anaga aylanib borgan.

Mutafakkirlar, allomalar, axli donishlar, nazariyotchi va amaliyotchilar, olimlar tomonidan bu sohada turlicha tadqiqot va izlanishlar. Kuzatishlar olib borib, o'zlarining fikr va mulohazalarini asarlarida bayon qilganlar.

Biz ham o'z tadqiqotimizni olib borish jarayonida yosh avlodga kasb-hunar o'rgatish, ularni halol, unumli mehnat faoliyatiga tayyorlash jarayonini turli davlatlarda turli sohalarning tadqiq qilinishi darajasini aniqlashda va keyingi yuz yillikdagi davrni kuzatish (tahlil qilish)ga, qolaversa, mustaqil o'zbekiston pedagogikasida bu sohada erishilayotgan natijalarni qisman qayd qilib o'tishga harakat qildik.

Xalqning mehnat an'alariga, mehnat bayramlariga, yoshlarni unumli mehnat faoliyatiga, jarayoniga, kishilariga hurmat, ularning turli kasb-hunarlarini egallashlariga dastlabki qadamlar hisoblanadi va mehnat tayyorgarligining muhim omilidir.

Yoshlarning mehnat tayyorgarligi, ta'limi, tarbiyasi, ularni kasblarga yo'naltrish, kasb tanlash, egallash, kasbiy ma'lumotlar berish, kasblarga moslashishlarining turli masalalari bilan turli davlatlarning turli sohalari olimlari (falsafa, psixologiya, pedagogika, didaktika, iqtisodiyot va boshq.) har xil davrlarda shug'ullandilar va shug'ullanmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasida ham uzoq davrlar mobaynida yoshlarning mehnat va kasb tayyorgarligi, ularni umumli mehnat jarayonidagi faoliyatga tayyorlash, kasb-hunar o'rgatish, xalq xujaligining turli sohalarida mehnat qilishga o'rgatishga tayyorlashning turli masalalari bilan ko'pgina olimlarimiz shug'ullanadilar. Ular o'z tadqiqot natijalarini nomzodlik va doktorlik dissertasiyalari, monografiyalar, o'quv qo'llanmalari tarzida bayon etdilar.

Maktab o'quvchilarining mehnat tayyorgarligi politexnik ta'lim, ularning ijtimoiy-foydali umumli mehnatini tashkil etishning zamon o'zgarishlariga uyg'unlashgan holdagi mazmuni, shaklini usul va vositalarini ishlab chiqish masalalari mustaqil davlatimiz pedagog-olimlari oldidagi, davlat mashtabidagi masala bo'lib qolmoqda.

Asrlar mobaynida o'zining ilg'or madaniyati, milliy qadriyatlari, o'zligining noyob belgilari, ko'rinishlari bo'lgan urf-odatlarini, amaliy san'ati, xalq hunarmandchiligining boy merosi bilan xalqimiz faxrlanib, e'zozlab, ulug'lab keladi.

Turli olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilib, xalq ustalari, hunarmandlari, tomonidan rivojlantirib, kengaytirilgan, xalq milliy amaliy san'ati, xalq bezak san'ati, badiiy san'at kabi juda kup xildagi nomlanib kelgan xalq hunarmandchiligi asoslarini hozirgi zamon xalq ta'limi tizimidagi o'rta (umumta'lim, hunar, maxsus) maktablari o'quv dasturlarida mustaqil predmet sifatida o'z aksini topmagan. Xalq hunarmandchiligining turli sohalarini, yo'nalishlarini, qirralarini turli davlatlarda olimlarimiz ilmiy tadqiqotlarini yoritdilar.

S.S.Bulatov - o'z ilmiy tadqiqotlarida xalq amaliy bezak san'ati turlaridan ganchkorlik, naqqoshlik, yog'och uymakorligi, kulolchilik, kashtachilik, gilamchilik va boshqa 10 dan ziyod hunarning tarixi, rivojlanish yo'llari, shu sohalardagi ustalar uslublari, xalq amaliy san'atidagi Buxoro, Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Xiva, Shaxrisabz maktablari va ularning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatib berdi.

Shuni aytish mumkinki, xalq hunarmandchiligi turli sohalarini (gilamchilik, naqqoshlik, ganchkorlik, yog'och uymakorligi, suyak va metall uymakorligi, kashtachilik, milliy pazandachilik asoslari, milliy qandolatchilik, egar-jabduklar tayyorlash, suzanalar tikish, pichoq tayyorlash, temirchilik, kandakorlik, rextagirlik (qo'ng'iroqsozlik), charmdo'zlik, etikdo'zlik, do'ppi va choponlar tikish, milliy imoratsozlik, sandiqlar va beshik yasash, milliy dehqonchilik asoslari va boshqalar (didaktik-uslubiy asoslari tizimlashtirilgan holda yaratilgan emas. Bu sohalarning maktablarda (umumiy o'rta, maxsus, hunar, oliy) qo'llanilishining ilmiy-pedagogik asoslari, metodik yullari, vositalari, mazmuni, uslublari butunligicha mujassamlantirilgan holda shakllantirilmagan. Xalq hunarmandchiligining turli sohalarini amaliyotga qo'llash, yosh avlodga o'rgatish jarayonida mehnat ta'limi, tarbiyasi va boshqalar bir butun tizim holida ishlanmasdan xalq ta'limi tizimida qo'llanilmasdan kelmoqda. Zero, davlatimizning mustaqil respublika sifatida shakllanishi, turli ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar har bir xalqning milliy qadriyatini ulug'lash davri yetilganligini ko'rsatadi.

Umumiy o'rta, hunar, maxsus maktablar o'quv dasturlarida o'quv uslubiy qo'llanmalarida, darsliklarida xalq hunarmandchiligi o'quv elementlari kiritilmagan yoki juda ham kam kiritilgan.

Biz - o'quv elementlari deb, shartli ravishda o'quv mashg'ulot mavzularini, qo'llanma boblarini, sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlar nomlarini nomlab oldik.

Hozirgi paytda mehnat ta'limi darslari maktablarda 3 katta guruhda yo'nalishda tashkil etilmoqda:

1) Texnikaviy mehnat – qog'oz va karton bilan ishlash, yog'och bilan ishlash, metallar bilan ishlash, stanoklar va mexaniyazasiyalashtirilgan usullarda materiallarga ishlov berish, elektrotexnika ishlari avtomatika elementlari va x.k.

2) Qishloq xo'jaligi mehnati bir yillik o'simliklarni ekish va ustirish, agronomiya, yershunoslik, chorvachilik asoslari ochiq va yopiq tuproqda dehqonchilik va x.k..

3) Maishiy xizmat mehnati – uyshunoslik, oziq-ovqatlar bilan ishlash, kulinariya asoslari, gazlamalar bilan ishlash va boshqalar.

Maktablarning hozirgi davrda o'tilayotgan mehnat ta'limi darslarining,

o'quvchilarning mehnat va kasbiy mahorat tayyorgarligida, o'quv mashg'ulotlarini sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar sifati, mazmuni o'zgaruvchan jamiyatimiz talablariga mutlaqo javob bera olmaydi.

Xalq hunarmandchiligi bo'yicha o'quvchilar unumli mehnatini tashkil etish yo'llari, mazmuni, vositalari, uslublari joriy ta'lim dasturlarida, o'quv qo'llanmalarida hamda darsliklarda aks ettirilmagan. Kuzatish va tahlillardan ma'lum bo'ldiki, maktablardagi o'quv mashg'ulotlarga, sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulotlarga, unumli mehnatni tashkil etish shakllariga milliylik ruxi va mazmuni xalq hunarmandchiligining maxalliy sharoitlarda tashkil etilishiga rahbarlikka, tashkilotchilikka tayyorlanish uslubiyati ishlab chiqilmagan.

Oliygohtarlar o'quv yurtlari xalq hunarmandchiligi bo'yicha o'quvchilar mehnat faoliyatini takomillashtirishga moslashtirilmagan.

Umumiy o'rta ta'lim (maxsus, hunar) maktablarida mehnat ta'limidan tashkil etiladigan darslar o'zining qo'yidagi bir qancha xususiyatlari bilan boshqa predmetlardan (M: tillar yunalishdagi, fizika, matematika yunalishidagi ijtimoiy fanlardan) tubdan farq qiladi.

Zamonaviy mehnat ta'limi darslari mazmuniga va maqsadiga qo'yidagi tiplarga bo'linadi:

I-tip. Nazariy bilimlarni o'zlashtirish darslari;

II-tip. Amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, rivojlantirish darslari;

III-tip. Ishlab chiqarish, umumli mehnat darslari.

I-tip. Darslarni bevosita sinflarda, kasb tanlash kabinetlarida, dala shiyponlarida, mashina-traktor saroylarida nazariy mashg'ulotlar (leksiya, suhbat, hikoya va x.k. lar ko'rinishida) sifatida, ishlab chiqarish sayohatlari, yo'l-yo'riqlar jarayonida tashkil etiladi.

II-tipdagi darslar o'quv ustaxonalarida, maktab tajriba yer uchastkasida, mehnat ta'limidan tashkil etiladigan tugaraklarning amaliy mashg'ulotlar o'tkazish kabinetlarida, ilmiy-texnikaviy, o'quv-uslubiy adabiyotlar, instruksion, texnologik, marshrutli kartalar bilan ishlash kasbiy mahoratini oshirib borish, texnikaviy va texnologik, politexnik mazmundagi masalalarni yechish, turli xil materiallarga ishlov berish asboblari va uskunalar bilan ishlash jarayonida malaka va qo'nikmalarni (umummehnat, xususiy, kasbiy maxsus) hosil qilish, takomillashtirish va rivojlantirish yo'nalishida olib boriladi.

III-tipdagi darslar – maktab ustaxonalarida, otalik korxonalarida (davlat, xususiy, ijara xo'jaliklarida)ning ishlab chiqarish sexlarida, o'quv ishlab chiqarish brigadalarida, korxonalarining mavsumiy ishlarida, oila, ijara, shirkat, fermer, dehqon xo'jaliklarida, kooperativlarida, yakka tartibdagi yollanma mehnatda ishtirok etish jarayonida va boshqa ko'rinishlarda tashkil etilishi mumkin.

Maktablarda tashkil etilayotgan 3–tipdagi mehnat ta'limi darslarining I-tipdagi darslarning tashkil etilishi ko'rinishlari, shakllari boshqa predmetlardan o'tkaziladigan mashg'ulotlar bilan ko'pgina o'xshashliklari bo'lsada, II-III-tipdagi darslar faqat mazmunangina emas, balki tubdan farq qiladi.

Mehnat ta'limi II-III-tipdagi o'quv mashg'ulotlari faqat o'quv sinflaridagina emas, balki o'quv tajribasi uchastkalarida, ishlab chiqarish sexlarida, dala shiypon, mashina traktor saroylarida, chorvachilik fermalarida, oilada, davlat shaxsiy, xususiy, ijara xo'jaliklari ishlab chiqarish sexlarida ham normal tashkil etilishi bilan farq qiladi. II-III-tipdagi darslarni tashkil etish uchun maxsus jihozlangan maydonlar, asbob-uskunalar, turli xil materiallar, stanoklar, qurilmalar zarur

bo'ladi. Bu darslarni maxsus professional tayyorgarlikka ega bo'lgan ishlab chiqarish, xalq xo'jaligi, texnikaviy-texnologik jarayonlar to'g'risida maxsus ma'lumotga ega bo'lgan, qishloq xo'jalik, sanoat qurilish va mashinasozlikning biror sohalarida faol mehnat qilayotgan ilg'or ishchilar, injener-texnik xodimlar, agronomlar, rahbar xodimlar, murabbiylar, turli xil kasb egalari o'z kasblarining ustalari namunali dars o'tishlari mumkin.

Yoshlarni kelajak hayotga, mehnatga ma'lum kasb hunarga tayyorlash ishida, ularga xalq xujaligining tuzilishi, hozirgi zamon ishlab chiqarishi, yangi texnika, ilg'or texnologiya, avtomatika elementlari, turli materiallar va asbob-uskunalar, jihozlar, qurilmalar bilan tanishish va ishlash, ishlab chiqarish, unumli mehnat kasblari, kasb egalari hayoti va faoliyati va x.k. lar bilan tanishtirishda mehnat ta'limi darslari, sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlar muxim rol o'ynaydi.

Hozirgi zamon respublikamiz pedagogikasida yangi ijtimoiy-iqtisodiy tuzumda bolalar mehnatini normalash, yosh, pedagogik, psixologik va individual xususiyatlarga ko'ra davlat, xususiy, ijara, shaxsiy, oilaviy, fermer, dehqon xo'jaliklarida bolalar mehnatini tashkil etish shakllari, mazmuni xalq hunarmandchiligi bo'yicha ustalar tajribalarini yosh avlodga o'rgatish uslubiyatini ishlab chiqish, bolalar mehnatiga haq to'lash, bozor iqtisodiyotida bolalarning o'zi, mehnatining roli, o'rni va x.k. muammolar to'g'risida tugal nazariy g'oyalar, amaliy-uslubiy qo'llanmalar yaratilmagan.

Ta'lim maqsadini va mazmunini amalga oshirishda o'quv jarayonida, albatta o'ziga xos usullar qo'llaniladi. Xalq hunarmandchiligi bo'yicha o'quv mashg'ulotlarni o'tkazish uslubiyati – ko'rgazmalilik, tabiiy va sun'iy obyektlarni namoyish qilish, amaliy mashqlar, bajarilgan operasialarni, usullarni qayta-qayta bajarib ko'rsatish, mustaqil ishlarni tashkil etish va boshqalardir.

Bulgusi mutaxassislarni tayyorlash ishining ta'lim tizimi maqsadini yozma ifodalash-mutaxassis siymosi, faoliyat siymosi bilan, bilim, ko'nikma, malakalar turi bilan uzviy bog'liqdir.

Shunday ekan, biz har birimiz hayotdan ta'lim olib, kelajagimiz bo'lgan yosh avlodlarni mustaqil davlatimizning ishonchli a'zolari qilib tarbiyalashda Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelajak avlodlarga o'zlarida kasb-hunar yuzasidan to'plagan bilimlarini o'rgatib borgan taqdirdagina shu jamiyatda rivojlanish bo'lishi mumkin. Shunday ekan, mustaqil respublikamizda tarkib topayotgan demokratik asosdagi jamiyatni rivojlantirish, yangi avlodga kasb-hunar yuzasidan tajribalarni egallab olishlari uchun barcha shart-sharoitlarni yaratmoq lozim. Kattalar kasb-hunar tajribalarini egallab olgan yosh avlod, uni tajribalar, kashfiyotlar va ixtirolar bilan kengaytiradi, boyitadi, rivojlantiradi va takomillashtiradi. Shu tufayli kasb-hunardan tajribalar to'planib boradi, bilimlar, ko'nikma va malaka tizimlari hosil bo'ladi. Keng ma'nodagi kasb-hunar tarbiyasi deganda, biz insonni muayyan bir ijtimoiy-iqtisodiy mehnat funksiyalarini bajarishga tayyorlash uchun unga aniq bir maqsadga qaratilgan va tizimli holda ta'sir ko'rsatishini tushunamiz. Yangi avlodlar mehnat tarbiyasi vositasida ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy hayotning turli sohalarida qatnashishga tayyorlanadilar. Fan, texnika, texnologiya, madaniyat, ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy munosabatlarning uzviy holatda rivojlanib borishiga qarab kishilarning tajribasi ham ortib xilma-xil bo'lib borgan. Bu esa ana shu tajribani yosh avlodga o'rgatishni qiyinlashtiradi.

Sharq allomalari, donishmandlari hayotni boshqarishda, ayniqsa tarbiya sohasida juda ajoyib, foydali maslahatlar berganlar. Ular inson bu hayotda «men baxtiyorman» deb o'tishi uchun o'zining qobiliyati va imkoniyatiga qarab, sevgan kasbini to'g'ri tanlashi kerak ekanligini o'z asarlarida ta'kidlaganlar.

I.2. 1–4 sinflar mehnat ta'lim darslarida xalq hunarmandchiligini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari va hunar o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining «Uzliksiz ta'lim tizimi va turlari bo'limida o'qitilishicha «Kadrlar tayyorlash milliy modelining o'ziga xos

xususiyati mustaqil ravishdagi to'qqiz yillik umumiy o'rta xamda uch yillik maxsus, kasb- hunar ta'limini joriy etishdan iboratdir. Bu esa umumiy dasturlaridan o'rta-maxsus, kasb-xunar ta'limi dasturiga izchili o'tilishini tahminlaydi deb ilgari surilgan g'oya mazkur sinflari uchun Mehnat ta'limini o'quv dasurini to'zishga asos solgan.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etiladigan mehnat ta'limi mashg'ulotlari ushbu turkum ta'limni amalga oshirishda, o'quvchilarning umummehnat, mehnat, maxsus bilim, ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda yetakchi o'rin egallaydi. Mehnat ta'limi mazmuni, mohiyati va vazifalariga ko'ra barcha ilmiy, tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy bilimlarni umumlashtirib, uyg'unlashtirib, mujassamlashgan holda amaliyotga tadbiiq etishni ko'zda tutadi. Shu jihatdan olib qaraganda mehnat ta'limi maktab tizimi umumta'lim fanlaridan o'rganiladigan nazariy bilimlarni amaliyot, ishlab chiqarish bilan quvvatli didaktik vositadir.

Tadqiqotni olib borish jarayonida avvalo, umumiy o'rta ta'lim maktablarida mehnat ta'limining maqsad va vazifalarini belgilab olishni nazarda tutdik:

Maktabgacha ta'lim-tarbiya bosqichida bolalarning yosh, ruhiy va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mehnat dunyosi, jarayoni, kishilari, buyumlari to'g'risidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlar uyg'otish, maqsadli ish-harakat usullari ko'proq o'yinlar tarzida o'rganib boriladi.

Boshlang'ich maktabda (I-IV sinflar) o'quvchilarni mehnat va hunarmandchilik dunyosi, o'simliklarni parvarish qilish, turli materiallar bilan tanishtirish, oddiy ishlov berish, oddiy mehnat va hunarmandchilik asboblari va mehnat, ish-harakat usullari to'g'risida sodda tasavvurlar hosil qilishni ko'zda tutadi. Bu davrda o'quvchilar mehnat ta'limidan o'zlashtirgan bilimlar ko'lamini o'zlarining hayotiy tajribalarida va oiladagi mehnat jarayonida mustahkamlaydilar va kengaytirib boradilar.

Mehnat ta'limining yuqorida ko'rsatilgan maqsadiga erishishi uchun qo'yidagi vazifalarni hal etishni taqozo etadi:

-turli sohalardagi ishlab chiqarish mazmuniga ega vazifalarni yechish, tajribalar o'tkazish, o'lchov-tekshiruv asboblaridan – ma'lumotlardan foydalana olish, mehnat operasiyalarini bajarish, olingan natijalarni talab etilgani bilan taqqoslash yo'li bilan xulosa chiqarishga o'rgatish;

-o'quvchilarda bilim va mehnatga muhabbat, mehnat ahillariga hurmat hissini singdirish, ularni jamoatchilik, vatanga sadoqat, do'stlik, o'zaro hurmat ruhida tarbiyalash;

-o'quvchilarni bozor iqtisodiyoti qonuniyatlari talablari asosida sifatli, xaridorgir iste'mol mollari, mehnat mahsulotlari yetishtirishga odatlantirish, o'zlari yetishtirgan mahsulotlarni o'zlari iste'molchiga yetkazishlariga o'rgatish, ish boshqaruvchilik (menedjerlik), homiylik, ishbilarmonlik sifatlarini singdirib borish va rivojlantirish.

Mehnat ta'limini o'rganish jarayonida o'quvchilar, xalqimiz ruhiyatini yashash tarzini, an'analarini tiklash va rivojlantirish maqsadida xalq hunarmandchiligining kiritilishi milliy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar, xalq ustalarining ko'p qirralari boy merosini o'rganish, o'zlashtirish va amaliy faoliyatlariga qo'llash vazifasini hal etadilar.

Mehnat ta'limining amaliy va ishlab chiqarish mazmunidagi an'anaviy sinfdars mashg'ulotlariga nisbatan shogird-ustoz tizimi – tarbiyaviy mahsuldorligi, samaraliligi, bo'lg'usi hunarmandning shaxsiy xislatlarini shakllanishida, ularning oilalarini moddiy ta'minlanishida hamda tarixiy qadriyatimizning yanada boyishida ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ustoz-shogird tizimi – mashg'ulotlarini tashkil etishni oliy o'quv yurtlaridagi musiqa ta'limida talabalar bilan o'qituvchilarning yakka tartibdagi mashg'ulotlar o'tkazishi bilan taqqoslash mumkin.

Mehnat ta'limida elektron hisoblash texnikasi, mexanizasiya-lashtirilgan va elektrlashtirilgan qurilmalar va avtomatikaning qo'llanilishini o'rganish, o'quvchilarning hozirgi zamon ishlab chiqarishdagi avtomatik va dasturli boshqarish tizimlari, robottexnika va ishlab chiqarish texnikasini, texnologiyasini

ta'limning davr talablari darajasi va jahon andozasiga mos holda o'rganilishini ta'minlaydi.

Keyingi vaqtlarda kam e'tibor berilayotgan, hatto yo'qolib borayotgan turli xildagi ta'limi-tarbiyaviy tadbirlar: o'quvchilar ishlab chiqarish jamoalari, maktablararo o'quv ishlab chiqarish markazlari, o'quvchilar mehnat jamoalari, mavsumiy ishlarida va otalik korxonalarining ishlab chiqarish faoliyatida qatnashishlari va boshqalar mazmunan va shaklan qayta ko'rib chiqilib, qayta ishlab, zamon ruhigamoslashtirilishi va ta'lim tizimi amaliyotiga qo'llanilishi, mehnat ta'limining maqsad vazifalarini amalga oshirishda asosiy shart-sharoitlardan hisoblanadi.

Mehnat ta'limini amalga oshirishda maktablar, maktabdan tashqari tarbiyaviy muassasalar, oila, jamoatchilik, ishlab chiqarish korxonalari, xalq hunarmandlarining tajribalari hamda o'zaro hamkorlikdagi munosabatlari tiklanib, o'quv jarayonida foydali mahsulot – tovar moddiy ne'matlar yetishtirilib, ta'lim muassasalarining bozor iqtisodiyotini amalga oshirishda qatnashishida erishish ham dolzarb muammolardan hisoblanadi.

Mehnat ta'limini amalga oshirishda ta'limning qo'yidagi tamoyillariga rioya etish talab etiladi: I.Ta'limning asosini tashkil etuvchi tamoyillar:

-Nazariy ta'limni unumli mehnat bilan qo'shib olib borilishi; -Ta'limning politexnizm asosida qurilishi; -Ta'limning kasbiy yo'naltirilganligi;

-Ijodiy rivojlantirishga yo'naltirilganligi.

II.Umumdidaktik tamoyillar:

-Amaliyligi; -Ilmiyligi; -Tarbiyaviyligi; -Ijodiyliigi; -Ko'rgazmaliligi; -Moddiy-texnika bilan ta'minlanganligi; -Izchilligi; -Uzviyligi va boshqalar.

Mehnat ta'limi mashg'ulotlari o'zining qator xususiyatlari bilan boshqa fanlardan ajralib turadi.

1. Mehnat ta'limidan o'rganiladigan bilimlar mazmuni bir qancha umumta'lim fanlari (tabiyot, iqtisodiyot, atrofimizdagi olam, fizika, matematika, geometriya, jug'rofiya (geografiya), chizmachilik, kimyo, zoologiya, biologiya,

anatomya, botanika, tarix(hunarmandchilik tarixi), rasm (tasviriy san'at) va boshqalar) mazmunida yoritilgan bilimlar, g'oyalar, nazariyalar va tamoyillarga tayanadi. Shu sababli mehnat ta'limi mashg'ulotlari mavzulari ketma-ketligi yuqoridagi fanlarni o'rganish ketma-ketligiga mos holda uyg'unlashtirilmog'i lozim.

2. Mehnat ta'limi mashg'ulotlari umumta'lim fanlaridan o'zlashtirilgan bilimlarni va o'quvchilarning hayotiy kuzatishlarini amaliyotda, mehnat jarayonida sinab ko'rish uchun o'ziga xos amaliy laboratoriya vazifasini o'tash uchun xizmat qiladi. Bu sohadagi mukammallikni ta'minlash uchun ham mashg'ulotlar ketma-ketligini tanlashda yuqoridagi fanlarning ma'lum bosqichlarini o'rganilgandan keyingina mehnat ta'limi mashg'ulotlarini tanlash imkoniyati hisobga olinmog'i lozim.

3. Mehnat ta'limi bir qancha umumta'lim fanlariga amaliy laboratoriya, sinov maydonchasi sifatida xizmat qilishdan tashqari uning o'zi ham mujassamlashgan fan hisoblanadi hamda qator mustaqil fanlarni qamrab oladi. Mehnat ta'limi bevosita qamrab oladigan, tayanadigan, ba'zi qismlarni umumta'lim maktablarida o'rganiladigan fanlar jumlasiga qo'yidagilarni keltirish mumkin: materialshunoslik, uyshunoslik, agronomiya asoslari, tuproqshunoslik, mashinashunoslik, texnika va texnologiya asoslari, xalq hunarmandchiligi (naqqoshlik, ganchkorlik, o'ymakorlik, zargarlik va boshqalar), chorvachilik, mexanizasiya, ishlab chiqarish asoslari, qishloq xujaligi, kasb tanlash va boshqalar

4. Mehnat ta'limining amaliyligi va mujassamlashgan o'quv fani ekanligidan uning alohida moddiy, xom ashyo, jihozlar ta'minotiga muhtojligi, o'ziga xosligi kelib chiqadi. Ushbu ta'limning to'laqonli yo'lga qo'yilishi uchun turli asbob uskunalar, jihozlar, qurilma va moslamalar, shiyponlar, maxsus binolar avtomobil va traktorlar (agregatlar), trenajyorlar, yer maydonlari, tajriba sinov va o'quv mashg'ulot maydonlari, materiallar (metallar, metallmaslar, gazlamalar, plastmassalar va hakoza) zarurdir.

5. Ushbu ta'lim sohasi alohida o'quv, didaktik, metodik ta'minotiga egadir: Plakatlar, chizmalar, chizish, o'lchash, rejalash va moslama asboblari, operasion, yo'l-yo'riqli, xavfsizlik, yo'riqnomalar, xaritalar, pasportlar va qurilmalarning guvohnomalari, tarqatmali va ko'rsatmali didaktik vositalar, shablonlar, diafilmlar, o'quv filmlari va boshqalar.

6. Mehnat ta'limining ko'p tarmoqlilik va keng ko'lamdaliligi tufayli turli sohalar bo'yicha kasbiy pedagogik tayyorlangan mutaxassislariga muhtojligi (ushbu sohani tashkil etuvchi o'qituvchi – mutaxassislar kadrlar to'g'risidagi biz dissertasiyamizning 3-bobida batafsil to'xtalamiz).

7. Mehnat ta'limi mashg'ulotlari qo'yidagi tiplarga bo'linadi: a) Nazariy bilimlarni o'zlashtirish; b) Amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish; v) Ishlab chiqarish mashg'ulotlari. Ushbu ta'limda keyingi ikki tip mashg'ulotlarining tashkil etilishi, yo'lga qo'yilishi, ta'minlanishi, butun ta'lim mazmunining o'zlashtirilish sifatini belgilaydi.

Kuzatishlar natijasida yuqorida ko'rsatib o'tilgan mehnat ta'limining asosiy xususiyatlariga qo'shimcha ravishda shunday fikr aytish mumkinki, ushbu sohaning har bir bosqichini, mashg'ulotini, mavzusini, mavzu qismlarini o'tishda ham o'ziga xoslik sezilib turishini ta'kidlashimiz o'rinlidir.

Mehnat ta'limining o'ziga xos xususiyatlari, ahamiyati uning ta'lim mazmunini tanlashda, har bir bosqich uchun belgilab olishda namoyon bo'ladi.

Umumta'lim maktablarida mehnat ta'limi an'anaviy ko'rinishda qo'yidagicha amalga oshiriladi:

1. I-IV sinflarda – keng ko'lamda ishlatiladigan turli xil materiallar (qog'oz, karton qirqimlari, plastilin, loy va boshqalar) bilan tanishtirish, ulardan an'anaviy va milliy o'yinchoqlar yasash, didaktik materillar tayyorlash, o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish faoliyatiga o'quvchilarni odatlantirish, turmush, sanoat va hunarmandchilik buyumlarining kichraytirilgan nusxalarini tayyorlashni o'rgatish, turli xildagi shakllar, naqshlar yasashni o'rganishlaridan qishloq xo'jaligi, uy ekinlari va chorva mollari to'g'risidagi tasavvurga ega bo'lish va boshqalardan

iborat. Bu davrda mehnat ta'limi darslariga ajratilgan o'quv soatlarini yana bir soatga oshirish maqsadga muvofiqdir, chunki bir soat davomida o'quvchilarga bajaradigan yumushlari to'g'risida umumiy nazariy tushunchalar berilsa, keyingi soatda esa aytilgan ish harakat usullari amalda bajariladi, amaliy hujjat jarayonida ishtirok etiladi, buyumlarni yasash yo'llari, uslublari o'rganiladi.

I. Texnik mehnat: a) keng ko'lamda ishlatiladigan materiallar (yog'och va metallar) qog'oz, karton, shisha, plastmassa va boshqalarga ishlov berish; b) elektrotexnik ishlar; v) uy-ro'zg'or buyumlarini o'rganish va tuzatish; g) tuzuvchilik, qurish-loyihalash asoslari bilan tanishish.

Ushbu kursni o'rganishda o'quvchilar turli materiallar (yog'och, metall), qog'oz, shisha, plastmassa va boshqalarning xususiyatlari, xossalari to'g'risida boshlang'ich bilimlarga ega bo'ladilar, ularni rejalash, arralash, teshish, yo'nish, pardoqlash ishlari va ularda ishlatiladigan asboblarni tuzilishi, ishlashi, qo'l, elektr va mexanizasiyalashtirilgan jihozlar, yangi texnika va ilg'or texnologik xaritalari, ularni tuzish, ular bilan ishlash, mehnat qonunchiligi va xavfsizligi, sanitariya qoidalari to'g'risida va shu kabi nazariy bilimlarga ega bo'ladilar. Texnik mehnatni o'rganish jarayonida o'quvchilar turli xil qo'l asboblarini (rejalash, teshish, yo'nish, arralash, sovuqlayin va qizdirib ishlash va boshqalar) amaliy malakalarini, texnologik xaritalar bilan ishlash, mo'ljallash, texnikaviy andozalash (shablonlar), hujjatlar bilan ishlash hamda boshqa turdagi kasbiy malaka va ko'nikmalarni egallaydilar.

II. Xizmat ko'rsatish mehnati: a) gazlamalarga ishlov berish, tikuvchilik asoslari;

b) oziq-ovqat mahsulotlariga ishlov berish-oshpazlik va qandolatchilik asboblari; v) uy- ro'zg'or yuritish asoslari, uy-ro'zg'or jihozlari kabi qismlardan iborat bo'lib, qo'yidagi nazariy bilimlarni o'rgatishni nazarda tutadi: oziq-ovqat mahsulotlarining inson hayotidagi roli, xususiyatlari, to'yimlilik, turlari, ovqatlanish me'yori va tartibi; taomlar, turlari, milliy taomlar, oshxonalarining jihozlanishi, oziq-ovqat sanoati, sanitariya-gigiyena hamda mehnat xavfsizligi

qoidalari; kiyimlar turlari, ahamiyati, gazlamalarni ishlab chiqarish fabrikalari, tikuv mashinalari, yigiruv, tikuv mashinalarning turlari, umumiy tuzilishi va ishlashi, oziq-ovqat va yengil sanoat sohalarida keng tarqalgan kasblar, ularning tavsifnomalari, yashash tarzi va shart-sharoitlari, oila jamg'armasi va uni sarflash, qizlar va o'g'il bolalar gigiyenalari va boshqalar.

Bu kursda o'quvchilar qo'yidagi ko'nikma va malakalarini egallaydilar: oziq-ovqat mahsulotlarini yig'ish, tashish, saqlash, ularga dastlabki va asosiy ishlov berish; turli xil uy-ro'zg'or asboblarini ishlatish; turli taomlar tayyorlash; elektrlashtirilgan uyqro'zg'or vositalarini ishlatish, boshqarish; kiyimlarni bichish, tikish, tuzatish va shu kabilar.

III. Qishloq xo'jalik mehnati: o'quvchilarni moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlari bo'lgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari

yetishtirish bilan tanishtiradi. Bu kursni o'rganish jarayonida o'quvchilarda qo'yidagilar haqida tushuncha va boshlang'ich kasbiy ish harakat usullarini tarkib topishi ko'zda tutiladi.

Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning ahamiyati, o'ziga xos xususiyati va sohalar. Dehqonchilik va chorvachilikni bir-biriga uyg'un holda rivojlantirish istiqboli hamda zaruriyati. Bir, ikki va ko'p yillik ekinlarni yetishtirish – agronomiya asoslari; qishloq xo'jalik mexanizasiyalash, kimyolashtirish, elektrlashtirish, meliorasiyalash va avtomatlashtirish asoslari; mehnatni ilmiy tashkil etish, tashkil etish, bajarilgan ishlar yoki yetishtirilgan mahsulot sifatini tekshirish, ilg'or texnologiya va iqtisodiy masalalar; madaniy ekinlarning kelib chiqishi, tarqalishi, ekinlarni o'sishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar. Erning tuzilishi, holati va unumdorligi: Yerga ishlov berish va alamashlab ekishning ahamiyati hamda unda qo'llanadigan qurollar, moslama va mashinalarning umumiy tuzilishi, ishlash tartibi va ularga qo'yilgan agrotexnik talablar: yer unumdorligi va ekin hosildorligini oshirishda ug'itlarning roli. Ug'it turlari, ug'itlash muddati, me'yori va unda ishlatiladigan mashinalar. Hosildorlikka

urug'lik materialining ta'siri. Urug' va kuchat ekish muddati, me'yori va usullari. Urug' va ko'chat ekish mashinalariga ko'yilgan agrotexnik talablar, ularning umumiy tuzilishi, ishlash tartibi va ish rejimiga rostlash ishlari. Urug'larni tekis undirib olish chora-tadbirlari. Ekinlarni qator oralig'iga ishlov berish, sug'orish va himoya qilish ishlarining ahamiyati hamda bu ishlarda ko'llaniladigan qurollar, moslamalar va mashinalarning tuzilish, ishlashi va ularga qo'yilgan agrotexnik talablar.

G'alla, don-dukkakli, tuganakli va ildizmeva, sabzavot, poliz, meva, moyli va tolali ziravor ekinlar yetishtirishning ahamiyati va unda ishlatiladigan qurollar va mashinalar majmuasi.

Yopiq joylarda (issiqxonalarda) hosil yetishtirishning ahamiyati, istiqboli, o'ziga xos xususiyatlari va ularda ishlatiladigan kichik o'lchamli mashinalar.

Yetishtirilgan hosilni yigib-terib olish birlamchi ishlov berish va saqlash qoida hamda chora-tadbirlari.

Chorva mollarining kelib chiqishi, xonakilashtirishi va tarqalishi, chorvachilik biologiyasi va tarmoqlari (qoramolchilik, quychilik, echkichilik, yilqichilik, tuyachilik, asalarichilik, quyonchilik, chuchqachilik, muynachilik va hokazo); chorvachilikda naslchilik va seleksiya asoslari. Chorvachilikni mexanizasiyalash, avtomatlashtirish va maxsuldorligini oshirish usul va vositalari. Chorva mollarini boqish, oziq birligi, ozuqabop ekinlar. Chorvachilikda sanitariya-gigiyena, zootexnika, zooveterinariya asoslari. Inkubator - parrandachilik majmualari.

Qishloq xo'jalik korxonalarini xususiyashtirish, kichik korxonalar barpo etish, ilg'or texnologiyani joriy etish istiqbollari va ularni iqtisodiy masalalari.

Mehnatni ilmiy qiluvchi ommaviy kasb-hunar sohiblari, ularning o'ri, vazifalari, ishlash shart-sharoitlari va sulolari.

Mehnat ta'limining yuqorida ko'rib o'tilgan an'anaviy ko'rinishi ancha ulkan va keng ko'lamda bo'lganligi bilan birgalikda, xalqning milliy, maxalliy, etnik, tarixiy xususiyatlarini, yoshlarni kasb-hunarlariga yo'naltirishning mintaqaviy xususiyatlarini, ijodkorlik san'atini to'lik ifodalamaydi. Bundan tashqari, boshqa

fanlardan farqli ularoq, mehnat ta'limida o'quvchilarning jinsiy xususiyatlari, ya'ni, o'g'il va qiz bolalar mehnati mazmunan ham, shaklan ham bir-biridan tubdan farq qiladi. Mehnat ta'limining an'anaviy ko'rinishidagi "texnik mehnat", "maishiy xizmat ko'rsatish mehnati" deb nomlangan, ilmiy asoslanmagan, qolaversa, mutlaqo mavxum, tushunarsiz terminlar, galiz jumlar bu ta'limning yanada aniq maqsadsiz tashkil etilishiga olib keladi. Biz mehnat ta'limining maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, xalqning mehnat faoliyatining milliy, ma'naviy, madaniy, tarixiy, etnik xususiyatlarini ifodalaydigan xalk hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishni ham mustaqil 4-yo'nalish sifatida kiritishni lozim deb topdik.

IV. Xalq hunarmandchiligi asoslari: Ushbu o'quv mehnat ta'limining etnik, milliy, tarixiy, ma'naviy, mahalliy, jug'rofiy asoslarini ifodalaydi va 150 xildan ziyod turga ega: ganch uymakorligi, naqqoshlik; yog'och, tosh va suyak uymakorligi, kandakorlik, temirchilik, misgarlik, kulolchilik, sandiqsozlik, beshiksozlik, miynogarlik, pichoqchilik, zargarlik, xalchilik, gilamchilik, chopon tikish, muxrkandalik, kigiz bosish, do'ppichilik, mu'jaz rang-tasvir, sharq miniatyurasi, rextagarlik, zarduzlik, patduzlik, kashtachilik; milliy musiqa asboblari tayyorlash va ta'mirlash, me'morchilik, savat to'qish, buyrachilik, novvoychilik, utov tayyorlash, oshpazlik, milliy o'inoqlar tayyorlash, egarchilik, ot-ulov anjomlari tayyorlash (anjomasozlik), kosibchilik, imoratsozlik (binokorlik) va boshqa asosiy yo'nalishlarga ega.

Xalq hunarmandchiligining tuli sohalarini o'rganishda o'quvchilar qo'yidagi bilimlarga ega bo'ladilar: ma'lum kasb-hunar sohalarining tarixi, kelib chiqishi, etnik ildizlari, xalq ustalari va ularning ijodiy faoliyatlari; hunarmandchilikning shakl va jahon madaniyatida tutgan o'rni, sohalarining tarqalishi, jug'rofiyasi, turlari, ularning yo'nalishlari; Toshkent, Samarqand, Xiva, Buxoro, Termez, Nukus, Andijon, Fargona, Namangan, Rishton, Urgut hnarmandchilik maktablari ustalari va ularning o'iga xos yo'llari; tarixiy me'morchilik obidalari, ularning qurilishi, saqlash va ta'mirlash; mahalliy mehnat va xom ashyolarining,

zahralarining manbalari, turlari, tarqalishi ularning hunarmandchilik markazlarining shakllanishiga va rivojlanishiga ta'siri, hunarmandlar sulolalari, risolalari, xalq amaliy va tasviriy san'ati hamda hunarmandchilikning o'zaro bog'liqligi va aloqasi va boshqalar.

Xalq hunarmandchiligi asoslarini egallashda o'quvchilar qo'yidagi amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'ladilar: turli xildagi materiallarni tanlash va ularga ishlov berish; hunarmandchilik asboblari, moslamalari bilan ishlash; ma'lum sohalarda foydalaniladigan elektr va mexanizasiyalashtirilgan qurilmalar, moslamalar va uskunalar bilan ishlash; buyumlarni-hunarmandchilik asarlarini asrash, ta'mirlash va umrini uzaytirish; yul-yo'riqli, operasiyali, texnologik va ishlab chiqarish me'yoriy xujjatlar bilan ishlash; jarayonlarni amalga oshirish, bozor iqtisodiyoti sharoitida tayyorlangan buyumlarni va asarlarni iste'molga chiqarish va boshqalar.

Umumta'lim maktablarida mehnat ta'limining yuqorida ko'rsatib o'tilgan 4 yo'nalishi, o'quv kurslari joylarning sharoitlari, ixtiyoji va istiqbolini hamda o'quvchilarning qiziqishlari, jinsiy xususiyatlarini va boshqa omillarni hisobga olgan holda, har bir kursni alohida yoki bir sinfda har bir kursni o'quv yiliga taqsimlab tashkil etish mumkin. Bunday hollardagi o'g'il bolalar va qiz bolalar mehnatining o'ziga xos juz'iy xususiyatlarini e'tiborga olish lozim. o'g'il bolalar va qiz bolalar mehnatini tashkil etishda maktablarning o'quv-moddiy bazasi va o'quvchilar, mutaxassis kadrlar bilan ta'minlanishi ham muhim ahmiyatga ega.

Xalq hunarmandchiligining umumta'lim maktablari mehnat ta'limiga kiritilishi o'g'il va qiz bolalar mehnatini tashkil etishning ko'lamini yanada kengaytirishga, shahar va qishlok maktablarida mehnat ta'limi mashg'ulotlarini tashkil etishni yanada yaxshilashga olib keladi. Chunki, ushbu ta'limning an'anaviy ko'rinishda shahar va qishlok maktablarida mashg'ulotlarni tashkil etishda xalq hunarmandchiligi sohalari taraqqiyoti, ta'lim muassasani urab o'tgan ishlab chiqarish sohasini hisobga olib, ularga bog'lanish zarur edi. Xalq hunarmandchiligi esa bevosita xalq xo'jaligi (mahalliy) tarmoqlarga bog'lik

bo'lmagan holda o'quvchilarga turli umummehnat, maxsus ko'nikmalarni o'rgatishda didaktik imkoniyatlari behisobdir.

Mehnat ta'limining yana bir xususiyati asosiy mehnat operasiyalarining qo'lda bajarilishini o'rgatishga imkoniyatlari beqiyosligidir. Mehnat ta'limi o'quvdars tizimiga kiritilayotgan davrda ham (bundan 130 yil ilgari) asosiy maqsad, bolalarning turli mehnat operasiyalarini qo'lda bajarilishini takomillashtirishni nazarda tutilgan edi. Ammo, fan texnikaning taraqqiyotiga kur-kurona ergashish va ta'limni majburan moslashtirishga urinishlar mehnat ta'limining bevosita kul mehnati mazmunidan chetlashib borishga sabab bo'la bordi. Ishlab chiqarishda elektrlashtirilgan, mexanizasiyalashtirilgan, yarim avtomatlashtirilgan mehnat ta'limi yumushlarining paydo bo'lishi va ularni maktab mehnat ta'limida o'rgatishga urinishlar ushbu sohaning maxalliy sharoitlarda deyarli amalga oshirilmaydigan, mavhum sohaga aylanishiga olib keldi. Ko'pgina qishlok maktablari, tuman markazlaridagi, kurg'onlardagi maktablarda ham (bunday maktablar respublikamizda qariyb 50 foizni tashkil etadi) mehnat ta'limining elektrlashtirilgan va mexanizasiyalashtirilgan yumushlarini bajarishga har qanday sharoitda ham, jumladan, hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida, juda qimmat turadigan uskunalar, stanoklar, qurilmalar, trenajyorlar, minitraktorlar va avtomobillar bilan yalpi ta'minlanish imkoniyatiga ega emaslar. Demak, o'z-o'zidan ma'lumki, "stanoklashtirilgan" ta'minot yetarli bo'lmagach, bunday ta'lim mashg'ulotlari ko'ruk gapdan, og'zaki tushuntirishdan iborat bo'lib qolaveradi, shuning uchun, bizning fikrimizcha "stanoklashtirilgan" mehnat ta'limi mazmunini barcha maktablarga o'rgatishni yalpi ravishda tavsiya etilmasligi lozim. Qolaversa, bunday mehnat ta'limini "majburan" urgangan yoshlar o'zlarining kelgusi hayotlarida elektrlashtirilgan, "stanoklashtirilgan" ish o'rinlariga yalpi ravishda ega bo'lishlari ham mavxumdir.

Fikrimizcha, maktab mehnat ta'limi mazmuni asosan, qo'l mehnati yumushlarini bajarishga yo'naltirilsa-yu, ba'zi imkoniyati yetarli bo'lgan ta'lim muassasalarigina, ya'ni zavod va fabrikalar xududida joylashgan maktablargina

ana shunday "stanoklashtirilgan" ta'limni tashkil qilish tavsiya etilsa, haqqoniyrok bo'lardi. Bunday hollarda, yoshlarning kelgusida ish o'rinlari bilan ta'minlanishlari ham ancha xayotiydashgan bo'lardi.

Mehnat ta'limining biz taklif etayotgan yangi tizimida "texnik mehnat", "xizmat ko'rsatish mehnati" kabi galiz, asossiz jumladan voz kehdik. Masalan, "texnik mehnat" so'zini olib qarasak, sirdan qaraganda texnikani o'rganish mehnati mazmunini anglatganday ko'rinsa-da, amalda, "asboblar mehnati", "badiiy mehnat", "texnologik mehnat", "traktorlar mehnati", "mashinalar mehnati" kabi so'zlarning yanada ko'payishiga zamin yaratadi. "Xizmat ko'rsatish mehnati" so'zi esa, bundan ham mavhumroq, asossizroq bo'lib, qiz bolalardan faqat "xizmatkorlar", "xizmat ko'rsatuvchilar", "tayyorlash zarur" degan ma'noni tushunish mumkin.

Mehnat ta'limida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda qo'lda bajariladigan yumushlar mazmunini tanlashda xalq hunarmandchiligining imkoniyatlari nihoyatda cheksizdir.

Xalq hunarmandchiligi sohalarini o'rganish bo'yicha olib borilayotgan mashg'ulotlarning moddiy, xom ashyo, materiallar bilan ta'minlanishini yo'lga qo'yishda deyarli barcha maktablarda mahalliy imkoniyatlar mavjuddir. Moddiy ta'minot bo'yicha davlat yo'nalishi kuchsizlangan hozirgi davrda ham, keyingi bosqichlarda ham mahalliy xom ashyo ta'minotini o'quvchilar va o'qituvchilar o'z kuchlari bilan bevosita amalga oshirishlari mumkin. Xalq hunarmandchiligining mehnat va kasb ta'limida muntazam o'rganilishi o'g'il va qiz bolalar mehnatini, qishloq va shahar maktablarida muqobil mashg'ulotlarning tashkil etilishini va qolaversa, o'quvchilarning ta'lim muassasasini bitirganlaridan so'ng doimiy ish o'rinlari bilan ta'minlanishlarini ma'lum tartibga soladi. Xalq hunarmandchiligi sohalarini o'rganish va o'rgatish, quruq mehnat yumushlarini bajaradigan "ishchi-robotlar", "ishchi-mexanizmlar" tayyorlashni qisman bo'lsa-da inkor etadi va ijodiy fikrlaydigan, mustaqil faoliyat ko'rsata oladigan, yuqori darajada insoniylik

fazilatlariga ega bo'lgan, muomilali, odob-axloqli insonlarni tarbiyalashda imkoniyatlari juda yuqoridir.

I.3. Milliy an'ana va milliy qadriyatlar-millat iftixori.

Istiqlolimiz sharofati bilan milliy qadriyatimizni, urf-odatlarimizni tiklash, o'rganish va rivojlantirish xalq ta'limining dolzarb masalasi bo'lib qoldi.

Ma'lumki, o'zbek xalqining yuksak sanati va madaniyati uning kashtalarida, plaklarida ham o'z ifodasini topgan va asrlar osha saqlanib kelmoqda. Ajdodlarimiz o'z hunarlarini, san'atlarini kelgusi avlodlarga eson-omon yetkazish, ularni o'tmishimiz madaniyati-yu, san'ati bilan oshno qilish uchun nechog'li katta g'ayrat-shijoat bilan, ko'z nurini, qalb qo'rini sarflab, tinimsiz mehnat qilganlar.

Xalqning qiyofasi avvalo o'z ajdodlaridan meros bo'lib kelayotgan Ma'naviyatu-madaniyatdan oziqlanadi va shakllanadi. Bu madaniy meros har bir yangi avlodning kamolotiga xizmat etmog'i va uning shuurinda takomillashib, kelgusi avlodga yaqinda sayqallanib yetib borishi lozim.

Milliy an'analar va milliy madaniyatimiz kelgusi avlodga qay darajada yetib borishi avvalo maktabga, uning milliyligiga bog'liq, ya'ni ota-bobolarimiz, momolarimiz tomonidan meros qilib qoldirib kelayotgan murakkab texnologiyani o'rganish kasbkorlarini rivojlantirish, milliy ruhni tarbiyalash muhim vazifalardan hisoblanadi.

Mustaqillikni mustahkamlash faqat iqtisodimizni yaxshilash emas, balki unitilayotgan milliy qadriyatlarimizni tiklash, o'zbek milliy hunarmandchiligini oyoqqa turg'izishdan ham iboratdir. O'zbek xalqi qadimdan qo'li hunarmand xalq bo'lgan.

Buni tarix solnomalarining o'zi aytib turibdi. Lekin keyingi sakson yil davomida xalqimiz istibdodli tuzum ta'sirida o'z milliy qadriyatlarini, san'atini unitayozgan edi. Lekin shunga qaramasdan mamlakatimizda aholining milliy ehtiyojlarga bog'liq bo'lgan pichoqchilik, yog'och o'ymakorligi do'ppido'zlik, kulolchilik, milliy choponlar kabi sohalari rivojlanib kelgan.

Lekin bu soxalar keyingi paytlarda ma'lum bir oila yoki mahalla aholilari shug'ullanuvchi tor doiralarga mansub bo'lib qolgan.

O'z vaqtida 1-prezidentimiz tomonidan 1997 yil 31 mart «Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab quvvatlash chora tadbirlari to'g'risida» maxsus qarorni e'lon qilinishi milliy hunarmandchilikni va amaliy san'atni rivojlantirishga keng yo'l ochib berdi.

Ushbu qarorda xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san'ati buyumlari asosiy turlarini rivojlantirishga jiddiy e'tibor berilgan.

Jumladan, ushbu qarorga ko'ra xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san'atni rivojlantirishni markazlantirish ko'zda tutilgan. Bu esa belgilangan sohalarni rivojlantirish uchun tegishli joylarda hunarmandchilik maktablari yoki ustaxonalarini tashkil etish va mablag' bilan tahminlash imkoniyatini beradi.

Qaror chiqqanda kundan boshlab xalq ustalarining «Usto» birlashmasi va «Musavvir» ilmiy ishlab chiqarish markazi, «Hunarmand» uyushmalariga moliyaviy yordam ko'rsatish uchun 150 million so'm miqdorida mablag' ajratildi.

Shuni e'tiborga olish kerakki ushbu qaror milliy hunarmandchilik va amaliy san'at bilan shug'ullanayotgan shaxslarni 5 yil muddatga daromad soliqlaridan ozod qilishni ko'zda tutadi. Bu esa o'z-o'zidan ko'rinib turibdiki maxalliy hunarmandchiligimizni va musavvirларimizni moddiy manfaadorligini oshiriadi.

Qarorda badiiy hunarmandchilik va amaliy san'atning eng yaxshi namoyondalari xizmatlarini, ularni milliy madaniyatini yanada rivojlantirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi xalq ustasi» unvonini ta'sis etish maqsadga muvofiq deb topilgan.

Istiqlol sharofati bilan biz o'tmishimizni, ma'naviyatimizni qayta tikladik. Ma'naviyatimizni shunday sarchashmalari borki, ular insonga bir umr ma'naviy ozuqa beradi. Bu sarchashmalarga murojaat etganimiz sari yangi-yangi qadriyatlar ochilaveradi.

Endigi gap yoshlarning ajdodlar ishini davom ettirishlariga, hunarmandchilik kasbini egallashga intilishlarida qoldi.

Yoshlarimiz maktabdan tashqari bo'sh vaqtlarini bexuda ko'cha changitishga sarflamay, turli kasb-hunar sohalariga shogird tushib ish o'rgansalar, besh-o'n yil o'tib qarabsizki hamma toifadagi hunarmandlar o'zimizda bo'ladi.

Bu o'z navbatida yoshlarning ro'zg'or tebratishda ota-onalarga yordami bo'lib, o'zlarining kelajaklari uchun ham kerakli yumush bo'ladi. Eng muhimi mehnat bilan mashg'ullik, ularni nojo'ya xati-harakatlardan befoyda mashg'ulotlardan asrab qoladi.

2.Zardo'zlik.

Zardo'zlik-hunarmandchilikning qadimiy turlaridan biri-zar ip bilan naqsh (kashta) tikish kasbi. U forscha zar (tilla), do'zi (tikmoq) so'zini angladi.

Zardo'zlik san'ati uzoq tarixga ega. Zardo'zlikning vatani Vavilon bo'lib, u Rim imperiyasiga qarashli bo'lgach, zar, ipak va jun ip qo'shib tikilgan rang-barang kashtachiligi bilan butun dunyoga mashhur bo'lgan. Vizantiyada zardo'zi kiyim-kechaklarni faqat imperator ahyonlari va aslzodalar kiyingan. Vizantiya bilan muntazam madaniyat hamda siyosiy hamkorlik qilishi tufayli zardo'zlik san'ati Eron podsholigi saroyida ham rivoj topgan. Eronda zardo'zlik san'atining rivojlanganligiga XV-XVII asrda ishlangan zardo'zlik namunalari misol bo'la oladi.

O'rta Osiyoda zardo'zlik juda qadimdan rivojlanib kelayotgan xalq amaliy sanhati turlaridan biridir. Arxeologik topilmalar va tarixiy manbalardan ma'lumki, O'rta Osiyo xalqlari orasida qadimdan I-II asrlarda zarbop kiyimlar, badiiy buyumlar keng tarqalgan. 1947 yili Toshkent viloyatining ko'pgina qishloqlariida o'tkazilgan arxeologik topilmada ayol qabrida I-II asrlarga tegishli zarbop kiyimlar topilgan.

XVII asrda yashagan Samarqandlik shoir Fitratning asosiy kasbi zardo'zlik bo'lgan, u matolarga zardan ajoyib kashtalar tikkan. XIX-XX asr boshlarida zardo'zlikning o'ziga xos maktabi yaratilgan. O'zbekistonda Buxoro, Samarqand, Farg'ona va boshqa joylarda zardo'zlik maktablari ochilgan. Qimmatbaho matodan

tayyorlanadigan zardo'zi kiyimlar mahalliy aholining turli tabaqalari o'rtasida keng tarqalgan. Bu kiyim-kechaklar asosan amir saroyidagilar, shahar boylari uchun tikilgan. Yuzlab qo'li gul ustalar amir saroyining ehtiyoji uchun ishlagan. Bu ustalarning ko'pchiligi ota-bobosidan meros bo'lib, kasbi saroy ahllari uchun ishlagan. Bu ustalarning ko'pchiligi ota-bobosidan meros bo'lib, kasbi saroy ahllari uchun kamzul, chakmon, chayavor, payafzal, belibog', salla, quloq va jul tikishdir. Bu kiyimlar xon buyurmasi yoki *yaqinlari* tomonidan bironta oilaviy tantana yoki bayram munosabati bilan tayyorlash buyuriladi. Hyech kim, xatto eng katta amaldorlar bu kiyimlaridan hyech birini o'ziga buyurtirishga xaqi yo'q edi, ular zarbof kiyimlarni amir sovg'a qilgandagina kiyishlari mumkin edi. O'rta Osiyoda zardo'zlik boshqa hunarmandchilmik kabi maxsus tashkilotga uyushgan edi. O'sha vaqtda Buxoroda 350ga yaqin zardo'z ustalar bo'lgan. Ular ustidan nazorat qilib turadigan maxsus tashkilotlar bo'lgan. Maxsus tashkil etilgan tashkilotga amirning saroy ustalaridan tashqari yollanib ishlaydigan xususiy ustalar-xalfalar ham kirar edi.

Turli davrlardagi ustaxonalar tayyorlagan mollari turlicha bo'lgan Muzaffarxonning xonligida xususiy ustaxonalarga ancha erkinlik berilgan, podshohlik ustaxonalarida nima tikilsa, o'shalarni ham tikishga ruxsat berilgan.

Serquyosh O'zbekistonimizga tashrif buyurgan har bir sayyoh Sharqning go'zal xotin-qizlariga qarab ularning haqiqiy san'at ustida ish olib borayotganligidan tasanno aytadi. Zardo'zlik kiyimlari hozirgi kunda xotin-qizlarning milliy kiyimiga aylanib bormoqda. Nafosatga boy o'zbek xotin-qizlari chinakam mehnat qilib, nodir asarlar yaratib zardo'zlik san'atining xazinasiga katta xissa qo'shmoqdalar. Qadimiy va hamisha navqiron san'at turlaridan biri bo'lgan zardo'zlik san'atining kelajagi porloq. Albatta, kelajakda ota-bobolarimizdan meros bo'lib qolgan bu san'atni yanada rivojlantirib insonga estetik zavq bag'ishlaydi. Kelajakda xotin-qizlar boshida oltinday tovlanib turgan chiroyli do'ppilar, oyoqlarida tovlanib turadigan poyafzallar xonadonlarga fayz kiratadi.

3.Kashtachilik

O'zbek milliy kashtachiligi (kashtado'zlik) amaliy san'tning eng qadimiy turlaridan bo'lib, u xalqning o'z turmushini go'zal qilish istagi natijasida yuzaga kelgan. Kashtachilik san'ati nafaqat mamlakatimizda, balki chet ellarda ham shuhrat qozongan. O'zbek xalq ustalari qo'llari bilan tikilgan so'zana, zardevor, gulko'rpa, choyshab kabilar Belgiya, Amerika Qo'shma Shtatlari, Hindiston, Afg'oniston kabi xorijiy, shuningdek, mamlakatimizning Farg'ona vodiysida faqat xonadonlarda emas, balki muzeylarda doimiy ekspozitsiyaga aylanib qolgan. Hozirgacha buyumlar o'ziga xos go'zallik, nafis bezaklarning rang-barangligi bilan kishilarni hayratga solib kelmoqda. Badiiy kashtachilik uzoq tarixga ega, buni arxeologik topilmalar va yozma manbalar isbotlab bermoqda. O'zbek kashtachiligi iqlim, tabiiy sharoit, muhit bilan bog'liq holda barcha kasb-hunarlarini bilan birgalikda rivoj topgan. Kashtachilik san'atining eng qadimiysi saqlanmagan. XIV— XV asrlarga mansub miniatyuralar orqali kashtachilikning juda qadimdan rivojlanganligini ko'rish mumkin. Ispan elchisi Rui Gonzales de Klavixo Amir Temur saroyida o'zbek milliy kashta bezaklarini ko'rganini kundaligida yozib qoldirgan. 1467 yili Kamoliddin Behzod «Zafarnoma»ga ishlagan «Temur taxtida» miniatyurasida chodirga ishlangan kashtani ham aks ettirgan. XIX asrning ikkinchi yarmida kashta tikish mashinasining ixtiro etilishi kashtachilik korxonalarining vujudga kelishiga asos soldi. Mashinada kashtalarning ko'p ishlab chiqarilishi ularning badiiyligiga putur yetkazdi. Qo'l kashtalari unutila boshlandi. Lekin ayrim xillarigina saqlanib qoldi. O'zbek kashtachiligi qo'shni xalqlar kashtachiligi ta'sirida boyidi va rivojlandi. O'zbek kashtalariga nazar solsak, unda Hind, Xitoy, Rus, Afg'on, Qozoq, Qirg'iz va Tojik kashtachiliklarining usul va uslublarini uchratamiz.

Bu san'atda har bir millatning o'ziga xos eng ko'p qo'llaydigan naqshlari bo'ladi. Chunonchi o'zbek kashtalarida o'simliksimon, geometrik hamda gul naqshlari ko'p bo'lsa, rus kashtachiligida geometrik, o'simliksimon

shakllar, gullar, qush va mevalar ko'p tasvirlanadi. Hayvonlar, shox va tuyoqlarni eslatuvchi elementlar tasvirlanadi.

Qadimiy an'analarga ko'ra, o'zbek qizlari — bo'lajak kelinchaklar seplari — har xil kashtachilik buyumlarini o'zlari tayyorlashlari lozim edi. Kashtalar qanchalik nozik, chiroyli bo'lsa, qayliq shunchalik yuqori baholanar edi. Qizlar 7—9 yoshidan boshlab kashta tikishga o'rgatilardi. Ular uch, to'rt yildan keyin mustaqil kashta tika boshlaydilar. Yetishib chiqqan kashtachilar o'zining san'ati va tabiatiga ko'ra go'zallik haqidagi orzularini ifodalashga harakat qilganlar. Kashtachilikning muhim turlaridan biri zardo'zlikdir.

Zardo'zlik — zar ip bilan kashta tikish kasbi bo'lib, O'zbekistonda, ayniqsa Buxoroda keng tarqalgan. Zardo'zi usulida tayyorlangan kashtalarda oltin, kumush rangdagi ipak ham sun'iy ipak va tolalardan foydalaniladi. Kashtachilikning maxsus turlarkdan biri — applikasiyadir.

Applikasiya — lotincha yopishtirish degan ma'noni bildirib, gazlama, qog'oz va boshqa materiallarga rang-barang gazlama, qog'oz bo'laklarini yopishtirish yoki tikish yo'li bilan bezash demakdir. Applikasiya kashtado'zlikning maxsus turi bo'lib, u o'ziga xos texnologiyaga ega. Asosiy matoga rangdor mato parchasini, charm va boshqa-larni qadab, atrofi choklanadi. Applikasiyada ko'pincha izma choklardan foydalaniladi. Kashtaning bu turi O'zbekistonda yaxshi rivojlanmagan. Hozirgi vaqtda ko'pincha bolalar paltolariga, ko'ylaklariga, bosh kiyimlariga har xil qush, meva, gul va hayvonlar tasviri applikasiya usulida choklanadi. Ayrim hollarda ayollarning kiyimlari shu usulda bezatilyapti.

Arxitekturada va biror buyumlarni bezashda applikasiya usulidan keng foydalanib kelinmoqda.

Kashtachilikda bezak buyumlari turlari

O'rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan bo'lib, oilada har bir ayol kashta tikishni bilishi kerak bo'lgan. Shuning uchun har bir oila o'zi uchun

so'zana, dorpech, oynaxalta, choyxalta va boshqalarni o'zi tayyorlagan. Bezak buyumlarining turi juda ko'p masalan, so'zana, oynaxalta, choy xalta, zardevor, palak, gulko'rpa, dorpech, bug'joma, parada, belbog', takyapo'sh (yostiq ustiga yopiladigan), do'ppi, ko'ylak, dastro'mol, hamyon, joynamoz, sumka, nimcha, maxsi-kavush, xaltacha va boshqalar badiiy did bilan bezatilgan. O'tmishda bu kashtalar oq va malla matolarga tikilgan. Keyinchalik satin, shoyi baxmalga tikiladigan bo'ldi. Kashtachilikda ishlatiladigan bezak buyum turlari bilan tanishib chiqamiz.

Do'ppi — O'zbekistonda keng tarqalgan yengil bosh kiyim. Do'ppi kiyish dastlab Eronda va turkiy xalqlar o'rtasida, . Rossiyada esa XIII asrda rasm bo'lgan. Asrlar davomida do'ppining turli xillari vujudga kelgan. Baxmalga, satinga, sidirg'a shoyiga ip, ipak va zar bilan do'ppi gullari tikilgan. O'zbekistonda, Toshkent, Chust, Buxoro, Samarqand, Boysun, Shahrisabz do'ppilari mashhur bo'lib, ular o'ziga xosdir. Jumhuriyatimizning barcha rayonlarida do'ppi tikiladi. Uning Iroqi, Chust do'ppi, Gilam do'ppi, Chakma to'r, Qizil gul, Piltado'zi, Zardo'ppi, To'ldirma deb nomlanadigan milliy do'ppilar bor. Har bir do'ppi yaratilish uslubiga ega bo'lib, ular bir-biridan farq qiladi. O'zbekistonda ommaviy bosh kiyimi asosan uch xil shaklga ega bo'ladi. «Kuloh», «araqchin», «tusdo'ppi».

Kuloh—konussimon bosh kiyim. U asosan darveshlar qalpog'i. Uning matohi toq uchburchak parchalaridan bichilib yonlamasiga tikiladi. Kuloh (erkaklar bosh kiyimi) hozir juda kam uchraydi.

Araqchin — sharsimon do'ppi, uni asosan keksalar kiyadi. Toshkentda sharsimon do'ppilar kanda xayol, bosma, chakmato'r, iroqi chok usullarida tikiladi.

Tus do'ppi — Keng tarqalgan yassi yuzali do'ppi. Ko'pincha tus do'ppi chust do'ppi deb yuritiladi. Tus do'ppilarning birgina klassik variantining o'zida sakkizta yuvelir chok uslubi qo'llaniladi. Masalan, zanjira, to'g'ri chok, chita, kungura, yetalatma, taroq, ova, pildiroq. Chust do'ppisi-ning tepasiga kvadrat

shaklida bo'rtib chiqib, yarim shar ko'rinishida bo'ladi.? Toshkent do'ppisi sidirg'a baxmaldan (gulsiz) tikilgan bo'ladi. Buxoro do'ppilari sidirg'a yoki gulli baxmaldan jiyakli qilib tikipadi, jiyagi turli xil ipaklardan rangdor naqshli yo'rma usulida tikilgan bo'ladi.

Joynamoz — yerga solib ustida namoz o'qiydigan to'shama. Islom diniga e'tiqod qiluvchilar ishlatadi. U ibodat vaqtida kishini bu dunyodan ajratuvchi omil deb tasavvur qilinadi. Joynamoz har xil matodan tayyorlanib, uning uch tomoni mehrob shaklida tikilgan bo'ladi. Undan machit, madrasa va uylarda foydalaniladi. U turli o'lchamda bo'ladi. Ibodatni kanda qilmaslik uchun boshqa narsalardan foydalanish mumkin. Masalan, chopon, qiyiqcha, sholcha kabilardan, chunki ular diniy nuqtai nazardan pok hisoblanadi. Joynamoz kashtachilikda juda chiroyli qilib bezatilgan bo'ladi.

Zardevor — uy jihozi, u sidirg'a shoyi baxmal, satinga kashta tikib bezatilgan badiiy buyum .Zardevor o'zbek hamda tojiklarda yangi tushgan kelinning uyiga, shiftiga yoki devoriga ilib qo'yiladi. U zar ip yoki ipak hajimli bo'lib, eni 40—70 sm, uzunligi mo'ljallangan uyning devoriga moslab tikiladi.

Palak — devorlarga ilinadigan eng yirik, eng qimmat bezak buyumlaridan biri. Palakda osmon va to'lin oy aks ettiriladi. Uni qadimda oq yoki malla bo'zga kashta tikib tayyorlangan. U so'zanadan gullarining yirikligi, zaminiga ham kashta qoplanishi bilan farq qiladi.

Palakni o'rtasida yirik oy tasviri qizil qirmizi, pushti ipak bilan kashtalanadi va atrofiga juda chiroyli qilib o'simliksimon naqshlar tikiladi. Naqshlar ichida ko'pincha bodom, qalampir elementlari qo'llaniladi. Unda qirqtacha oy ham tasvirlash mumkin, shuning uchun oyini soniga qarab olti oyli palak, o'n ikki oyli palak, hattoki katta uylar uchun qirq oyli palak tikilgani bizga ma'lum. Oylar turli ranglar bilan bir necha xil tasvirlangan. Mashhur kashtado'zlar ba'zida oyni ajoyib naqshlar bilan bezab, o'z mahoratlarini namoyon etganlar. Agar oyni ichi sidirg'a rangda ifodalangan bo'lsa, uni , oypalak, agar

naqshli bo'lsa *gulpalak* va hokazo nomlar bilan yuritiladi. Keyingi vaqtlarda palakni qo'l mehnati ko'p bo'lgani uchun *so'zana* deyila boshladi, lekin hozir palakni qo'lda tikishga katta ahamiyat berilmoqda.

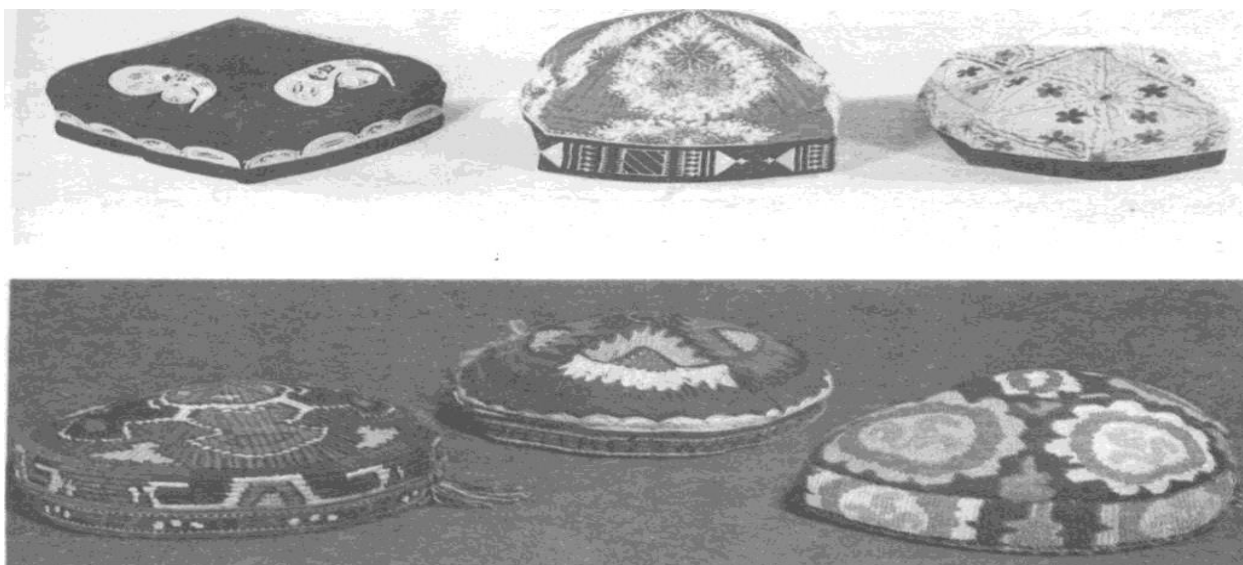
Kirpech — kirpo'sh, tokchaga taxlab qo'yilgan kiyim-kechak ustidan yoki devorni vertikal bo'sh joylariga ilib, uyni bezatib turishi uchun ishlatiladigan badiiy buyum. Kirpech kashtalari qo'lda yoki mashinada tikiladi. Kirpech qo'lda ilma kashta bilan bezaladi. U kiyim-kechakni changdan saqlaydi va uyni bezab turadi. Odatda, palakka o'xshatib tikilgani *kirpechpalak* deb yuritiladi. Bu turi ham keng ishlatiladi.

So'zana — forscha so'zani deb ham yuritilad. Igna bilan tikilgan degan ma'noni beradi. So'zana matoga kashta tikib tayyorlangan badiiy buyum bo'lib, xonani bezatish uchun devorga ilib qo'yiladi. U satin, baxmal, shoyi va boshqa matolarga kashta tikib tayyorlanadi. U o'ziga xos badiiy ko'rinishga ega. Matoning rangidan ustalari Aliz kashta zamini sifatida foydalanadilar. Shuning uchun palakdan farq qiladi. So'zana har bir xonadonda bo'lgan, chunki bir qiz turmushga chiqishidan oldin o'zi uchun so'zana tayyorlagan. So'zana kelinlarning sepi hisoblangan. Kambag'al oilada so'zanani malla, oq bo'zdan, badavlatroqlarida esa shoyidan, baxmaldan tikishgan. So'zana uchun kompozision joylashgan o'simliksimon naqshlardan foydalaniladi. So'zana o'rtasida ko'pincha doirasimon gul tikilib atrofi guldor islmiy naqshlar bilan bezatiladi. So'zana tikish juda qadimdan rivojlangan bo'lib XIX asrgacha bo'lgan so'zanalar saqlanmagan. Faqat XIX asrga oid Samarqand, Nurota, Farg'ona, O'ratepa, Shahrisabz, Toshkent, Farg'ona va boshqa joylardagi so'zana turlaridan namunalar bor. San'atning bu turi ayniqsa O'zbekiston va Tojikiston territoriyasida qadimdan keng tarqalgan. Keyingi paytlarda so'zana mashinada tikilib kelinmoqda.

Choyshab — forsha-tojikcha ro'yjo — tun chodiri degan ma'noni bildiradi. Choyshab asosan taxmonga tutish, yotganda yopinish uchun, to'shak ustidan to'shaladi. To'shak ustidan yoziladigan choyshab kam kashtali oq surup, taxmonga tuti-ladigan satin, shoyi, baxmal va boshqalardan tikiladi. Hozirgi vaqtda choyshabdan so'zana kabi badiiy buyum sifatida ham foydalanib kelinmoqda.

O'zbek do'ppilari

Kashta tikish texnologiyasi

Kashta — turli rangdagi ipak, mulina, zar ip bilan igna, ilmoqli bigizda har xil matoga mashinada gul tikishdir. Kashta har xil kiyimlarga, ro'zg'or buyumlariga tikiladi. Kashtachilikda mato, kigiz, charm, karton, zig'ir, jun, ipak, sun'iy iplar, zar iplar, mayin sim, xom charmdan tayyorlangan tasmalar, munchoq, marjon, metall pulakcha, qimmatbaho tabiiy va sun'iy toshlar, shishadan tayyorlangan munchoqlar va boshqa materiallar ishlatiladi. Kashtachilikda o'ziga xos ish qurollari mavjud bo'lib, ular o'ziga xos operatsiyani bajaradi. Kashtachilikda ignalar, ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar, to'g'nag'ich, angishvona, qaychi hamda chambaraklar ishlatiladi.

Chambarak asosan yog'ochdan yasaladi, u doira, kvadrat, to'g'ri to'rtburchak shaklida bo'ladi. Kichik kashtalarga doira chambarak ishlatiladi, chunki u qulaydir. Hamma kashtalarga ham chambarak ishlatilavermaydi. Ip va igna kashta tikiladigan matolar qalinligiga mos qilib tanlanadi. Kashtachilikda yog'och dastali ikki xil, ya'ni ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar ishlatiladi. Ayrim materiallarga masalan, charm va kartonga qiynalmasdan tikish uchun ilmoqsiz bigizlar ishlatiladi. Naqshlar uchun o'tkir uchli 10—12 sm uzunlikdagi qaychilar ishlatiladi. Tikish qulay bo'lishi uchun qatim 50—60 sm dan uzun bo'lmasligi lozim, kashta chambarakda tikilsa angishvona qo'llanilmaydi. Naqsh nusxasi har xil materiallarga har xil yo'llar bilan tushiriladi. Masalan, nusxa ko'chiriladigan qog'ozlar axta, yorug'lik yordamida, naqsh chizilgan qog'ozni material ustidan ko'klab chiqiladi keyin bu qog'ozlar yirtib olinadi. Kashtaga iplar rangini moslab tanlash kashtado'zdan katta mahorat hamda did talab qiladi. To'g'ri tanlangan ip kashta-ning jozibador chiqishiga sabab bo'ladi.

Qo'lda kashta tikishning ikki turi mavjud: birinchisi matoning arqoq qamda o'rim iplarini sanab kashta tikish, ikkinchisi esa matoga gultasviri konturini chizib, erkin kashta tikish turlari. Arqoq o'rim iplari kesishtirib tikilgan polotno yoki bo'z shaklida to'qilgan matolarga tikiladi. Buning sababi

kashta tikish-da mato iplarini sanab tikishga qulaydir. Sanama kashta turi O'zbekistonda keng tarqalgan. Erkin kashta mato tanlamaydi, tushirilgan tasvir chiziqlari asosida tikiladi. O'zbek kashtachiligida yo'rma, ilma, iroqi, bosma, xomdo'zi, chamak, chipta xayol, baxya choklar keng tarqalgan. Badiiy kashtalarda turli joydan turli choklar ishlatiladi. Chunonchi Shahrisabzda yo'rma, kandaxayol, Iroqi, Toshkentda ko'proq bosma choki, Buxoro, Nurota, Samarqand yo'rma choki bilan tikiladi.

Chamak choki — kashta tikish choklaridan biri bo'lib, chapdan o'ngga ikki parallel chiziq bo'ylab tikiladi va ip o'tkazilgan igna o'ngdan sanchiladi. So'ng yuqoriga chapga tomon qiya qilib chiqariladi va pastki chiziqqa parallel ravishda to'g'ri qads :adi hamda pasti ham qiya qilib chiqariladi. Chamak choki ko'pincha naqshlarni ramkaga olishda yoki do'ppi kizaklariga badiiy bezak berishda ishlatiladi. Qaychini kichik o'tkir uchlisi ishlatiladi. Chamak choki rus kashtado'zlari orasida «kozlik» deyiladi.

Baxya choki — kashta chetlarini mustahkamlashga xizmat qilib, matoga xuddi ko'klagandek, lekin bir tekis chok hamda masofa hisobga olinib tikiladi. Shundan so'ng mato o'girilib yana tikib chiqiladi, natijada tekis ip chiziq hosil qilinadi. Bu chok juda qadimdan qo'lda, keyinchalik mashinada tikiladigan bo'lgan. U ikki qator, ya'ni qatorlar o'zaro tutashib chiqishi ham mumkin.

Ko'ppa choki—turli yo'nalishda, ya'ni chapdan o'ngga, o'ngdan chapga, yuqoridan pastga, pastdan yuqoriga sidirg'a tikib hosil qilinadi. Yonma-yon tikiladigan choklar bir tekis yoki gul shakliga qarab kichikdan kattalashib, kattadan-kichiklashib boradi. Bu chok duro'ya, (ikki tomonlama) sanama, piltado'zi nomlar bilan yuritiladi. Do'ppido'zlikda va kashtalarda juda keng foydalanadi.

Yo'rma choki — yo'rmaki, ilmoqli bichiq yoki igna bilan matoning o'ng tomonida halqalar zanjiri hosil qilib tikipib, bigizga o'tkazilgan ip asosiy matoning sirtida chap qo'l bilan ushlab turiladi. Sanchilib chiqqan igna bilan esa

halqa hosil qilinadi. Yo'rma choklari bilan yirik kashtalarning hoshiyalari, gul vabarglarni asosiy shoxga ulaydigan band va boshqalar qadimdan shunday usulda tikilgan. Yo'rma chokdan Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo kashtado'zlari ko'p foydalanadi.

Chindi xayol — do'ro'ya choka, matoga igna qadalib bir me'yorda tikib chiqiladi, teskari o'girib yana tikib chiqiladi. Shu tariqa matoning oldi va orqa tomonida bir xilda gul hosil qilinadi. Bu chok bilan ikki tomoni ham ko'zga tashlanadigan buyumlar, ya'ni sochiq, ro'mol va boshqalarni bezashda ishlatiladi.

II. BOB.

MAMLAKATIMIZDA MILLIY HUNARMANDCHILIK ASOSLARINI MEHNAT TA'LIMI VA TARBIYASIGA TADBIQ ETISH METODIKASI.

II.1. Hunar o'rganishning milliy istiqboli.

Markaziy Osiyoning qo'li gul ustalari yaratgan sanhat durdonalari kishilarga zavq beradi, ularning didlarini charxlaydi, go'zallik tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Ular o'z davrining g'oyalari, maqsadlari va ezgu niyatlari ifodalaydi.

Xalq donishmandlaridan biri shunday degan ekan: «Ey farzand, agar oqil va dono bo'lay desang, hunarmand bo'lishni o'yla». Hunarmandchilik sababidan izzat va hurmatga erishagan, agar hunardan bebahra bo'lsang, quruq, soyasiz daraxtga o'xshab qolasan. Ey xosiyat bo'lmaydi. Mehnatdan, ilm-hunar o'rganishdan uzoqlashma.

Mehnat ta'limi o'qituvchi, zamonaviy ma'noda biz o'qitayotgan o'quvchilar IX sinfdan so'ng o'z qobiliyat va iqtidorlari bo'yicha o'rta maxsus kasb-hunar ta'limiga o'quvchilarni tayyorlab berish kerak. Ta'limning yangi modelining tarkibiy qismini e'tiborga olinsa, bugungi kunda mehnat ta'limi (kasb ta'limi) o'qituvchisi usta (master)lar mahalliy shart-sharoit, imkoniyatlar doirasida nima qila olish mumkin.

Ta'limning yangi milliy modeli talablarini hisobga olgan holda, o'qituvchilardan ham o'quvchidan ham faollik va ma'suliyat bilan ta'lim jarayoniga ijodiy, texnologiyaviy yondashuv talab etiladi.

Malaka oshirish instituti, mehnat tahlimi kabineti yoki mutaxasislari o'qituvchilarga uslubiy yo'l yo'riq, maslaxat berish mumkin. Ammo amalda mehnat tahlimida milliy hunarmandchilikni tadbiq etilishi bilan bog'liq amaliy masalalarni hal etish o'qituvchi ustaga bog'liq bo'lib qolaveradi. Tayyor resenpt yoki siz mehnat qilayotgan shart-sharoitga muvofiq keladigan milliy hunarmandchilik kasblarini hych kim sizga tayyor holda bermaydi.

Boqimandalik, tayyorxo'rlik kayfiyatidan qutilib, milliy hunarmandchiligimiz sohasidagi ilmiy-nazariy manbalarni yaxshi o'rganib, o'zingizni malakangizni oshiring.

O'rta maktabdagi mehnat ta'limining asosiy vazifasi, umumta'lim fani sifatida mehnatga, kasb-hunarga nisbatan o'quvchilarda munosabatni tarbiyalash va o'z iqtidor, qobiliyatlarni namoyon etishga shart-sharoit yaratishdan iborat, kasbiy tayyorgarlik esa IX «poydevor» o'rta maktabda qo'yiladi.

Ustozning kasbiy fazilatlari

O'qituvchi – yoshlarni milliy xunarmandchilikka qiziqishlarini rivojlantirish va kasb hunarga qobiliyatli, iqtidorli o'quvchilar bilan ma'lum yutuqlarga erishgan ilg'or tajribali o'qituvchilar Viloyatimizda ko'plab topiladi.

Masalan: Qarshi shahridagi 14-maktabda «Sandiqchilik», 2-maktabda «Kulolchilik», 39,32 – maktablarda badiiy kashta 12,13-maktablarda tikuvchilik, do'ppido'zlik. 16-maktabda kashtachilik, 39-maktabla tikuvchilik kabi milliy xunarmandchilik sirlarini o'rganilmoqda.

O'quvchi yoshlaga milliy an'analar, qadriyatlar asosida shaxs sifat, xislatlarini shakllantirishda mehnat, kasb ta'limi o'qituvchisining o'ziga xos mavqeyi va vazifalari bor.

O'zbek milliy xalq amaliy bezak san'atining eng ko'p rivojlangan turlari: ganchkorlik, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi, toshtaroshlik, suyak o'ymakorlik, pichoqchilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamchilik kabilarni o'ziga xos tomonlari, bajarish texnologiyasi, ustalarning haqiqiy asl nomlari, o'ziga xos maktablari, yaratgan usullari, ustalarni shogirdlari bor. Sizda shunga o'xshash yoki yo'nalishdagi ishlar bormi?

Qadimda xalqimizning har bir fuqarosi qaysi kasbda ishlamasin, albatta biror hunar egasi bo'lgan. Chunki dono xalqimizda shunday naql bor: «Hunarsiz kishi bilan do'st bo'lmagin, chunki u na do'stga, na dushmanlikka yaraydi» – deb bejiz aytmaganlar.

Qadimda ota uchun uch narsa musulmonchilikda qarz sanalgan. Ulardan birinchisi bolani qo'lini hololab xatna qilishdir. Ikkinchi, unga ilm berib, hunarli qilish, dunyoni tanitish. Uchinchidan, uylantirib, hovli-joy qurib, mustaqil hayotga yo'llanma berishdir. Ota-bobolarimizning ming asrlar davomida tajribalariga asoslanadigan bo'lsak, farzandlarimizga avval hunar o'rgatish, keyin ta'lim o'rgatish lozimligini aytganlar. Rivoyatlarda aytishlaricha bir kishi farzandini madrasaga olib boribdi.

Ota domlaga qarab: «Mening farzandimga ta'lim bersangiz», – debdi. Shunda domla bolaga qarab: «Uni hunari bormi?» - degan ekan. «U hali yosh-ku, hunari – yo'q», - deb javob beribdi. Shunda domla: «Avval o'g'lingiz hunar o'rgansin, keyin ilm o'rgataman», - degan ekan.

Hozirgi kunda maktab tahlimi o'qituvchilarining asosiy vazifalaridan biri me'nat ta'limi – tarbiyasi jarayonida o'quvchilarga hunar o'rgatishning milliy an'anaviy asoslarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tadbiiq etishdir.

Buning uchun – avvalam bor hunar nima?

Hunar, hunarmand, hunarmandchilik deganda nimani tushunasiz? degan savollarga javob berishingizga to'g'ri keladi.

Hunar – muayan tayyorgarlikni talab etadigan va tirikchilik manbai bo'lgan ijodiy mehnat faoliyatidir.

Hunarli – biror hunarni puxta egallagan shaxs.

Hunarmand – biror hunar turi bilan shug'ullanuvchi usta. Hunarmandchilikning asosiy belgilari: Oddiy mehnat qurollari yordamida biror ishni bajarilishi va ishlab chiqarishning yakka tartibdaligidir.

Hunarmandchilikning ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, savatchilik, pichoqchilik, misgarlik, zardo'zlik, qulfsozlik, tunikasozlik, kigiz bosish, suyak o'ymakorligi, kashtachiligi, do'ppi tikish, to'quvchilik, etikdo'zlik, toshtaroshlik kabi turlari bor.

Usta – o'z kasbini yaxshi biladigan va boshqalarga o'rgata oladigan shaxs.

Shogird-ustaning rahbarligida hunar o'rgatuvchi shaxs. Hozirgi kunda ba'zi kishilar bolalarning ahloqiy tarbiyasi yomonligidan shikoyat qiladilar. Bunga o'quvchilarning bo'sh vaqti to'g'ri tashkil etilmaganligi, maxsus to'garaklarda qatnashmasligi sabab bo'lmoqda.

Shuning uchun yoshlarining tarbiyasi buzilib ketishini oldini olish maqsadida, avval ularni maktablardagi yoki maktabdan tashqari muassasalardagi to'garaklarga qatnashishlarini ta'minlash yoki xalq ustalariga qadimiy an'analarimizga ko'ra «Eti sizniki suyagi bizniki» qabilidagi urf-odat bo'yicha biriktirib qo'yilishi lozim.

Yer yuzida 50000 dan ortiq kasb bo'lib, barchasi odamlar uchun xizmat qiladi. O'quvchi yoshlar shu hunardan bir nechasini o'rganib, vijdonan halol mehnat qilish, el-yurt orasida o'z kasbini mohir ustasi bo'lishga, ya'ni «usta» degan nomni olishga harakat qilish kerak.

Ota-bobolarimiz «Bir yigitga yetmish hunar oz» – deb bejiz aytmaganlar. Hunar o'rganib, ilmu odob egasi bo'lgan odam hayotda o'z o'rnini topadi. Mehnat qilish va uni elga manzur qilishning ham o'ziga yarasha odobi bor.

O'quvchilarga hunarni afzalligini singdirishda quyidagi tavsiyalarga e'tibor bering: har bir ishni halol bajarib, oxiriga yetkazing «Mendan ketguncha egasiga yetguncha» – tariqasida ish qilmang, ishni qo'l uchida qilishdan saqlaning. Chunki bunday odamlarning xalq ichida obro'-e'tibori ketadi. Hunarsiz kishi foydasiz bo'lib, na birovga foydasi tegmaydi. Hunarsiz, kasb-korsiz kishining tirik murdaga o'xshatishi ham mumkin. Agar sizga biror hunarli kishi uchrasa, uni mahkam ushlang, uning hunarini yaxshilab o'rgansangiz, aslo kam bo'lmaysiz. Hunar ado bo'lmas boylikdir. Xalqimiz asrlar davomida hunar haqida to'plagan tajribalarini, axloqiy va falsafiy fikrlarni qisqa satrlarda badiiy ifoda etganlar. Bunday qisqa satrlarda bir dunyo mahnolar mujassamlashgan. Bir donishmand farzandlariga shunday pandu-nasihati qilgan ekan. Aziz o'g'illarim, hunar o'rganinglari, zeroki molu dunyo e'tiqod yo'q va oltin qo'lda safarda hatarlidir. Qaroqchi o'g'irlab ketadi, yoki egasi yeb-ichib tamomlaydi. Ammo hunar qaynar buloq, tunganmas davlatdir, agar hunarmand molidan maxrum bo'lsa, qayg'usi yo'qdir, chunki

hunarning o'zi davlatdir. Hunarmand qayerga borsa qadrlanadi va to'ridan joy oladi. Hunarsiz odam esa mashaqqat chekadi, og'ir ahvolga tushib tilamchilik qiladi. Olim fazillardan Xurramiy aytadi «Bir qari chol kishi har vaqt yoshlarga: «Bolalarim, yoshlikni g'animat biling, faqat o'yin-kulgi, kayf-safo bilan yoshlik davringizni zoye etmang. O'qing, o'rganing, ilmli, hunarli bo'ling. Agar yoshlik davringizda o'zingizni tutib qolmasangiz, keyin qattiq pushaymon qilasiz, lekin foyda bermaydi». – deb nasihat qiladi. Shu hurmatli cholning nasihatlariga amal qilgan yoshlar baxtli saodatli bo'ladilar. Qadimda Hunar muqaddas sanalgan. Har bir xalq kelajak avlodlariga o'zidan qoldirgan takrorlanmas hunarlari bilan qadrlangan.

Yoshlarimizga har-xil qiyinchiliklarga bardosh berib o'zbek hunarmandchiligini o'rgatib kelayotgan, milliy an'ana tariqasida davom ettirib kelayotgan ustalar kam emas.

Bugungi kunda o'zbek milliy an'analarini qayta tiklab, yoshlarni hunar o'rgatishga yo'llash dolzarb vazifalaridan sanaladi.

Milliy hunarmandchiligimiz rivojlanayotgan hozirgi kunda usta-shogird munosabatlari zamonaviy tarzda rivojlanmoqda. Ammo yoshlarimiz orasida bir usta ozgina yaxshilik qilsa darhol uni ustoz deb qoladiganlari topiladi. Aslidachi? Usta «Ustoz» degan burchga loyiqmi «Ustoz»ning vazifalari nimalardan iborat. Qadimgi ustozlar shogirdlariga qanday ta'lim, tarbiya berganlar kabi savollarga javob topishga qiynalib qoladilar.

Qadimda har bir hunar muqaddas xisoblanib, xunarga nisbatan hurmat, e'zozlash munosabatiga amal qilib kelganlar.

Ota-bobolarimiz ustoz va shogirdlar uchun o'ziga xos odob ahloq, maxsus qonun-qoidalar, urf odatlari, duolari, milliy an'analar, metodikalari, tamoyillari bo'lib, ularga qathiy rioya qilingan.

Zardo'zlik — hunarmandchilikning qadimiy turlaridan biri zar ip bilan naqsh (kashta) tikish kasbi. U forscha zar (tilla), do'zi (tikmoq) so'zini anglatadi. Zardo'zlik san'ati uzoq tarixga ega. Zardo'zlikning vatani Vavilon

bo'lib, u Rim imperiyasiga qarashli bo'lgach, zar, ipak va jun ip qo'shib tikilgan rang-barang kashtachiligi bilan butun dunyoga mashhur bo'lgan. Vizantiyada zardo'zi kiyim-kechaklarni faqat imperator a'yonlari, aslzodalar kiyishgan. Vizantiya bilan muntazam madaniyat hamda siyosiy hamkorlik qilishi tufayli zardo'zlik san'ati Eron podsholigi saroyida ham rivoj topgan. Eronda zardo'zlik san'atining rivojlanganligiga XV—XVII asrda ishlangan zardo'zlik namunalari misol bo'la oladi. Vizantiyadan Qadimgi Rusga ham zardo'zlik san'ati kirib keldi. Kichik Osiyo doirasida zardo'zlik XIII va XV asrlarda ham rivojlandi. Xullas Vizantiya kayerga ta'sirini o'tkazgan bo'lsa o'sha yerda zardo'zlik rivojlangan.

O'rta Osiyoda zardo'zlik juda qadimdan rivojlanib kelayotgan xalq amaliy san'ati turlaridan biridir. Arxeologik topilmalar va tarixiy manbalardan ma'lumki, O'rta Osiyo xalqlari orasida qadimdan I—II asrlarda zarbop kiyimlar, badiiy buyumlar keng tarqalgan. 1947 yili Toshkent viloyatining Vrevskiy qishlog'ida o'tkazilgan arxeologik topilmada ayol qabridan I—II asrlarga tegishli zarbof kiyimlar topilgan. Abdurazzoq Samarqandiy «Hindiston safarnomasi» asarida 1442 yili Shohrux zallonida Shimoliy Hindiston bilan Hirot o'rtasida turgan elchilarning sovg'alari orasida zarbof kiyimlar bo'lganligini aytib o'tgan. 1465 yili «Ashratxona» maqbarasi haqidagi hujjatlarda zarbof kiyimlar haqida bayon etib o'tgan. Hirotida yashab ijod etgan Vasfiy o'zining risolalarida zarbof kiyimlar va zardo'zlik kasbi to'g'risida bayon etgan. XVII asrda yashagan samarqandlik shoir Fitratning asosiy kasbi zardo'zlik bo'lgan, u matolarga zardan ajoyib kashtalar tikkan. XIX—XX asr boshlarida zardo'zlikning o'ziga xos maktabi yaratilgan. O'zbekistonda Buxoro, Samarqand, Farg'ona va boshqa joylarda zardo'zlik maktablari ochilgan. Qimmatbaho matodan tayyorlanadigan zardo'zi kiyimlar mahalliy aholining turli tabaqalari o'rtasida keng tarqalgan. Bu kiyim-kechaklar asosan amir saroyidagilar, shahar boylari uchun tikilgan. Yuzlab qo'li gul ustalar hammasi amir saroyining ehtiyoji uchun ishlagan. Bu ustalarning ko'pchiligi ota-

bobosidan meros bo'lgan kasbi saroy ahllari uchun kamzul, chakmon, chalvor, poyafzal, belbog', salla, quloq va jul tikishdir. Bu kiyimlar xon buyurtmasi yoki yaqinlari tomonidan bironta oilaviy tantana yoki bayram munosabati bilan tayyorlash buyuriladi. Hyech kim, hatto eng katta amaldorlardan birortasi ham yuqorida aytib o'tilgan kiyimlardan hyech birini o'ziga buyurtirishga haqi yo'q edi, ular zarbof kiyimlarni amir sovg'a qilgandagina kiyishlari mumkin edi. Ayollar va bolalarning zardo'zi kiyimlari faqat badavlat xonadonlarning an'analaridagina kiyilgan, kiyimlarni ular bironta oilaviy tantana yoki bayram munosabati bilan kiyishgan. Boy xonadonlarning 8—10 yoshdan katta bo'lmagan o'g'il bolalariga sunnat to'yi munosabati bilan zarbof to'n kiydirishgan». XIX—XX asr boshlarida Buxoroda hukmronlik qilgan mang'itlarning oxirgi sulolasiga taalluqli zarbof kiyimlar yagona yodgorliklari nusxasi hisoblanadi. 1800—1826 yillarda Haydarxon podsho zamonasida ishlangan zardo'zi maxsi (1810 yilda ishlangan) saqlanib qolgan. 1827—1860 yillarda Amir Nasrulloxondan juda ko'p zarbof kiyimlar saqlanib qolgan. 1895 yil-dan 1911 yilgacha hukmronlik qilgan Abdulahadxonga mansub juda ko'p zardo'zlik kiyimlar ko'p saqlanib, o'sha davr zardo'zlik san'ati gullab yashnagan davr hisoblanadi. O'rta Osiyoda zardo'zlar boshqa hunarmandchilik kabi maxsus tashkilotga uyushgan edi. O'sha vaqtda Buxoroda 350 ga yaqin zardo'z ustalar bo'lgan. Ular ustidan nazorat qilib turadigan maxsus tashkilot bo'lgan. Sex ustaviga o'xshash risolalari bo'lib, u diniy rasm-rusumlarga hamda urf-odatlariga amal qilishni talab etar edi. Zardo'zlarning ko'pchiligi tevarak-atrofdagi guzarlarga yaqin joylarda yashar edilar. Shaharlarda bozorbop buyumlar tayyorlaydigan ustaxonalarning katta qismi aynan guzarda joylashgan edi. Maxsus tashkil etilgan tashkilotga amirning saroy ustalaridan tashqari yollanib ishlaydigan ' xususiy ustalar - xalfalar ham kirar edi.

Tashkilot uyushmasining boshlig'i eng hurmatli va tajribali usta — oqsoqol yoki bobo bo'lgan. U rasmiy ravishda saylanmay, bobo diniy-axloqiy

masalalarni hamda ustalarning xatti-harakatlarini kuzatib borar edi. Agarda bobo bo'lmagan holda oqsoqol uning o'rnini bosib turar edi. Oqsoqol Amir saroyi bilan amirlik ma'muriyati o'rtasidagi tashkilotning rasmiy vakili hisoblangan. U yirik buyurtmalar olishda va taqsimlashda, usta, xalfa, shogird o'rtasidagi kizolarni hal qilishda, bozordan chakana ustaxonalardan belbog', ayollar bezagi, ro'mol va hokazolarni sotib olishda xizmat qilgan. Amirning bosh amaldori zarur buyumlar ro'yxatini qushbegidan oqsoqolga bergan. Oqsoqol yakka holda ishlaydigan ustalardan buyum narxini kelishib» olgan va buyurtma ro'yxatidagi narsalarni olib qushbegiga ko'rsatgan. Keyin esa oqsoqol ustalarni rozi qilgan. Oqsoqol bundan tashqari uyushma a'zolarining turmushi bilan chambarchas bog'langan bo'lgan. Oqsoqol uyushma a'zolarining rilasida chaqaloq tug'ilsa, to'y va marosimlarda nechta odam aytish, nimalar kerak bo'lishini, qancha to'yona qilish va boshqalarni hamda mana shu marosimlarga boshidan oxirigacha bosh-qosh bo'lgan. Oqsoqolga alohida maosh ajratilmay saroy topshiriqlarini bajargani, har xil xizmatlari uchun, to'y va marosimlarda choponlar kiygizishgan, pul va sovg'alar taqdim qilishgan. Oqsoqolga poykor, ya'ni yordamchi tayinlanar edi, u yosh ustalardan saylanib, unga ham maosh ajratilmas edi. Poykorga uyushma a'zlari to'y, o'lim, hovli to'yi va boshqa ma'rakalarda arzon matodan tikilgan chopon in'om etar edilar. Buxoro amirining shahardan tashqaridagi Sitorai MohiXosa hamda Shirbudun saroylarida har yili bozor sayli bo'lib, unda xalq amaliy san'ati turlaridan kulolchilik, misgarlik, kandakorlik, pichoqchilik, do'ppi do'zlik va boshqalar qatori zardo'zlik buyumlari ham tashkil etilar edi. Shirbudunda to'rtolti hafta, Sitorai Mohi-Xosada ikki haftacha davom etadi. Bu sayl har yili xalqning an'anaviy bayrami qisoblanib hukumat tomonidan qonunlashtirilgan edi. Narsalarni sotishga qulay bo'lishi uchun vaqtinchalik rastalar qurilar, bularning hammasini uyushtirishga ustalarning oqsoqoli rahbarlik qilardi. Bunday sayllarning bo'lib turishi xalq amaliy san'atining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Feodalizm davrida qamma hunarlar kabi zardo'zlik

muqaddas hisoblangan. Chunki har hunarga, kasbga bo'lgan xurmat shunchalik bo'lganki ustalar har bir qilgan ishlarini dil vijdoni bilan bajargan. Ustalarning aytishicha eng birinchi usta zardo'z, eng birinchi ustoz, g'oyibona homiy hamda pir Hazrati Yusuf bo'lgan deyishadi. Shu haqda kichkina risolacha bo'lib unda zardo'zlik kasbining paydo bo'lishi, uni o'rganish qonun-qoidalari, ishdan oldin o'qiladigan duolar zardo'zlik kasbining homiysi «Arvohi pir»ga sig'inish uzoq vaqtgacha davom etgan. «Gulisurx» ayyomida, ya'ni ilk bahor kunlarida zardo'zlar Buxoro yaqinidagi Bahovaddin qishlog'iga kelib qo'y so'yib xudoyilar qilishgan. Pirzodalar arvohiga bag'ishlab haftaning payshanba, yakshanba kunlari barcha zardo'zlar to'planishgan. Qiroatxonlik dasturxon ustida bo'lib, risolachi zardo'zlikni kelib chiqish qonun qoidalari va o'qiladigan duolarini tushuntirib berishgan. Risolachiga qiroatdan so'ng kishilar nazir niyoz berganlar. Bu esa ularni zardo'zlik kasbiga bo'lgan hurmatini yanada oshirgan. Buxoroda saroy zardo'zlik ustaxonalari bo'lib ular arkda, podshohlik binolarida, oliy davlat amal dorlarning hovlilarida joylashgan bo'lib, amir xazinasi tomonidan ta'minlanib turilgan. 1860—1885 yilda saroyda bitta, 1885—1911 yillarda ikkita ustaxona bo'lgan. Birinchi ustaxona davlatning bosh vaziri qushbegining podshohlik uyida, ikkinchisi amirning moliya hamda soliq ishlarini yurituvchi zakotchining uyida edi. Qozi Kalon Badriddinning uyida ham zardo'zlik ustaxonasi bor edi. Unga podshoh ruxsat berib, saroy ustaxonalari darajasida huquqqa ega edi. Qozi Badriddinning uy ustaxonasida amirning maxsus ruxsatnomasi bilan har xil sovg'a-salom tayyorlanar 1894 yili amir Abdulahadning Karmanaga butunlay ko'chib o'tishi, saroy ustaxonasi faoliyatini to'xtatdi. Saroy buyurtmalarini avval I xususiy ustalar tayyorlab berar edilar. Keyinchalik esa Chorbog'igul saroyi qoshidagi ustaxonada bajarildi. 1915 yili olimlar Olimxon davrida Buxoroda Qushbegi Mirzo Urganjiyning uyida podshohlik ustaxonasi tashkil etilgan. Bu

ustaxo-na qushbegi ixtiyorida bo'lgan. Unda ishning ko'p-kamligidan qat'i nazar 20 tadan 40 tagacha ustalar ishlagan. Ustaxonaga ustakor boshchilik qilgan. Ustakor tajribali, malakali tarhkashlardan (ya'ni naqsh chizuvchi usta) qushbegi tomonidan saylangan. Bulardan biri gul tikish san'atida qoravulbegi, Salim ustakorlik lavozimida ishlagan. Keyinchalik Shoiddin va Abdushukur tarxkash bo'lgan. Ular zardo'zlarga ish bergan, buyurtmalarni o'z vaqtida bajarilishi hamda ishni sifatli chiqishini nazorat qilgan. Ustakor barqut, shoyi, ip va boshqa xom-ashyolarni tarqatib turgan. Faqat ustakor kalobatunni, ya'ni qimmatbaho zar ipni qushbegi idorasi ichida tayinlangan maxsus mirzo kalobatunchidan olgan. Kalobatun alohida joyda saqlangan. Gul kesuvchi ustalar podshoqlik ustaxonasida asosiy kishilardan hisoblanar edi. U gulbur deb nomlangan. Naqqoshlar ichidan (tarhkashlar) chiqqan sarkorcho'badarkash degan chambarak yasovchi ustalar gulburlardan keyin ikkinchi o'rinda turgan. Matoga chambarak yasash hamda gul tarxini (naqsh nusxasini) tushurish eng mas'uliyatli ish bo'lib bu ishni hamma zardo'zlar ham eplay olmagan, shuning uchun keyinchalik faqat chambarak yoki kergi yasash bilan shug'ullanuvchi ustalar ajratilgan. Saroy ustaxonalarida ish qizg'in bo'lgan. Ustalar azondan shomgacha ishlashgan. Ularga malakalariga ko'ra ish haqi berilgan. Bayram kunlari oqsoqol ustalarga pul hamda buyumlar sovg'a qilinar edi. Ustalarga hukumat tomonidan issiq ovqat berilar edi. Ularni maxsus taxtachalarga o'yib yozilgan «xatcho'bi non» va «xatcho'bi go'sht» (go'sht)ga bo'lar edi. Maosh dam olish kuni — payshanbada qushbegi idorasidan mirzo tuzgan hisob-kitob bo'yicha berilgan. Shogirdlarga ustalar pulning uchdan bir qismini be-rardilar. Ustaxonadagi oziq-ovqat bir maosh hisoblangan. Shogirdlar oziq-ovqatni yo uylariga olib ketar edilar yoki kambag'allarga sotib yuborar edilar Tushgan pulni bo'lishib olganlar. Ustalar ba'zi vaqtlarda kechasi ham qolib ishlaganlar. Ularga bir tangadan «kori shab» uchun qo'shimcha haq to'langan. Tezkorlik bilan qilinadigan ishlarni ayrim hollarda buyurtmani shartnoma asosida ustalar uylariga olib borib bajarganlar. Agarda saroy ustaxonasida shoshilinch ish

bo'lgan yoki zardo'zlar sonini ko'paytirish maqsadida qushbegi mahallasidan oqsoqol nomiga arkda ishlash uchun eng yaxshi ustalardan bir nechtasi talab qilingan, usta va sohibkorlar arkdagi ishga safarbar qilingan. Podshohning zardo'zlik ustaxonasidan tashqari yana xususiy ustaxonalari ham bo'lib, ularning soni 25 tacha bo'lgan. 1885—1911 yillar Buxoroda zardo'zlik san'ati gullab yashnagan davr bo'lgan. Turli davrlardagi ustaxonalar tayyorlagan mollari turlicha bo'lgan Muzaffarxonning xonligida xususiy ustaxonalarga ancha erkinlik berilgan, podshohlik ustaxonalarida nima tikilsa, o'shalarni qam tikishga ruxsat berilgan. Ahadxon davrida saroy a'yonlari hamda katga amaldorlar kiyadigan kiyimlarni tikish man etilgan. Ayrim yakkahol zardo'zlar buyumlarini bozorlarga olib chiqar, savdogarlarga sotib yuborar edilar. Buxorodagi turli muzofot hokimlari har yili amirga an'anaviy tor tug'i to'qson mukofoti bilan sotib olar edilar. «Sharif chilyolak» laqabli usta Masharif gullardan tashkil topgan, to'nga ham, boshqa buyumga ham birday ishlatib bo'ladigan naqsh kompozitsiyalarini oldindan tayyorlab qo'ygan. Bir necha oyda tushiriladigan gul bir-ikki kunda tushurilgan. Xususiy ustaxonalar tez-tez amir saroyi buyurtmalarini bajarar edilar. Ularga ustaga xazinadan bichilgan mato va gul tarxi berilar edi. Qolgan mayda-chuyda ashyolarni ustaxonani egasi sotib olgan. Buyurtma xarajatlarini qushbegi mahkamaga to'lagan. Podshohlik ustaxonalari bilan baravar miqdorda o'z oilasi uchun naqd pul olish huquqiga ega bo'lgan. Zardo'zlar mayda-chuyda rellont qiladigan ishlarni ham qilganlar. Ular eskirgan do'ppi va ayollar peshanabandi va bosh-qalarni qaytadan remont qilishgan. Eskirgan peshanabandning zardo'zi guli avaylab kesib olinib ro'molga ko'chirib qo'yilgan. Paydo bo'lgan choklarni yo'qotish maqsadida gullarning chekkasidan qo'shimcha ingichka yo'l tikilgan. Zardo'zi do'ppilarini esa tez-tez tozalab turishga to'g'ri kelgan. Yaxshi ezilgan shirachni yumshoqlab do'ppining kirlangan joyiga obdon aylantirib ishqalanib tozalangan. Usta zar suviga botirilgan yumshoq paxta bilan zar iplarni artgan. Erkaklar choponidan ayollar

kuylagi, xaltacha, bolalar to'nchasi, do'ppi, yostiq jilti, sallalardagi kashtalardan ro'mol hamda peshonabandlarga gul tushurishda foydalanishgan. Ustalar bozorga ayrim hollarda olib-sotarlariga ham sotganlar. Chala bitgan buyum, ya'ni abrani ham sotishgan. Olib sotarlar abradan kerakligicha olib yoki o'z oilasining kuchi bilan yoki maxsus shu ish bilan shug'ullanuvchi ayollarga berib, ishni nihoyasiga yetkazganlar. Olibsotarlar o'zi uchun qulay sharoitda ustalarni kerakli buyumlar bilan ta'minlab turgan, ma'lum miqdorda foydasi bilan mol bergan. Ushbu yo'l bilan olib sotarlar ancha muddatgacha ustalarni o'z izmida saqlashga erishgan.

Eron, Arabiston hamda Rossiyadan keltiriladigan zar simlarining to'xtab qolishi zardo'zlik san'atining rivojiga putur yetkazdi. Bu paytda zardo'zlik buyumlarining xillari ham o'zgardi. Keyinchalik esa dabdabali kimxob to'nlar o'rniga do'ppi, ayollar-ning nimchalari, sumka, tufli, albom muqovalari, choyshablar, ko'zoynak g'iloflari shuningdek divan yostiqlarining g'ilofi va boshqalar tikila boshlandi. Zardo'zlik san'ati bilan amirlik zamonida faqat erkaklar shug'ullangan, chunki ayol qo'li tegsa, zar xira tortadi deb ularni bu ishga jalb qilinmas ekan. 1930 yilda O'zbekistonda rassomlar uyushmasi, uning qoshida zardo'zlik arteli tashkil etilib unga tajribali zardo'zlar taklif etildi. Dastlabki yillarda artel xalq talablarini to'liq qoniqtira olmadi. Lekin keyinchalik artel kengaytirilib fabrikaga aylantirildi. Ishchilar va ustalar soni kundan kun ortib bordi. O'sha davrda talantli rassom Olimjon Majidov, talantli zardo'z Fayzullo G'aybulayev, Umar Hayotov va boshqa ustalar ko'plab shogirdlar qabul qilishgan edi. Ular yangi uslubda tikish, yangi shakllar topish ustida ijodiy izlanib, turli buyumlar tikishardi. Chunonchi milliy kiyimlar, uy-ro'zg'or buyumlari, sovg'alar va maxsus buyurtmalarni bajarishardi. Milliy kiyimlar ichida eng keng tarqalgani zardo'zi do'ppilar bo'ldi. Jumhuriyatimizni turli chekkalariga keng tarqalgan bo'lib, har bir rayonning o'ziga xos kashta tikish usuli bor. Zar do'ppilar faqat Buxoroda tikilardi. Ayniqsa, xotin-qizlar paranji tashlashidan so'ng. ular

chiroyli do'ppilar kiya boshladilar. Buxorodagi zardo'z ustalar do'ppilarning yangi ajoyib nusxalarini yaratdilar, ayniqsa qizlar, kelinchaklar kiyadigan yoqo't, olmosdek charaqlagan «Gulnoz», «Bahor», «Navro'z», «Dilorom», «Gulbahor», «Dilafro'z», «Ra'no», «Festival», «Qo'shbodom» va «Baxt» deb nomlangan do'ppilar tikildi)1960 yillardan buyon xotin-qizlar oyoq kiyimlari (ham uyda, ham ko'chada kiyish uchun mo'ljallangan). tufllir zardan (shakli uch xil) tikila boshlandi. Hamma joyi zar bilan bezatilgan yaxlit «sadbarg», orqasi yarim ochiq zardo'zi tufli, orqasi hamda uch qismi ochiq zardo'zi tufli. Zardo'z buyumlarga Lola, oftob, archa, bodom, minorai kalon, «Somoniy maqbarasi» kabi naqsh va rasmlar aks ettirildi. Zardo'zlik san'atining yirik namoyandalaridan biri, buxorolik zardo'z usta No'mon Aminovdir. U Buxoro shahrida 1908 yil zardo'zlar oilasida dunyoga keldi, otasi Raimjoy Lajidov Buxoro amirligi ustaxonasida 12 yil ishlagan edi. U No'monjonga yoshlik chog'idanoq zardo'zlik sirlarini o'rgata boshladi. 1920 yilgacha Buxoro amirining ustaxonasida 300 ta erkak shug'ullanar edi. No'monjon asta-sekin gulburlik, rassomlik, zardo'zlik sirlarini egallay boshladi. Zardo'zlik Artelda ishlash uning uchun uncha qiyin bo'lmadi, aksincha zavqli bo'ldi. U yerda zardo'zi to'nlar, buxorocha do'ppilar, telpaklar tikildi. U artelda san'at dargohining jonkuyarlaridan biri bo'lib xizmat qildi. Artel qoshida maktabi tashkil etildi. Maktabni bitirib chiqqan yoshlar sexda ishlay boshladilar va keyinchalik mashhur ustalar bo'lib yetishdilar. masalan, Halima Xalilova, Zubayda Yahyoyeva, Zubayda Rahmatova, Mubashir Kamolova, Hakimjon Hayotov va boshqalar. Kichkina artel borib-borib yiriklasha boshladi va 1960 yili zardo'zlik fabrikasi tashkil etildi. No'monjon Aminov o'z hamkasblari bilan 1947 yili A. Navoiy nomidagi opera va balet katta teatri uchun hajmi 7X27 bo'lgan sahna pardasi tayyorladi. V. Stolyarov bu pardaning eskizini chizdi. Unda uzunligi 2,90 m li yettita majnuntol bajarildi. Bu buyurtmani bajarish ancha qiyin bo'ldi. Unda 45 ta usta tinimsiz ishladi. N. Aminovning ko'pgina asarlari xar xil muzeylarda doimiy ekspozitsiyaga aylanib qolgan. Uning asarlari turli

davrlarda bajarilgan bo'lsada, san'atkorning mahorati, izchilligi, tabiiyligi va yangi uslubining tiniqligi bilan ajralib turadi. N. Aminovning ijodidagi yutug'i qotib qolmay zar tikish xillarining turli qirralarini izlab shu sohada yangiliklar yaratdi. Toshkentdagi xalq amaliy san'ati muzeyidagi «Go'ri Amir» tasviri juda chiroyli va ta'sirchan chiqqan Namoyon Samarqandning 2500 yilligiga bag'ishlangan edi. Bu asarda uslub hamda ijro san'atining izchilligini ko'ramiz. Bu asarda kompozisiya juda sodda hamda tushunarli chiqqan bo'lib, unda anchadan beri unutilib ketilayotgan islmiy naqshni qo'llab, ajoyib rangli bir asar yaratdi. Talantli usta o'z asarlarida san'atga, hayotga bo'lgan mehrini ifodalashga intildi. U yoshlarga xalq amaliy san'atining noyob xazinasini chin yurakdan o'rgatdi va zardo'zlik san'atini rivojlantirdi.

Xalq amaliy bezak san'ati.

Amaliy bezak san'atilarini o'rgatish mashg'ulotlarida xalq ustalari yaratgan asarlarini beqiyos manaviy qiymatlarini namayon etish orqali yoki avlodda estetik didni shakllantirish, ularga zarur bilimlar va axloqiy tarbiya berish, mexnat, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, kasb tanlashga ruhiy va amaliy tayyorlash vazifalari e'tiborda turadi.

O'zbek amaliy bezak san'ati turlarinig ko'pchiligidan kelib chiqadigan o'ziga xos ta'lim va tarbiyaviy imkoniyatlarini diqqat bilan o'rganish juda qiziqarli natijalar beradi.

To'garak mashg'ulotlarida o'quvchilar bajaradigan har turli topshiriqlar ularning botanika, biologiya, tarix, adabiyot va boshqa fan sohalaridagi bilimlaridan foydalanishni taqozo etadi, ya'ni bu mashg'ulotlarda predmetlararo bog'lanishni xisobga olish zarur.

Xalq amaliy bezak san'ati anhanalar tarixida avloddan avlodga o'tib kelishi bilan birga taraqqiyotning yangi sifatiga ega bo'lmoqda, bu jarayon, ayniqsa, hozirgi istiqloq davrida yanada yuqori samaralarga erishuv imkoniyatga ega bo'lib bormoqda.

Yog'och o'ymakorligi

Yog'och o'ymakorligi o'zbek xalq amaliy bezak san'atining keng tarqalgan bir turi. Bunda biror naqsh yoki tasvir taxta yoki yog'och buyumlarga chizib, kesib, o'yib ishlanadi. Badiiy san'atning bu turi deyarli barcha xalqlarda bo'lib, Qadimgi Sharqda antik dunyo mamlakatlari arxitekturasida keng ishlatilgan. Asrlar davomida Yevropa va Osiyo mamlakatlarida yog'och o'ymakorligining rivojlanib o'ziga xos badiiy uslublari kelib chiqqan. Shu singari O'rta Osiyoda ham yog'och o'ymakorligi qadimdan rivojlanib kishilarning uy-ro'zg'or buyumlarida va arxitekturasida juda keng qo'llangan. Bu o'ymakorlik qadimiy arxitekturasining eshik, darvoza, ustunlar, har xil to'sin, stol, xontaxta, quticha, ramka, qalamdon va boshqa buyumlarni bezashda ishlatilib kelingan.

Yog'och o'ymakorligining o'ziga xos turli uslub va usullari bor.

Masalan, Xiva yog'och o'ymakorligi monumentalligi, yog'och tabiiy rangining saqlab qolishi bilan boshqalardan farqlanadi.

Buxoro yog'och o'ymakorligi monumentalligi, yog'och tabiiy rangining saqlab qolishi bilan boshqalardan ajralib turadi.

Marg'ilon yog'och o'ymakorligi esa o'yima naqshning jozibadorligi, jimjima naqsh bilan qoplangan yassi bo'rtmali, zaminsiz chizma yog'och o'ymakorligi keng tarqalgan.

Pichoqchilik, ganchkorlik

Pichoqchilik san'ati deganda biz pichoq yasash kasbini tushunamiz. Pichoq bobolarimiz uchun qadimdan tirikchilik vositasi bo'lib, xizmat qilgan. Hozirgi vaqtda pichoq yasash san'ati e'zozlanib kelinayotir. Nodir pichoqlar yasashda boshlang'ich pallomit davridayoq ma'lum bo'lgan. Temir davrida hunarmandchilik paydo bo'lgan va rivojlangan. Mis va bronzadan pichoq yasash bronza davriga kelib avj olgan.

O'rta Osiyoda pichoqchiligining eng rivojlangan joyi arab mamlakatlari bo'lgan, Ispaniy va Italiyada esa tez o'sib rivojlanib kelgan.

XVI asrda Germaniya, Angliya, Avstriya, Fransiyalarda pichoqchilikni kasb sifatida ta'qiqlab, pichoqni oshxonalarda ishlatilgan. XVII asr boshlarida

pichoqning ochib yopiladigan, pakki, ustara va bosh cho'ntakda saqlanadigan pakilar yuzaga keldi. Keyinchalik pichoqchilikning o'ziga xos maktablari paydo bo'ldi. Farg'ona vodiysi, Samarqand, Buxoro, Toshkent, Xorazm, Qashqadaryo, Surxandaryo qadimdan pichoqchilik markazlari bo'lib, ular o'zining ishlash texnologiyasi, shakli, katta-kichikligi va bezaklari bilan farq qiladi.

Hunvarmandlar qadimdan bir-biri bilan birikib bir mahallada yashaganlar. Shuning uchun mahallalarining nomi ko'pchilik qaysi hunar bilan shug'ullansa shu nom bilan yurgizilgan. Masalan, zargarlik bilan shug'ullansa zargarlik (zagaron), misgarlik bilan shug'ullansa misgarlik(misgaron) va hokazo mahallalar deb yuritilgan. Buxoroda «So'fikkorgar» qishlog'ining nomi hali ham saqlanib qolgan.

U yerda hozir ham pichoqsozlik avlodi yashaydi. Pichoqdan kesuvchi asbob tariqasida kunda foydalanilsa, qadimda o'rta Osiyoda erkaklarning eng zarur ish quroli, bezagi tariqasida foydalanilgan. Pichoqlarni badiiy bezash ham katta rol o'ynagan. Shuning uchun ham sharq madaniyatining eng yaxshi an'alarini qayta tiklash va o'zlashtirish natijasida O'zbekiston jumhuriyatidagi pichoqsozlar milliy pichoqni san'at darajasiga ko'targanlar.

O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda otabobolarimiz qurgan muhtasham binodalar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan.

Milliy naqshlarimiz g'oyatda boy mazmunga ega. Oddiy qishloq, lagan, quticha, sandiq, belanchak, cholg'u asboblari uy-ro'zg'or buyumlaridan tartib urar joy va jamoat binolarining devor hamda shiftlariga solingan naqshlar insonni hayratga soladi, uni o'ylantiradi.

Naqsh-arabcha tasvir, gul degan mahnoni anglatadi. Qush, hayvon, o'simlik, geometrik va boshqa elementlarni ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan bezakdir.

Naqqoshlik san'ati tarixi insoniyat madaniyati bilan bir qatorda qadimiydir. Madaniyatning rivojlanishi natijasida rassomlik va naqqoshlik ajralib chiqdi hamda rivojlandi. Naqqoshlik har bir davlatning o'ziga xos muhitiga: geografik o'rniga,

o'lkaning o'simlik dunyosiga ko'ra rivoj topdi. Masalan, armon va gruzinlarda uzum va uzum bargi, shimol xalqlarida arga va har xil hayvonlar, qirg'iz va qozoqlarda mol shixi, tojiklar va o'zbek xalqlarining naqshlariga qarasaq anor, bodom, gullar, qalampir va boshqalarni ramziy naqsh tariqasida ishlatilganligi ko'rasiz. Bu esa o'z-o'zidan naqqoshlik san'atining rivojlanishiga tahsir etdi.

Ganchkorlik qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, o'z aksi husn-jamashni dunyo mehmoorchiligida, shu jumladan O'rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston, Afg'oniston va boshqa Sharq mamlakatlari me'morchiligida namoyon bo'lib kelmoqda. Ayniqsa, O'rta Osiyoda yaratilgan asarlar o'ziga xos badiiylikni kompazitsiyasi va ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Hozirgi kunda ganch serquyosh O'zbekistonimizda ardoqlanib, avaylab muhofaza qilinayotgan ko'pgina yodgorlik obidalariga ko'ramlik, go'zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo'qon, Marg'ilon va Xiva, Shaxrisabz va boshqa shaharlardagi tarixiy obidalarni qurish va bezatishda ishlatilgan.

Ganch o'ymakorligi san'ati asrlar davomida o'ziga xos uslub bilan rivojlanib keldi. Bu san'atning eng qadimgi, o'rta asrlardagi va XX asrdagi rivojlanishini ko'zdan kechirib, o'rganib chiqsak bu davrlardagi ganch o'ymakorligi bir-biridan mutlaqo farq qiladi. Ganchkorlikning gullab yashnagan davri XVIII asrning oxiri – XIX asrning boshlaribo'ldi. Uning uslublari, texnikasi ancha barcha turlari rivojlandi.

XIX asrning boshlarida buyuk ganch o'ymakorlaridan Abdurahim Hayotov, Usta Murod, Usta Fuzayl, Usta Nosir, Usta Hoji Hofiz, Usta Azim, Usta Omonullo, Usta G'ofur va boshqalar faoliyat ko'rsatdilar.

Nozik va nafis ganch o'ymakorligi namunalari mehmoorchilik taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatuvi badiiy vositalardan biridir. Ganchdan o'yib ishlangan o'yma turlari ko'p bo'lib, mohir o'ymakor ustalar ulardan foydalanib, mo'hjizalar yaratib kelganlar. Ular binolarning tashqi, ayniqsa ichki qismlarini nafis ganch o'ymakorligi bilan bezab, kishilarimizga estetik zavq baxsh etganlar. Bulardan tashqari ustalar mahalliy sharoitga moslab, ya'ni xonalar qishda issiq,

yozda salqin, yorug', keng, chiroyli bo'lishini nazarda tutib ish ko'rganlar. Ma'lumki, binodagi mehmonxona yozgi xona hisoblanib, u salqin bo'lishi uchun asosan shimolga qaratib qurilgan. Devorlarni ikki qator sinchli qilib, ichi guvola yoki g'isht bilan to'ldirilgan. Devorlarda deraza taxta va taxmonlar uchun joylar qoldirilgan. Ganch o'ymakor ustalar machitlarni, saroy va turar joy binolarini bezashda xonaning hajmiga, yorug'ligiga, qo'yiladigan talabni, namgarlik va boshqalarni hisobga olganlar.

II.2. Mamlakatimiz ta'lim tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganishning hozirgi davrdagi ahvoli

Ta'lim va tarbiyani milliy istiqlol g'oyalari asosida yuksak darajaga ko'tarish, davrimizning qat'iy talabi hamda jamiyatning ijtimoiy tarmog'i sifatida pedagoglarga katta mas'uliyat yuklaydi.

O'quv mehnati asosida barcha o'quv fanlari mazmuni asosida mehnatning nazariy asoslari va mehnatga munosabat, uning amaliy ahamiyati singari vazifalar o'quvchilarga o'rgatiladi. O'z-o'ziga xizmat, sinfdan tashqari va otaliq tashkilotlarning mehnat maydonlarida, sexlarda mehnatning amaliy ko'nikmalari bilan qurollantirish ta'minlanadi.

Ta'lim tizimida umumta'lim maktablari va ularda o'rgatiladigan turli yo'nalishdagi fanlar yosh avlodning shakllanishida muhim o'rin egallaydi. Hozirgi davrda «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qish muddati 11 yil qilib belgilandi va bolalarning yosh, individual psixofiziologik, aqliy rivojlanishiga ko'ra 6-7 yoshdan qabul qilinib, bilimlarni o'zlashtirishga asosan 1-9 sinflar, ba'zi hollarda eksternet tipidagi ta'limga ham ruxsat etiladi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida yoshlarning mehnat ta'limi tarbiyasi, tayyorgarligi asosan, shu nomdagi o'quv fani negizida olib boriladi.

Mehnat ta'limining ta'lim muassasalari o'quv rejalariga fan sifatida, o'quv predmeti sifatida kiritilganligiga 100 yildan oshganligiga qaramay (1883 y. fan

olimi E.Signuyes) hanuzgacha, butun, yaxlit tizim sifatida to'liq shakllanib, tashkil etilish maqsadlarini va vazifalarini to'liq safarbar eta olgani yo'q. To'g'ri, yoshlarning mehnat va kasbiy tayyorgarligi, tarbiyasi, ta'limi bo'yicha juda yirik, salmoqli tadqiqot ishlari, kuzatishlari olib borilgan. Chet el va Respublikamiz olimlari bu sohada ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishlarida, turli xil materiallar, qo'llanmalar, monografiyalar, dasturlar tayyorlashlarida chop etishlarida yirik natijalarga erishdilar. Respublikamizda yoshlarning mehnat va kasbiy tayyorgarligining turli sohalari, muammolarni tadqiq etish bilan pedagog olimlardan U.N.Nishonaliyev, N.Sh.Shodiyev, T.T.Magzumov, E.T.Choriyev, A.I.Vorobyev, N.S.Sayidaxmedov, Ya.Xaydarov, A.R.Xodjaboyev, R.X.Jo'rayev, O.Xayitov, R.Mavlonova, K.Davlatov, J.Ramizov, K.Mirsaidov, A.Ismoilov kabilar ko'pgina ishlarni olib bordilar, o'z tadqiqotlari natijalarini monografiyalar, qo'llanmalar va tavsiyanomalar ko'rinishlarida chop etdilar.

Mehnat tarbiyasi, qishloq maktablarida o'quvchilarning mehnatsevarlik xislatlarining shakllanishi masalalarini E.T.Choriyev o'zining «O'zbekiston qishloq maktablarida o'quvchilarning mehnat tarbiyasi» deb nomlangan o'quv qo'llanmasida o'quvchilar mehnatini tashkil etish, qishloq maktabida mehnat tarbiyasining mazmun, shakl, uslublarini yoritib o'tdi. Ushbu qo'llanmada olim respublikamiz xalq xo'jaligining asosiy sohalaridan hisoblangan qishloq xo'jaligida mehnat qilayotgan o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, mahalliy sharoitlarda mehnat tarbiyasi shakllari va mazmuni, ushbu tarbiyaning o'ziga xos yo'nalishlari, shakl va vositalarini yetarlicha tahlil etadi. Mehnat tarbiyasining shaxs fazilatlarining shakllanishidagi yetakchi o'rnini belgilab berishga muvaffaqiyatli harakat qiladi. Yirik pedagog olim U.N.Nishonaliyevning asosiy olmiy ishlari, tadqiqotlarining natijalari oliy ta'lim pedagogikasini, didaktikasini rivojlantirishga qaratilgan. U o'zining «Mehnat ta'limi o'qituvchisi shaxsiyati shakllanishi: istiqbol va muammolari» nomli monografiyasida mehnat va kasb ta'limi o'qituvchisini oliy pedagogik ta'lim tizimida tayyorlash muammolarini tahlil etadi. Mehnat ta'limi o'qituvchisining ushbu sohani tashkil etishda,

yetakchilik qilishida uning shaxsiy, kasbiy fazilatlarining shakllanganligi ham muhim o'rin tutadi. Ushbu ta'lim sohasining o'ziga xos murakkabligi, ko'p qirraligiga, amaliyligi, ishlab chiqarishligi va boshqalar shu soha o'qituvchisining kasbiy va shaxsiy fazilatlarining shakllanishi ko'lamida sohalarda ko'rinadi. «Mehnat ta'limi o'qituvchisi-tegishli predmetni o'qitish uchun pedagogik ma'lumotga va kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan mutaxassis bo'lib, umumta'lim maktablari, o'quv- ishlab chiqarish kombinatlari va hunar-texnika o'quv yurtlarida doimiy mashg'ulot olib boradi, jumladan, yo'nalishlarda texnik (metallarni, metalmaslarga va yog'ochlarga ishlov berish) IV-VIII sinflarda qishloq xo'jaligi mehnati, IX-X cinflarda metallarga ishlov berish, qishloq xo'jaligi mexanizasiyasi, avtomobil ishlari, chizmachilik va b.

Demak, ushbu fikr-mulohazalardan ko'rinib turibdiki, mehnat ta'limi sohasi, jumladan uni o'qitadigan o'qituvchi kasbiy faoliyati, bilim ko'nikma va malakalari juda xilma-xildir. Mehnat ta'limining ko'p tarmoqlari, sohasini juda rang-barang bo'lishi ushbu fan to'g'risida yaxlit, mukamallashgan tushunchalarning bir butun tizim sifatida uyg'unlashmaslikka olib keldi. Chunki, mehnat ta'limining, ya'ni bevosita o'quvchilarning qaysi sinflarda qanday bilimlarni o'zlashtirishlari, Qanday ko'nikmalarni shakllantirishlari va rivojlantirishlarini bir tizimga solish uchun maxsus tadqiqotlar obyekti qilib tanlanib, yirik ko'lamda ishlar olib borilishi lozim.

U.N.Nishonaliyevning oliy o'quv yurtlarida bulg'usi mutaxassislarga pedagogik bilimlar berish, ularning pedagogik mahoratini shakllantirishni mukammallashtirish maqsadida olib borgan kuzatishlari I.I.Tursunov bilan muallifdoshlikdagi «Pedagogik kursi» da mujassamlashgan . Ushbu kursda olimlar bo'lg'usi mutaxassis pedagoglarning shaxsiy va kasbiy mahoratlarining shakllanish va rivojlantirilishi ta'lim tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirilishining asosiy garovi sifatida talqin etadilar.

«Pedagogika fani tomonidan rivojlantirilayotgan tarbiya konsepsiyasida tarbiyaning faqatgina obyektiv emas, balki subyektiv ham hisoblangan insonning o'z faoliyatiga katta o'rin beriladi».

Demak, tarbiya ishida avvalo inson faoliyatida turli fazilatlar shakllanishida faollik yetakchi o'rin tutadi. Inson tomonidan hayoti mobaynida o'z oldiga shaxsiy maqsadlarni qo'yishi, ularni bajarishga intilishi, ularni muvaffaqiyatli hal etishi, ularga yetishishni o'ziga zarur bo'lgan sifatlarni hosil qilishi ham katta rol o'ynaydi. Demak, ushbu jarayonni boshqarishga hissa qo'shish, ma'lum maqsadga yo'naltirish, uyushgan holda tashkil etish ishlari ko'pincha, oilada ta'lim muassasalarida va jamoatchilik orasida olib borilishida tarbiyachilar, pedagoglar, murabbiylarning o'zlarining ham tarbiyalanishga intilishlari ham muhim o'rin tutadi.

Mehnat va kasb ta'limining muhim sohalarida hisoblangan kasb tanlash, kasblarga havas uyg'otish, kasbiy axborotlar uyushtirish ishlariga talablarni tayyorlash ishlarini tadqiq etish bilan N.Sh.Shodiyev shug'ullandi. U o'zining «Studentlarga o'quvchilarni kasb tanlashga yo'llash ishlarini o'rgatish», o'quvchilarning kasb tanlash ishlari bo'yicha sinfdan va maktabdan tashqari ishlari qishloq xo'jalik ishchi kasblari kabi ko'plab monografiya va qo'llanmalarida ushbu soha muammolarini tadqiq qildi.

Olim ko'p yillik kuzatishlari, olib borgan tadqiqot ishlarida mehnat ta'limining bevosita mahsuli bo'lgan, yoshlarning hayotdagi faol o'rinlarini, kelajak hayot yo'lini belgilaydigan turli kasb hunarlarni egallashlarining umumta'lim maktablarida, hunar o'quv yurtlarida, oliygohlardagi o'quv tarbiyaviy jarayonini takomillashtirishga doir muvaffaqiyatli ishlar olib bordi.

Mehnat ta'limi o'zining ko'pgina jihatlari bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Ana shunday xususiyatlardan biri, ushbu sohaning alohida o'quv-moddiy va metodik ta'minotga egalidir. Mehnat ta'limini samarali o'qitish uchun, uni o'qitadigan mutaxassis-pedagoglarni tayyorlash uchun ham alohida e'tiborga molik (boshqa fanlardan o'laroq) o'quv uslubiy majmualar lozim bo'ladi. Bulg'usi

mehnat ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash uchun zaruriy o'quv-metodik ta'minotni yaratishning nazariy asoslarini ishlab chiqarish va uni amalda sinab ko'rish bilan pedagog olim. A.R.Xo'jaboyev kuzatishlar, ilmiy tadqiqot ishlarini olib bordi. U o'zining «Mehnat ta'limi o'qituvchisini tayyorlashda o'quv-metodik majmuaning ilmiy-pedagogik asoslari» deb nomlangan doktorlik dissertasiyasida ushbu ta'minotni turlarini, tuzilishini, maqsad va vazifalarini yoritdi. Olim majmuani qo'yidagi qismlarga ajratadi: 1.o'quv-ko'rsatmali qo'llanmalar (o'.q.k.), o'quv-metodik adabiyotlar (o'.m.a.), o'quv ishlab chiqarish, laboratoriya jihozlari va materiallar (o'.i.ch.j.), o'qitishning texnik vositalari (o'.t.v.).

Demak, umumta'lim maktablarida pedagogik faoliyatni olib boruvchi o'qituvchilarni tayyorlash uchun ham, alohida tuzilishga mazmunga ega o'quv uslubiy majmua ham zarur bo'ladi.

Mehnat tayyorgarligi, tarbiyasi, ta'lim va kasb tayyorgarligi, ta'limning turli muammolarini tadqiq qilish bo'yicha o'ndan ziyod doktorlik va qirqdan ziyod nomzodlik dissertasiyalar yoqlaganligini hisobga olsak, bu sohadagi ilmiy-nazariy tadqiqot ishlarining ancha keng ko'lamda ekanligi ma'lum bo'ladi. Ammo, bevosita mehnat va kasbiy ta'limning ilmiy-nazariy metodologik, tarixiy poydevori hisoblangan xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatish muammolari bilan sanoqli olimlarga shug'ullanayotganliklari ma'lum bo'ldi. Ming yillardan buyon mavjud bo'lgan xalq hunarmandchiligining o'qish o'rganish faoliyatining obyektiga aylanishi tabiiy zaruriyatdir. Xalq hunarmandchiligiga bevosita eng yaqin sohalaridan hisoblangan amaliy bezak san'ati va tasviriy san'atni o'qitish muammolari bo'yicha respublikamizda tegishli, bir nafardan iborat fan doktorlari mavjudligi bu sohadagi tadqiqotlarimizni yanada kengaytirish zarurligini keltirib chiqaradi. Pedagogik olim S.S.Bulatov o'zining «o'zbek amaliy bezak san'ati» nomli qo'llanmasida, amaliy bezak san'atining qator sohalarining o'ziga xos xususiyatlarini yoritib o'tdi. Amaliy bezak san'ati va tasviriy san'atning turli sohaları umumlashtirilib, o'quvchilar badiiy madaniyatini asosiy tashkil etish pedagog, tadqiqotchi olim R.Xasanov va uning shogirdlari tomonidan yaratilgan

qator qo'llanma, dastur, darsliklar mazmunida bayon etildi. Professor R.Xasanov o'zining o'zbek maktabida o'quvchilarning badiiy tarbiyasi va ta'limining metodik asoslari nomli monografiyasida tasviriy va amaliy san'atni umumta'lim maktablarida o'qitishning ilmiy-nazariy, metodik muammolarini tadqiq etdi. U o'zining umumta'lim maktablarining turli sinflari uchun ishlab chiqilgan o'quv dasturlarida qo'llanma va darsliklarda tasviriy va amaliy san'atning mazmunini belgilashni amalga oshirdi.

Yuqorida nomlari keltirilgan manbalar va biz taxlil qilgan boshqa materiallar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalq hunarmandchiligi mehnat ta'limining poydevoriy zamini sifatida ta'lim tizimida o'rganish va o'rgatish maqsadida jiddiy tadqiqotlar olib borilayotgani yo'q. Xalq hunarmandchiligi yo'nalishlaridagi yumushlar bevosita qo'l mehnati vositasida bajarilishi, o'zbekiston, Sharq xalqlarining (qolaversa, barcha xalqlarning milliy, ma'naviy, tarixiy, madaniy, etnik, mahalliy xususiyatlarini o'zida mujassamlantirganligi va boshqa ko'p jihatlari bevosita mehnat ta'limining o'rganish va o'rgatish obyekti bo'la olishiga zamin yaratdi. Mehnat ta'limining yaxlit, mukamallashgan tizimining to'liq yaratilganligi va ushbu ta'limning mavjud an'aviy tuzilishida xalq hunarmandchiligining o'rnini belgilash zaruriyati tadqiqotimizning muhim vazifalaridan birining shakllanishiga olib keldi. Biz tadqiqotni olib borish jarayonida mehnat ta'limidan berilayotgan bilimlarni, shakllantirilayotgan ko'nikmalarni bir tizimga solishga va ushbu tizimda xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatish mazmunini yoritishni o'rnini belgilashni muhim vazifalardan deb hisobladik.

Jamiyatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar o'quvchilarning turli sohalar bo'yicha bilim olishlariga, kasbiy ko'nikma va bilimlarini shakllantirishlariga, o'quv tarbiyaviy tadbirlar tizimiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Umumta'lim maktablarida o'quvchilar ma'lum o'quv predmetlari tizimini o'rganish orqali, turli fanlar asoslari, tabiat xalq xo'jaligi, sanoat qurilish, san'at, qishloq xo'jaligi to'g'risidagi boshlang'ich bilimlarni o'rganadilar, umummehnat, mehnat va boshlang'ich kasbiy ko'nikmalarni shakllantiradilar.

O'zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar o'quvchilarning mehnat kasbiy tayyorgarligini amalga oshiradigan o'quv predmetlarining har bir mavzuini, bobini, bo'limini, mazmunini, maqsadini, tuzilishini yaxshilash uchun zaruriy sabablardan hisoblanadi.

II.3. Maktablarda o'tkaziladigan o'quv-tarbiyaviy tadbirlarda xalq hunarmandchiligini o'rganishning mazmun va shakllari

O'quvchilar mehnat ta'limining turli sohalari, yo'nalishlari bo'yicha bilim olishlari, tushuncha va tasavvurlarga ega bo'lishlarida turli o'quv-tarbiyaviy tadbirlar ham muhim o'rin egallaydi. Biz o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni belgilashda umumta'lim maktablarida, maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida, ishlab chiqarish korxonalarida, ustaxonalarda, maxalla, jamoatchilik orasida o'quvchilar ishtirokida o'tkaziladigan o'quv-o'rganish, tarbiya maqsadlarida tashkil etiladigan, maktab o'quv rejalari va dasturlari maqsad, vazifalariga zid bo'lmagan holda tashkil etiladigan tadbirlar majmuini nazarda tutdik.

Mehnat ta'limi amaliy mazmundaligi va ishlab chiqarish bilan bevosita va uzviy bog'liqligi tufayli turli o'quv-tarbiyaviy tadbirlarni bolalar ishtirokida o'tkazilishining ahamiyati juda kattadir.

O'quvchilarning mehnat ta'limidan o'tkaziladigan dars mashg'ulotlarida o'zlashtirgan nazariy bilimlarini, ishlab chiqarish va mehnat jarayoni to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarini, amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirishda, rivojlantirishda hamda mustahkamlashda, hamda bevosita unumli mehnat jarayonida ishtirok etishlarini ta'minlashda tanishib chiqqan 20 dan ziyod turdagi o'quv-tarbiyaviy tadbirlarning o'rni juda kattadir. Tadqiqotimizni olib borish jarayonida mehnat ta'limida qo'yidagi o'quv-tarbiyaviy tadbirlar mavjud bo'la olishligini kuzatdik:

1. Hunarmandchilik va mehnat ta'lim sohalari bo'yicha tashkil etiladigan turli tugaraklardagi mashg'ulotlar.

2. Maktab, ishlab chiqarish korxonalarini va xususiy shaxslar tasarrufidagi hunarmandchilik ustaxonalarida olib boriladigan o'quv, tarbiyaviy, masullik faoliyatda qatnashish. Bunday ustaxonalar respublikamizda «Usto», «Meros», «Hunarmand» kabi uyushmalarga birlashtirilgan.

3. Ta'lim muassasalarida turli fanlar bo'yicha tashkil etiladigan laboratoriyalardagi ijodiy faoliyatda ishtirok etish.

4. Maktab tajriba yer uchastkasida olib boriladigan sinov ishlari, maxsul faoliyatida qatnashish.

5. Xomiylik va otalik korxonalarini ishlab chiqarish uchastkalarida tashkil etiladigan amaliy faoliyat.

6. Ta'lim muassasalari qoshida tashkil etiladigan o'quvchilar va o'qituvchilar mehnatiga tayangan maktab kooperativlari, kichik korxonalar, uyushmalar.

7. Turli xil mulkchilik shakllaridagi ishlab chiqarish korxonalariga, me'morchilik obidalariga, muzeylarga va boshqa diqqatga sazovor joylarga ishlab chiqarish sayoxatlari uyushtirish.

8. Mehnat bayramlari, anjumanlarini nishonlash.

9. Hunarmandchilik buyumlari va mehnat faoliyati natijalariga asoslangan ko'rgazmalar tashkil etish.

10. Bolalar bog'chalari, mehnat va urush nogironlariga, faxriylariga, keksalarga mehribonlik va amaliy mehnat yordami ko'rsatish.

11. Xomiylik va otalik tashkilotlarining mavsumiy ishlariga yordam ko'rsatish, xasharlarda ishtirok etish.

12. «Yashil» va «Zangori» quriqchilar uyushmalari ishlarida qatnashish.

13. Oilaviy, xususiy hunarmandchilik kichik korxonalarini va fermer xo'jaliklari

faoliyatida ishtirok etish.

14. Hunarmandlarning oilaviy kasb-hunar sulolalari faoliyatini davom ettirish an'anasida ishtirok etish.

O'quvchilarning mehnat faoliyatining bu ko'rinishlarini tashkil etishda ularning yoshi, shaxsiy, ruhiy, fiziologik, jismoniy va aqliy xususiyatlari, pedagogik va metodik, huquqiy mezonlar, mehnat qonunchiligi, sanitariya-gigiyena qoidalari va mehnat xavfsizligi talablari milliy, maxalliy, an'anaviy va noan'anaviy aqidalar, urf-odatlar, ijtimoiy, iqtisodiy, etnik sharoitlar, xususiyatlar hisobga olinishi zarur. Albatta, tadbirlarni o'tkazishda ma'lum ta'lim sohasidagi, sinflardagi, maktablardagi o'quv rejalari maqsad va vazifalari bilan uyg'unlashtirilmog'i lozim.

Mehnat amaliyotining qulay tomonlaridan biri shuki, u bir tomondan tadbir o'quv yillik rejasining tarkibiy qismi hisoblansa, ikkinchi tomondan zamonaviy, maxsuldor o'quv-tarbiyaviy tadbir hisoblanadi.

Xalq hunarmandchiligi buyicha tashkil etiladigan mehnat amaliyotini tashkil etishda uchraydigan ziddiyatlari, muammolari qo'yidagilardir:

1. Mehnat topshiriqlarning milliy ruxdaligi va murakkabligi bilan o'quvchilarda shakllantirilayotgan ishlab chiqarish, maxsus kuniuma va malakalarining mahorat darajasi an'anaviy, zamonaviy, ekanligi o'rtasida;

2. o'quvchilarda xalq hunarmandchiligi bo'yicha kasb-hunarlarni egallashga xoxishlari, istaklari va bu sohalarning umumta'lim maktablarida urgatilmasligi va bu sohalarning keng tarqalganligi o'rtasida;

4. Mehnat amaliyotini o'tkazish mobaynidagi turli xil tashkiliy, pedagogik, psixologik, uslubiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'muriy va ishlab chiqarish vazifalarining bajarilishi bilan amaliyot rahbarlarining bu sohani boshqarishga kasbiy mahorat jihatidan tayyorgarlikning qoniqarsiz ekanligi o'rtasida;

5. Xalq hunarmandchiligi sohalarining ko'pchiligi qo'l mehnatiga asoslanganligi bilan, o'quvchilarga doimiy ish o'rinlarining asoslanganligi bilan, o'quvchilarga doimiy ish o'rinlarining yetishavermasligi o'rtasida.

Mehnat amaliyoti asosan, 3 bosqichda tashkil etiladi:

1-bosqich. Tayyorgarlik jarayoni.

2-bosqich. Asosiy davr – ishlab chiqarish topshiriqlarini bajarish.

3-bosqich. Yakuniy.

Tayyorgarlik davrida qo'yidagi tadbirlar amalga oshiriladi:

Amaliyot o'tkaziladigan obyektlar – davlat, xususiy, qo'shma, shaxsiy korxonalar tanlanadi va rasmiylashtiriladi; kirish, mehnat xavfsizligi yo'l-yo'riqlari o'tkaziladi. Texnika, elektr, yong'in, suv, gaz xavfsizligi qoidalarini o'rganiladi, sanitariya-gigiyena qoidalarini bilan tanishiladi.

Mehnat amaliyoti dasturi tuziladi, ushbu tadbir amaliyotning asosiy xujjati bo'lib, u qo'yidagi qismlardan iborat: a) umumiy qoidalar, b) amaliyotning maqsadi va vazifalari, bajariladigan ishlarning turlari va mazmuni, g) o'quvchi ishchi guruhlarining korxonada ishlab chiqarish bo'limlari bo'ylab harakatlanish chizma-grafigi, d) amaliyotchilarni yakka tartibdagi ishlab chiqarish jamoat topshiriqlarining mavzulari rejasi, ye) xo'jalik yuritishning ilg'or usullari bilan xalq hunarmandchiligi ustalarining ilg'or ish tajribalari bilan tanishishning mavzuli rejasi, yo) amaliyot davrida o'tkaziladigan ishlab chiqarish sayoxatlarining maqsad va vazifalari, obyektlarini belgilash, k) amaliyot davrida foydalaniladigan o'quv, uslubiy, pedagogik, psixologik, texnikaviy, texnologik, ilmiy-ommabop adabiyotlar, tavsiyanomalar, tezkor va yo'llanma xujjatlar va xaritalarning turlari va xillarini tanlash, saralash, j) amaliyot davrida amalga oshiriladigan pedagogik nazoratning rejalashtirilishi; z) hisobotga qo'yiladigan talablar ishlab chiqiladi;

Amaliyotni o'quvchilarning yosh, aqliy, individual, psixofiziologik, maxalliy va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda qo'yidagi ko'rinishlarda tashkil etish tavsiya etiladi:

1. O'quvchilar mehnat uyushmasi tarkibida;
2. Qishloq-guruh shaklida;
3. Korxonada katta ishlab chiqarish brigadasi tarkibida o'quvchilar guruhi shaklida;
4. Oilaviy, hunarmand-shogirdlik ko'rinishida.
5. Mehnat amaliyotining asosiy davrida, ya'ni ishlab chiqarish, topshiriqlarni bajarish bosqichida o'quvchilar korxonasining mazkur bo'limidagi turli

maxsulotlarni ishlab chiqarish texnologiyasi bilan, turli xil texnika vositalari bilan, mexanizmlar, jihozlar, asboblari, moslamalar va qurilmalar bilan tanishadilar. Turli xil mehnat qurollari bilan munosabatda bo'lish jarayonida ularning tuzilishi, muhim va havfli sohalari, himoya vositalari bilan, yakka tartibdagi himoyalarni vositalari bilan, maxsus ish kiyimlari, asbob-uskunalarni hamda materiallarni saqlash qoidalari bilan tanishadilar. Mehnat amaliyoti vaqtida qo'yidagi yo'l-yo'riqlar o'tkaziladi:

1. Kirish;
2. Joriy;
3. Xavfsizlik;
4. Yozma;
5. Yakuniy yo'l-yo'riqlar.

1. Kirish yo'l-yo'rig'i mehnat topshiriqlarini bajarishda qo'yidagi izchillikda tashkil etiladi - o'quvchilarni bajariladigan ishlar hajmi va miqdori bilan tanishtirish, bajarilayotgan mehnat topshiriqlarning va tayyorlanayotgan mahsulotlarning amaliyot o'tkazilayotgan korxonalar, xo'jalik, tuman, viloyat va respublikaning iqtisodiy ahvolini rivojlantirishdagi ahamiyati; maktab o'quv kurslari, mehnat ta'limining nazariy, amaliy va ishlab chiqarish darslarida shakllantiradigan umummehnat, maxsus va hunar ko'nikma, malakalarining qaysi tur topshiriqlarini, ishlarni bajarishga zarurligi ta'kidlanadi, aniqlashtiriladi. Mehnat ta'limi kursining «Metallarga ishlov berish», «Yog'och bilan ishlash» kabi bo'limlarini o'rganishda hosil qilingan bilim, kunikma va malakalar xalq hunarmandchiligining metall va yog'och o'ymakorligi, zargarlik, miskaqlik, tunukasozlik, sandiqsozlik, beshiklar tayyorlash kabi sohalarida qo'llanilishi aytib o'tiladi.

Kirish yo'l-yo'riqlarida xo'jalik yuritishning ilg'or uslublari, mehnatni me'yorlash, xo'jalik hisobi, xalq hunarmandchiligining sohalari mazmuni bilan tanishtiriladi.

Ushbu yo'l-yo'riq ishlab chiqarish va ta'limiy yo'nalishda berib boriladi. Ishlab chiqarishda amaliyotchilar bajarilayotgan mehnat topshiriqlarining mazmuni, mohiyati tushuntiriladi, korxonada tuzilishi, mavjud texnikalar va texnologik jarayon, xo'jalik yuritish uslublarida yoritiladi. Ta'limiy yo'nalish esa umumli mehnat jarayonida qul va mexanizatsiyalashtirilgan mehnatning ta'limning asosiy omillaridan ekanligi, me'yoralash, o'quv rejalarining tarbiyaviy tomonlari, mehnat shaxsning xislatlari shakllantirishdagi roli ta'kidlab o'tiladi.

Xalq hunarmandchiligi bo'yicha o'tkazilayotgan mehnat amaliyotida o'quvchilar qo'yidagi texnologik yumushlar (operasiya)ni bajaradilar:

1. Turli xil materiallarni ishlov berishga tayyorlash – yog'och materiallarni zaruriy ulchamlarda qirqish, tozalash, yaltiratish, kuzlarni yunish, materiallarni tekislash, gilamchilik uchun jun va paxtalardan iplar, arqonlar tayyorlash;

2. Zaruriy jihozlarni tayyorlab olish, masalan, gilamchilikda to'quvchilar ish o'rnini, qilich, urma, ayri, urchuk, qaychi va boshqalar; ganchkorlikda xavonchalar, andovalar, skalpel, pichoq, kosacha, suv va boshqalar;

3. Rejalash yoki belgilash – yog'och uymakorligida zaruriy o'lcham va shakllarni belgilab olish, shakllarni chizib olish, shaklli buyum qismlarini tayyorlashda (masalan, xontaxta, chorpoqa, kursilar tayyorlashda shaklli oyoqchalar, ustunlar, ustki taxtalar ulchamini belgilab olishda);

4. Turli xil kesib ishlash operatsiyalarini bajarish – yog'och uymakorligida yog'ochlarni uyish, metall uymakorligida metall plastinkalarni, zargarlikda sim va rangli metallarni, do'ppichilik, choponlar va boshqa xil milliy kiyimlarni tikishda gazlamalarni, ipakchilikda iplarni, tunukasoqlikda metall plastinkalarni va x.k.;

5. Biriktirish – egar-jabduklar tayyorlashda turli xil qismlarni, imoratsoqlikda turli xil tusinlarni, yog'och qismlarni sandiqsoqlikda yog'och metall qismlarni, pichoqchilikda pichoq asosini va dastalarini va x.k.;

6. Pardoqlash – xalq hunarmandchiligida buyumlarni tayyorlashda yakuniy operatsiyalardan hisoblanib, buyash, jilvirlash, tikish, o'lchash, silliqlash kabilar yumushlarni qamrab oladi.

M: pichoqchilikda pichoqning metall asosi, qismlari korroziyaga chidamli moddalarga (xrom, nikel) qoplanadi, sandiqsozlikda sirlanadi va x.k.

II-Joriy yul-yo'riqlar amaliyotning asosiy davri – ish davrida amaliyot rahbari, murabbiylar, xalq ustalari, ishlab chiqarish ustalari, mehnat ta'limi o'qituvchilari tomonidan olib boriladi. Ushbu yo'l-yo'riqda o'quvchi-amaliyotchilarning mehnat yumushlarini bajarishlari to'g'riligini, qo'yilgan davlat talablariga mos kelishlari, asbob-uskunalaridan to'g'ri foydalanishlarini kuzatib, yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni yakka tartibda tuzatib boradilar.

O'qituvchi yosh murabbiylar mehnat yumushlarini namoyish etish, tushuntirish uslubi orqali bu yo'l-yo'riqni olib boradilar.

III-Yozma yo'l yo'riqlar o'quvchi-amaliyotchilarga ma'lum yumushlarni va buyumlarni tayyorlash uslublari ko'rsatilgan, tariflangan smetalar, texnologik, operasion yo'l-yo'riq xaritalari, buyum eskizlari, chizmalari hamda suratlari bo'lishi mumkin. Yozma yo'l-yo'riqlar ish mobaynida o'quvchilarga, har bir kishiga yoki har bir guruh bitta tarqatma material sifatida berilishi mumkin. Ushbu yo'l-yo'riqlarda buyum o'lchamlari, ularning qismlarini tayyorlash uslublari, zaruriy jihozlar, harajatlar miqdori ko'rsatilishi mumkin.

IV-Mehnat xavfsizligi yo'l-yo'riqlari barcha ishlab chiqarish korxonalarida qo'llaniladigan asosiy tadbirlardan hisoblanib, butun amaliyot davomida yoki yakuniy qismlarida o'tkaziladi. Xavfsizlik yo'l-yo'riqlari ishchining xayotini, sog'ligini, ish qobiliyatini saqlab qolish, mehnatni ilmiy tashkil etish, ishchi hunarmandlar sarflayotgan materiallarni tejash maqsadida va ishlatilayotgan asbob-uskunalarining foydalanish muddatini uzaytirish maqsadida, mehnat jaraxatlanishi oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

Xavfsizlik yul-yuriqlari qo'yidagi turlarga bo'linadi:

1. Mehnat qonunchiligi – mazkur korxonada ishlagan ishchining huquqiy burch va vazifalari, ta'minlanishi, dam olishi, maoshlari va nogironlik ta'minoti miqdorini aniqlashtirish, mehnatni ilmiy tashkil etish masalalari bilan shug'ullanadi.

Bolalar va qizlar mehnati, iqlimiy, mavsumiy ta'sirlar, ximiyaviy ta'sirlar, mehnatga haq to'lash, ish me'yorlarini belgilash va boshqalar qator yillardan buyon hal etilishi zarur bo'lgan muammolardan hisoblanadi.

2. Elektr xavfsizligi – turli xil elektrlashtirilgan asboblar yoki mexanizasiyalashtirilgan, avtomatlashtirilgan vositalar bilan ishlaganda rioya qilinadigan qoidalardir. Bu holda mehnat jarohatlanishlari eng ko'p kutiladigan xavfli holatlar yuzaga keladi.

3. Gaz xavfsizligi – turli xil gazli payvand ishlarini olib borishda, tabiiy gazdan (yoqilg'i) foydalanishda, gaz bilan yuradigan transport vositalarini gaz bilan ta'minlashda, yurishda va boshqa xollarda rioya qilinadigan zaruriy hollardir.

4. Yong'in xavfsizligi – ishlab chiqarishda, turmushda, oilada, jamoat binolarida yong'in chiqishining oldini olishdir. Turli chiqindilar, tez yonadigan vositalardan madaniyatli foydalanish qoidalarini o'rgatish nazarda tutiladi.

5. Suv xavfsizligi – amaliyotchilarning dam olish paytlarida oqar suv xavzalaridan foydalanish va cho'milishlari, oilada, korxonada ichimlik suvlarini tejash, isrof qilmaslik qoidalaridir.

6. Texnika xavfsizligi – ishlab chiqarish jarayonida turli xil texnika, transport, stanoklar mexanizasiyalashtirilgan, avtomatlashtirilgan vositalardan tejimli foydalanish qoidalarini o'rganish hisoblanadi.

7. Sanitariya-gigiyena qoidalari – mehnatni ilmiy tashkil etishning muhim qismi bo'lib, ishchilarning ish o'rinlari tozaligi, yorug'ligi, havosi, zaruriy binolar bilan ta'minlanishi, changlarning, turli chiqindilarning ishchilar salomatligiga va mehnat samaradorligiga zarar yetkazmasdan tozalab turishiga doir qoidalardir. Yuvinish, ovqatlanish, uxlash, dam olish, o'qish, sport bilan shug'ullanish joylarining sanitariya-gigiyena qoidalariga ko'ra tashkil etilishi mehnat unumdorligini oshirishning muhim omillaridan hisoblanadi.

Xavfsizlik qoidalari amaliyot boshlanishidan oldin tayyorgarlik davrida 12 soatlik o'quv dasturini o'rganish sifatida amalga oshiriladi.

V. Yakuniy yo'l-yo'riqlar – amaliyotning asosiy ish davrida har bir ish navbati tugagach, har bir 5, 10 kunlik (xaftalik) yakunida va butun amaliyot yakunida o'tkaziladi. Ushbu yul-yo'riqlar davomida murabbiy yoki o'qituvchi (amaliyot rahbari) tayyorlangan buyumlar sifatini yoki bajarilgan mehnat yumushlari to'g'riligini tekshiradi. Xavfsizlik qoidalarining bajarilishini, mehnat nizomiga rioya qilinishini tekshiradi muhokama qiladi, ish bosqichlari natijalariga yakun yasaladi, yutuqlar rag'batlantiriladi, xato va kamchiliklar ko'rsatib o'tilib, tuzatish yo'llari aytiladi. Mehnat, jamoat, o'quv topshiriqlarining bajarilishi darajasi muhokama qilinadi.

O'quvchilar xalq hunarmandchiligi bo'yicha tashkil etilayotgan mehnat amaliyotida pedagogik nazoratni tashkil etish, o'tkazish muhim ahamiyatga ega.

Umumta'lim maktablarida xalq hunarmandchiligi bo'yicha mehnat amaliyotini o'tkazishda, tashkil etishda rahbarlik asosiy o'rinlarni egallaydi.

Amaliyotga rahbarlik maktab direktori, direktorning o'quv-tarbiyaviy ishlar bo'yicha muovini, sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar tashkilotchisi, mehnat ta'limi o'qituvchisi, amaliyot o'tkaziladigan korxonaning yetakchi mutaxassisi, korxonadan amaliyotga rahbarlik sifatida tayinlangan mutaxassislar, murabbiylar (pedagogik, psixologik, uslubiy bolalar bilan ishlashga ilg'or ishchilar) hamda o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish organlari tomonidan olib boriladi.

Amaliyot rahbarlaridan maktab va korxonadan rahbarlari amaliyotchilari uchun nazariy mashg'ulotlarni (mehnat xavfsizligi qoidalari, umumiy axborotlar, korxonaning ishlab chiqarish rejalari to'g'risida) olib borsalar, amaliy va ishlab chiqarish mashg'ulotlarini esa murabbiylar va ustalar bajaradilar. Amaliyot rahbarlarining majburiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, ularning faoliyati juda xilma-xil va kasbiy mahorat tayyorgarligi ko'p qirrali bo'lishi zarurdir. Rahbarlar pedagogik, ma'muriy, uslubiy, psixologik, texnikaviy-texnologik, moliyaviy-ho'jalik, kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishlari va huquqiy, iqtisodiy,

aholi o'sishi bilan bog'liq bo'lgan bilimlarni bilishlari, amaliy, maxsus, umummehnat ko'nikma va malakalariga ega bo'lmoqlari lozim.

Amaliyotga rahbarlik daromadli korxonada ishlab chiqarish, umumli mehnat sharoitida, xalq xo'jalik rejalarini, bozor iqtisodiyoti sharoitida raqobatbardosh, bozorbop mahsulotlar yetishtirish, xo'jalik yuritishning zamonaviy usullarini amaliyotga qo'llash sharoitida olib boriladi.

O'quv-tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishda ularning samaradorligini oshirish uchun oila, ta'lim muassasasi, korxonalar va maxalla-jamoatchilikning o'zaro aloqadorligini ta'minlash va mustahkamlash zarur bo'ladi.

Mehnat ta'limi va hunarmandchilikdan tashkil etiladigan didaktik imkoniyatlarni sarflab bo'lgan an'anaviy shakllardan voz kechish va yangiliklarni zamonaviy ruhda qayta ishlab, ilg'or pedagogik texnologiyalarni tadbiq etish lozim.

X U L O S A

Xalq hunarmandchiligi insonning nisbatan qulayroq va chiroyliroq yashashini ta'minlovchi asosiy faoliyat turlaridan hisoblanib, ongli odam paydo bo'lishi bilan dunyoga keldi va rivojlandi.

Respublikamizda yashaydigan 130 dan ziyod millat va elatlar vakillarining uzoq mehnati o'tmishini, sharqona tafakkurini, madaniyatini ifodalovchi vosita hisoblangan xalq hunarmandchiligini tizimli, mukamallashgan, tartibli, doimiy fan sifatida o'rganish davri yetib keldi. Respublikaning mustaqillikka erishishi, davlat sifatida shakllanish tariximizni, ma'naviyatimizni va milliy merosimiz hisoblangan hunarmandchiligimizni, o'zimiz uchun va boshqalar uchun, o'zimiz o'rganishimizga, talqin qilishimizga imkoniyatlar yaratdi.

Xalq hunarmandchiligining hozirda saqlanib qolgan 150 dan ziyod sohasi bevosita o'rganish va yoshlarga o'rgatish obyekti hisoblansa-da, yo'qolib ketgan, hozirgi davrda nomlari adabiy manbalardagina saqlanib qolgan yana 100 dan ziyod turi esa turli tadqiqotlar, izlanishlar manbai bo'lishi mumkin. Biz o'z tadqiqotimizni xalq hunarmandchiligining mazmuni, tarixi, tuzilishi, xususiyatlari, bajarilish texnologiyasini aniq bir umumta'lim o'quv fani predmeti hisoblangan mehnat ta'limi asosida amaliyotga qo'llanilishining asoslarini ishlab chiqishga qaratdik.

Xalq hunarmandchiligini mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish asosida o'rganish va o'rgatishda qo'yidagi holatlarga e'tiborni qaratish lozim bo'ladi:

1. Hozirgi davrda hukum surayotgan mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlarining an'anaviy tuzilmasi asosida yangi zamon kishisini shakllantirish bo'lmaydi, shuning uchun, ushbu sohaning yangi tizimi loyihasi ishlab chiqildi.

2. Mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlarining yangi tizimi loyixasida xalq hunarmandchiligi nazariy, ma'naviy, metodologik, tarixiy poydevor sifatida tanlab olindi.

3. Ushbu ta'lim tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishning didaktik asoslarini yaratishda: a) Ta'lim mazmunini tanlab olish (nimani o'rgatish); b) Shakl va uslublarini, vositalarini aniqlash-o'qituvchi vazifasini belgilash (qanday qilib o'rgatish?); v) O'rganilgan va o'rgatilgan ta'lim mazmunining o'zlashtirish darajasini aniqlash (qanday darajada o'rgatildi?) kabi asosiy tamoyillarga diqqat e'tibor qaratildi.

4. Mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish ishlarining yangi tizimi mazmuni o'quv-me'yoriy xujjatlar va o'quv-metodik majmualarda o'z aksini topishi lozimligi ko'rsatildi.

5. Ushbu ta'lim tizimini amalga oshirishda o'quv-dars mashg'ulotlari, turli ta'limiy-tarbiyaviy, tashkiliy tadbirlarning o'rni tashkil etilishi yo'llari namunalari ishlab chiqildi va amalda sinab ko'rildi.

6. Mehnat ta'limi, kasbga yo'naltirish ishlari va xalq hunarmandchiligini amalga oshirishda yetakchilik vazifasini bajaradigan o'qituvchi-murabbiy-ustozlarni amaliy, kasbiy, pedagogik faoliyatga tayyorlashning yaxlit texnologiyasi namunasi yaratildi va uning ba'zi qismlari amalda sinab ko'rildi.

7. Mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish bo'yicha o'quvchilarning bilim, ko'nikma

va malakalarini o'zlashtirish darajasini, mezonlari belgilandi va bu sohada testlar uslubiyati samarali qo'llaniladi, natijalar beradi.

8. Oliy pedagogik ta'lim tizimida maktablarning mehnat ta'limi va kasbga yo'naltirish, xalq hunarmandchiligidan olgan bilimlari asosida bajargan mustaqil, ijodiy, nazariy va amaliy ishlar sifatini aniqlash, baholash uchun fasetlar uslubiyati samarali natijalar beradi.

9. O'quvchi va talabalarning mehnat ta'limi, kasbga yo'naltirish, xalq hunarmandchiligini o'rganishlari jarayonida ularning jinsiy, yosh, individual, ruxiy, aqliy, jismoniy xususiyatlarini hisobga olish zarur.

10. Ushbu ta'lim sohasi, boshqa fanlardan farqli ravishda, alohida o'quv, moddiy, xom ashyo ta'minotini talab etadi, ushbu ta'minotni maxalliy sharoitlarda ijobiy amalga oshirish uchun mehnat va ishlab chiqarish amaliyotlari dasturi va metodikalari ishlab chiqilsa ijobiy natijalar beradi.

11. Xalq hunarmandchiligi risolalari, o'g'itlari, pand-nasixatlari, hunarmandlar sulolalari aqidalari, qoidalari yirik tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, ular bo'lg'usi hunarmandning barkamol shaxs fazilatlariga ega bo'lishlariga yordam beradi.

12. Mehnat ta'limi va hunarmandchilik sohalarini umumta'lim maktablarida muntazam o'rgatib borish, o'quvchilarga faqatgina ma'naviy, ma'rifiy, odob-axloq, aqliy, jismoniy, ekologik,estetik, ruxiy jihatdangina shakllanishiga yordam beribgina qolmasdan, balki ularning moddiy sharoitlarini, ta'lim muassasasining, oilaning o'z- o'zini iqtisodiy ta'minlashlarini shakl yaxshilanishiga ham yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va farovonligining garovi. – T.:O‘zbekiston, 2017. - 48 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O‘zbekiston, 2016. -56 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: O‘zbekiston, 2017. -104 b.
4. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning 5 ta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi.
5. Karimov I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: O‘zbekiston, 2011.-440 b.
6. Karimov I. A. “O‘zbekiston mustaqilligining 19 – yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi tabrik so‘zi”,“O‘zbekiston ovozi”, 2010 – yil, 1-sentabr. 105 – son, 1 – bet.
7. Karimov I.A Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi “O‘zbekiston” nashriyoti . Toshkent: 2010-yil 56-bet .
8. Karimov I.A “O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining 19 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi so‘zi ”, “O‘zbekiston ovozi ”gazetasi 2010-yil 1 sentabr 1-bet
- 9.. Karimov I. A. “Yuksak ma’naviyat –yengilmas kuch, Toshkent “Ma’naviyat”-2009-yil 62-63-betlar.
10. Karimov I.A “Barcha reja va dasturlarimiz vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi ” “Xalq so‘zi ”gazetasi 2011-yil 22 yanvar. O‘zbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” Toshkent – 2000. 12 – b.

11. Karimov I.A. "Bizdan ozod va obod vatan qolsin", "O'zbekiston" nashriyoti. Toshkent:1995-yil 1-bet.
12. O'zbekiston Respublikasi "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" Toshkent – 2000. 12 – b.
13. Hasanboyeva G.K, Karimboyeva O.I "Kiyim modelini ishlash va konstruksiyasini tayyorlash", "O'qituvchi" nashriyoti. Toshkent:1990-yil 6-10-betlar.
14. "Mehnat ta'limi metodikasi". Toshkent "O'qituvchi" 2010-yil
15. "Mehnat ta'limi metodikasi". Toshkent "O'qituvchi" 2010-yil,20-21-bet.
16. Mavlanova R . "Pedagogika" Toshkent "O'qituvchi" nashriyoti 1996-yil 68- bet.
17. Mavlanova R (1-2-3-4 sinflar uchun) "O'qituvchi " nashriyoti 1996-yil 68-bet.
18. Mavlanova R ,Garoxova D ,Ogluzdina L "Mehnat ta'limi metodikasi ". Toshkent :1994-yil 168-bet.
19. Qambarov N, "Mehnat va uni o'qitish metodikasi" ma'ruza matni, Nam Du 2016-yil.
20. Qambarov N , "Mehnat fanidan ma'ruzalar matni", 2011-yil 42-44bet.
21. Tilavova M. "Boshlang'ich sinf mehnat darslarini tashkil etish texnologiyasi" ma'ruza matni, Toshkent 2010-yil.
22. Txorjovskiy D.A. "Mehnat ta'limi metodikasi" .Toshkent:1999-yil 158-bet.
23. Umarov E, Karimov R, Mirsaidova M, Ayxodjayeva G. "Estetika asoslari" Toshkent:2002-yil 132 bet
24. Umarov E, Karimov R, Mirsaidova M, Oyxo'jayeva G "Estetika asoslari", "Cho'lpon nomidagi nashriyot manbaa ijodiy uyi" Toshkent:2011-yil.
25. Vorobyev A.N.va boshqalar. Mehnat ta'limi. Toshkent "O'qituvchi" 1992-yil.

26.Razu*,.)vskiy V.G. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini o'rganish. - T.: "O'qituvchi", 1978. 285 6.

27.Salamatova SM. Formirovaniye u studentov konstruktorskix znaniy i umeniy v prosesse trudovoy podgotovki na xudojestvenno- graficheskix fakultetax pedagogicheskix institutov. Diss....kand.ped. nauk. -M., 1985. 184 s.

28.Stolyarov Yu.S. Modelirovaniye v prosesse izobretatel'nogo tvorchestva. - Shkola i proizvodstvo. - M.: Pedagogika, 1986. № 11. s.13-17

29.Stolyarov Yu.S. Razvitiye texnicheskogo tvorchestva shkolnikov: opyt i perspektivy. -M.: Prosveshcheniye, 1983. -197 s

30.Tal'yzina N.F., Gabay TV. Puti i vozmozhnosti avtomatizatsii uchebnogo prosessa. M.: MGU. 1977. 67 s.

31.Tepliskiy AX. Molodym novatoram ob izobretatel'stve i ratsionalizatsii. - Kiyev: "Texnika", 1987. 104 s. (s.29-46).

32.Turakulov X.A., Zoyirov K.A. Talabalarning konstruktorlik texnologik bilim va malakalarini shakllantirishda kompter texnikasidan foydalanish. - T., 1993. 36 6.

33.Turakulov X.A., Sharipov LU.C. Talabalar ixtirochilik ijodkor-ligini rivojlantirish . Uslubiy tavsiyanoma. -Jizzax, 1998. 36 b.

34.Umronxujayev A. Maktabda chizmachilik o'qitishni takomillashtirish. - T.: "Ukituvchi", 1993. -152 6.

www.ziyonet.uz.

www.pedagog.uz.

www.google.uz

www.fikr.uz.

Mundarija

Kirish:

I BOB. YOSHLAR TARBIYASIDA MILLIY AN'ANALAR, MILLIY MADANIYATIMIZ HAMDA MILLIY QADRIYATLARIMIZDAN FOYDALANIB MEHNAT VA KASB TARBIYASI BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

I.1. Xalq hunarmandchiligini o'rganish va o'rgatishda mehnat ta'limi darslarida sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlaridan foydalanib yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish.

I.2. 1–4 sinflar mehnat ta'limi darslarida xalq hunarmandchiligini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari va hunar o'rganishning ilmiy-nazariy asoslari

I.2. Milliy an'ana va milliy qadriyatlar-millat iftixori.

II. BOB. MAMLAKATIMIZDA MILLIY HUNARMANDCHILIK ASOSLARINI MEHNAT TA'LIMI VA TARBIYASIGA TADBIQ ETISH METODIKASI.

II.1. Hunar o'rganishning milliy istiqboli.

II.2. Mamlakatimiz ta'lim tizimida xalq hunarmandchiligini o'rganishning hozirgi davrdagi ahvoli

II.3. Maktablarda o'tkaziladigan o'quv-tarbiyaviy tadbirlarda xalq hunarmandchiligini o'rganishning mazmun va shakllari

Xulosa

Adabiyotlar ro'yxati